

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Årbog for Dansk Skolehistorie 1972

Udgivet af

SELSKABET FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Årbog for Dansk Skolehistorie udgives af *Selskabet for Dansk Skolehistorie*. Redaktionsudvalget består af afdelingsleder, dr. theol. K. E. Bugge, lektor, mag. art. Aksel Nellemann, afd.leder, cand. mag. Vagn Skovgaard-Petersen og professor, dr. phil. Roar Skovmand.

Årbogen sendes til selskabets medlemmer, men kan også købes gennem boghandelen.

Bidrag til årbogen samt bøger, der ønskes anmeldt, sendes til redaktøren, afd.leder V. Skovgaard-Petersen, Taffelbays Allé 15, 2900 Hellerup.

Indmeldelse i Selskabet for dansk Skolehistorie sker ved henvendelse til selskabets kasserer, overbibliotekar Robert Hellner, Statens pædagogiske Studiesamling, Lersø Park Allé 101, 2100 København Ø. Medlemskontingentet er 30 kr. årligt, for unge under uddannelse samt for pensionister dog 15 kr. Ægtepar kan for 40 kr. opnå et medlemskab, der giver begge ægtefæller stemmeret på generalforsamlingen, men kun giver ret til ét eksemplar af årbogen.

Selskabets bestyrelse består af:

Overbibliotekar *Aage Bonde*

Overbibliotekar *Robert Hellner* (kasserer)

Amanuensis, dr. phil. *G. Japsen*

Landsarkivar, dr. phil. *Harald Jørgensen*

Lektor *Aksel Nellemann* (næstformand)

Amtsskolekonsulent *J. Ingemann Pedersen* (formand)

Arkivar *Knud Prange*

Afdelingsleder *Vagn Skovgaard-Petersen* (sekretær)

Overlærer *Ole Warthoe-Hansen*

Vignetten på omslaget er tegnet af *Herluf Jensenius*
Findes i *Ærbødigst. 7. samling*, 1928

ÅRBOG FOR DANSK SKOLEHISTORIE 1972

Årbog for Dansk Skolehistorie 1972

6. årgang

Redigeret af *Vagn Skovgaard-Petersen*

Udgivet af

SELSKABET FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Udgivet med støtte fra Undervisningsministeriet

ANDELSBOGTRYKKERJET I ODENSE

Indholdsfortegnelse

<i>Erik Rasmussen</i> : Kampen om skolelovene af 1958	7
<i>Finn Gad</i> : Vestgrønlandske undervisnings- og skoleforhold 1721–1807	21
<i>G. Japsen</i> : Udviklingslinjer i sønderjysk skolehistorie fra 1814 til Treårskrigen	55
<i>Karl Rønne</i> : Folkeskolens orienteringsfag – en nydannelse med gammelt mål	73
<i>Verner Bruhn</i> : Reformiver og partistrid. Kampen om Esbjerg skoleplan 1899–1903	92
<i>Skolen og Samfundet 1971–72.</i>	
Af forskerstipendiat, cand. mag. <i>Gunhild Nissen</i>	114
<i>Skolehistorisk Litteratur.</i>	
Birte Andersen: Adelig opfostring. – Ved bibliotekar, cand. mag. <i>Harald Ilsøe</i>	131
Ingrid Markussen: Prinsesseskolerne i Søllerød sogn 1721–1823. – Ved skolebestyrer, cand. mag. <i>Georg Hansen</i>	141
S. Ellkier-Pedersen: Bogen om rytterskoletavlerne. – Ved amanuensis, mag. art. <i>Ingrid Markussen</i>	145
O. Warthoe-Hansen: Skolehistorisk billedbog. – Ved museumsinspektør, cand. mag. <i>Else-Marie Boyhus</i> og journalist <i>Knud Erik Tagmose</i>	147
L. S. Ravn: Lærerne under sprogeskripterne 1851–1864. – Ved seminarie- rektor, dr. theol. <i>Asger Nyholm</i>	148
N. Dyrbye: Den danske Landbrugsskole 100 år. – Ved amanuensis, mag. art. <i>Claus Bjørn</i>	152
A. R. Schacht: En praktisk mellemskole. – Ved seminarieadjunkt <i>Finn Held</i>	156
Oversigt over skolehistorisk materiale i Landsarkivet for Sjælland. – Ved amanuensis, mag. art. <i>Knud Prange</i>	157
<i>Bibliografi over dansk skolehistorie 1971.</i>	
Ved amanuensis, mag. art. <i>Ingrid Markussen</i>	159
<i>Nyt og noter.</i>	
<i>Frede Hansen</i> : Skolestuegymnastik	165
<i>Per Krarup</i> : Til udforskere af den lærde skoles historie	167
Selskabet for Dansk Skolehistorie	169
Institut for Dansk Skolehistorie	170
Dansk historisk Fællesforenings skolehistoriske udvalg	170
<i>Personregister</i>	171

Kampen om skolelovene af 1958

Af ERIK RASMUSSEN

Redaktionen har skønnet, at både indhold og omfang gør det naturligt at anbringe nedenstående historisk-politologiske anmeldelse af professor, dr. phil. Erik Rasmussen ikke i anmelderrubrikken, men blandt årbogens afhandlinger.

HENNING BREGNSBO, *Kampen om skolelovene af 1958. En studie i interesseorganisationernes politiske aktivitet*, Odense University Studies in History and Social Sciences, vol. 4, Odense University Press, 1971.

Henning Bregnsbos bog må være lidt af en begivenhed, skolehistorisk set. Det er første gang et vigtigt skolelovskompleks af nyere dato underkastes en så indgående undersøgelse.

Og når sandheden skal frem må det også konstateres at det samtidig er første gang et hvilket som helst vigtigt lovkompleks fra dette århundrede bliver genstand for en hel monografi. Historikere og politologer, først og fremmest Tage Kaarsted, har givet indgående analyser af enkelte politiske kriser og af nogle regeringsdannelser. Men de har endnu ikke fordybet sig tilsvarende i et stykke lovgivningsarbejde, så at sige ikke rigtig sat tænder i politisk hverdagskost, skønt netop den slags undersøgelser hører med for at forstå hvordan det politiske system fungerer. Også i så henseende kan Bregnsbos indsats altså læses som et pionerarbejde.

Forfatteren er historiker, underviste i en årrække til studentereksamen, gennemgik derefter den nye samfundsfagsuddannelse ved Københavns Universitet og har i de sidste år virket som amanuensis i samfundsfag først i Odense og nu i København.

Begge uddannelser sætter sig spor i bogen. I det følgende vil jeg først knytte nogle kommentarer til dens politologiske side. Dernæst vil jeg betragte den som et stykke historisk forskning og gøre det på den særlige baggrund at jeg både optræder som en af dens aktører og nævnes som en af dens kilder, en ret usædvanlig situation for en anmelder, som nok kan give anledning til kommentarer og måske også til betragtninger af en vis metodologisk interesse. Sluttelig vil jeg gøre et forsøg på at drøfte nogle af forfatterens resultater i den udstræk-

ning jeg synes jeg har noget at bidrage med; det kan ikke undgås at mine bidrag får et vist »privat« præg. På begge de sidste punkter er det af betydning straks at forudskikke den bemærkning at jeg *ikke* har haft mulighed for at gå Bregnsbos kilder efter, og at jeg *ikke* selv ligger inde med akter som han ikke har kendt.¹ Det drejer sig altså ikke om en så velunderbygget kritik som f. eks. i en opposition overfor en doktorafhandling.

En politologisk kommentar

Emnet er valgt både ud fra en politologisk og en historisk synsvinkel. Det har den dyd at det afgrænser sig selv temmelig naturligt. Skoleforhold har nok beslaglagt adskillig tid på den danske rigsdag. Men det har almindeligvis været med lange mellemrum. Efter forgængeren, folkeskoleloven af 1937, var der længe stille. Ikke bare fordi besættelsen kom imellem, men også fordi det var lykkedes den daværende undervisningsminister at give loven en form som der var så forholdsvis lidt utilfredshed med at spørgsmålet dermed var, som politologer – og Bregnsbo – siger, apolitiseret for længere tid, dvs. at det ikke blev rejst af de politiske partier og brugt i deres indbyrdes kamp. Først i begyndelsen af 50'erne satte en ny politiseringsfase efterhånden ind, tydeligt for enhver da Julius Bomholt satte sig som mål at gennemføre en ny skolelov. Og da kampen så var forbi og Jørgen Jørgensen, som påny var blevet undervisningsminister, havde nået Bomholts mål gled skolespørgsmål atter i baggrunden i dansk politik, omend denne gang kun for en lille halv snes år.

Bregnsbo har ikke for ingenting givet sig af med de systematiske samfundsvidenskaber. Derom vidner den første halvdel af hans indledningskapitel hvor det vrimler med politologiske termer. Han vælger at betragte skolelovenes tilblivelse som en *kommunikationsproces*, hvorved han forstår at han vil spørge: 1. hvem, 2. siger hvad, 3. hvorledes, 4. til hvem, 5. under hvilke omstændigheder, 6. med hvilket formål, og 7. med hvilken virkning?

Naturligvis er al politik en kommunikationsproces, foruden så meget andet, og man kan sikkert komme langt ved at besvare de syv spørgsmål, som iøvrigt egentlig er opstillet med henblik på analyse af propaganda, ikke med et helt politisk forløb i tankerne. Det vilde kunne blive trættende at få dem stillet hver gang gennem de skiftende

situationer. Faktisk bærer Bregnsbo sig, da han først når frem til sin redegørelse, ad nogenlunde som en historiker almindeligvis vil gøre. De skematiske spørgsmål gør altså ingen skade på fremstillingen.

De er selvfølgelig også mere ment til forskernes egen brug, som noget han selv til stadighed holder sig for øje. Er de formålstjenlige i så henseende? Man får sine tvivl ved at læse (p. 11) at »den *approach* eller indgangsvinkel som disse tids- og begrebsmæssige afgrænsninger repræsenterer udelukker en analyse af hvad man kunde kalde dybere, samfundsmæssige, sociale, demografiske, geografiske m. v. determinanter, hvor interessante sådanne iøvrigt måtte være at analysere«.

Her rejser sig to spørgsmål til såvel en politolog som en historiker: 1. Er det rigtigt? og 2. Hvis det er rigtigt, er det så en formålstjenlig *approach*?

Svaret på det første er måske tvivlsomt. Hvis man holder sig snævert til de opregnede syv spørgsmål kan man nok gøre det vanskeligt for sig selv at komme ind på hvad det er der bestemmer de pågældende aktørers adfærd. Men hvis Bregnsbo tænkte mindre på en kommunikationsproces end på en beslutningsproces, hvad han vist (?) i virkeligheden har i tankerne, vilde det i hvert fald ikke være en nødvendig konsekvens; her kunde konfigurationen meget vel komme til sin ret. I en beslutningsprocesanalyse må forskeren nemlig spørge sit materiale og sig selv hvorledes aktørerne opfatter de omgivelser de handler indenfor, hvorved de samfundsmæssige og andre determinanter vil blive inddraget i analysen.

Men hvis svaret på det første spørgsmål er et ja må svaret på det andet blive et nej. Det kan aldrig være formålstjenligt at vælge sig en *approach* som afskærer én fra at analysere noget man synes det vil være interessant, og relevant, at analysere.

Disse bemærkninger er ikke fremsat for at bebrejde forf. at han ikke forsøger at besvare alle væsentlige spørgsmål som kunde rejse sig af hans undersøgelse. Enhver forsker er berettiget til, og nødsaget til, at afgrænse sin opgave. Hensigten er at pege på at en *approach* – eller hvilken glose man nu vil benytte – er et hjælpemiddel, valgt hvis det er hensigtsmæssigt og vraget så snart det viser sig ikke at være det. Man kan altså ikke dække sig bag det. De mere systematisk anlagte samfundsvidenskaber kan utvivlsomt være historikeren til nytte ved at skærpe hans opmærksomhed overfor hvad det er for begreber han går til sine undersøgelser med, og tjene til megen klargørelse af

tanken. Men det er vigtigt at historikeren vælger de samfundsvidenskabelige begrebsapparater som kan tjene ham bedst ved den enkelte undersøgelse – der er nok af dem at vrage imellem – altså at han, og andre samfundsforskere, lader valg af emne bestemme valg af approach og ikke omvendt.²

Endnu en kommentar til den politologiske side af Henning Bregnsbos afhandling. Undertitelen betegner den som »en studie i interesseorganisationers politiske aktivitet«. I teksten hedder det (pp. 11–12) at »undersøgelsen har det videre mål at kaste lys over en lovgivningsproces i almindelighed, specielt med henblik på interesseorganisationers interventionsforsøg« samt at det er forf.'s håb at den »vil kunne indgå som led i en videre, systematisk udforskning af interessegruppers politiske aktivitet i Danmark«, f. eks. gennem en studie over Danmarks Lærerforenings rolle over tid og i bredere forstand.

Det sidste vilde unægtelig være særdeles nyttigt, og hvis ordene er udtryk for at Bregnsbo kunde have lyst til at tage en sådan opgave op bør han tilskyndes kraftigt til at gøre alvor deraf. Men der spores i disse formuleringer en vis terminologisk usikkerhed som det er værd at dvæle ved, også fordi den har følger for emnebehandlingen.

Interesseorganisationer og interessegrupper er termer der ikke bør benyttes i flæng. Til den første kategori hører fasttømrede og veldefinerede foreninger som Danmarks Lærerforening, Gymnasieskolernes Lærerforening og Danmarks Realskoleforening, de tre som Bregnsbo indgående beskæftiger sig med. Interessegrupper er et videre begreb. Det dækker i denne sammenhæng de reformpædagogiske og de grundtvigske kredse der i første fase var initiativtagende. De er vanskeligere at komme på nært hold, for der er ikke som for interesseorganisationernes vedkommende fortrolige foreningsmeddelelser og andre arkivalier at bygge på. Men det er fra dem (og i høj grad fra landkommunerne) de tilskyndelser er kommet som får partierne (i første række Julius Bomholt og Jørgen Jørgensen) til at politisere spørgsmålet. Lærerorganisationerne kommer derimod først rigtig ind i billedet da politiseringen er ved at være en kendsgerning, og da næsten udelukkende for at afværge hvad de ser som en trussel. Ved at sætte disse sidste så stærkt i centrum forvrider Bregnsbo billedet af processen, på bekostning af både partierne, som har den fremtrædende plads de bør have i hans bog, og de mange og delvis amorfe interessegrupper

som det er en mangel at han ikke har interesseret sig ret meget for. I den udstrækning dette er en følge af den valgte approach må valget betegnes som uheldigt.

En kildekritisk kommentar

Derefter skal jeg gå ind på en drøftelse af den historiske side af Bregnsbos indsats. Men lad mig, for ikke at blive misforstået, først pointere at jeg ikke ser noget skarpt skel mellem politologien og historien. Jeg har allerede antydnet at der kan være en forskel i begrebsbevidstheden men i så fald er den traditionsbestemt, ikke af principiel karakter. Og hvad forskningsteknik angår gælder det samme, dvs. at begge videnskaber må benytte sig af enhver teknik som er formålstjenlig for den pågældende undersøgelse. Det måske mere fundamentale spørgsmål om det unikke ctr. det generelle sigte skal jeg lade ligge da det i hvert fald er uden synderlig betydning for et *case study* som det foreliggende.

Bregnsbo gør rede for sit kildemateriale og hvad det kan yde. Han nævner at han, modsat for gymnasielærerforeningens vedkommende, ikke har benyttet andet arkivmateriale fra Danmarks Lærerforening end dens *udsendelser*, dvs. fortrolige meddelelser til hovedstyrelsens medlemmer, men oplyser desværre ikke om det skyldes at han ikke har kunnet opnå adgang til andet eller at han har fundet en gennemgang af det for arbejdskrævende eller ikke lønnende. I betragtning af at Danmarks Lærerforening afgjort var den indflydelsesrigeste af de tre lærerorganisationer havde det været nyttigt at få præciseret, også fordi det er vedrørende den han fælder sine skarpeste domme.

Blandt kilderne spiller mødereferater, både organisationernes og partiernes, en stor rolle. Forf. har nogle bemærkninger om deres fylde, men kommer kun lidt ind på deres pålidelighed. Det er min erfaring, både som forsker og som aktør, at referater ofte giver et meget dårligt billede af en forhandlings indhold og forløb, også selv hvis der ikke er tale om en tendens. Jeg har siddet i vigtige forsamlinger hvis sekretær var så udygtig at medlemmerne beroligede hinanden ved at enes om at referaterne aldrig skulde blive benyttet i en offentlig debat. Det er et ydertilfælde, men ofte er forholdet det at referater kun giver et dækkende billede for dem der selv har del-

taget i mødet. Der kræves megen indlevelse af forskeren; ordene kan ikke simpelthen tages for pålydende. Særlig speget er situationen naturligtvis når der i referater refereres fra andre møder og samtaler; så må tendensen i høj grad tages i betragtning. Det er mit indtryk at forf. ikke har været tilstrækkelig opmærksom på disse vanskelige problemer.

Om interviews forf. har foretaget hedder det: »Deres hovedværdi ligger ikke, som man måske kunde tro, i de konkret givne oplysninger. Der kan næppe være tvivl om at just de konkrete detaljer der gives under et interview skal behandles med stor forsigtighed. Interviewpersonernes erindring er præget af forglemmelser, forskydninger og selvcentrering«.

Det er kloge ord, som jeg i hovedsagen kun kan bekræfte ud fra egne erfaringer som interviewer. Jeg hører selv til Bregnsbos interviewpersoner og ser ingen spor af at han er blevet vildledt af konkrete oplysninger jeg måtte have givet ham under vores samtaler. Derimod er jeg ikke i tvivl om at han overdimensionerer min rolle i spillet en hel del, måske under indtryk af at han af det femårige gymnasiums fortalere kun har haft samtaler med mig og med daværende adjunkt Edele Kruchow. Jeg var i begyndelsen – og det vil sige da GL's på et helt andet grundlag nyvalgte styrelse³ første gang trådt sammen i slutningen af 1956 og straks konfronteredes med skolelovsproblematikken som sit mest presserende problem – en juniorpartner i argumentationen for det femårige gymnasium. Langt større vægt havde utvivlsomt de indlæg der kom fra folk som Søren Sikjær, formand for Statskolernes Rektorforening, og da især den mangeårige formand for Statsskolernes Lærerforening, lektor, snart efter rektor Folke Roikjer. Sikjær var gammel tilhænger af udelt skole, Roikjer motiveredes nok mest af sin vurdering af spillets taktiske muligheder. De bar en stor del af byrden ved de følgende måneders debatter i styrelsen og ude i foreningerne. Når det blev mig der blev det femårige gymnasiums talsmand på den afgørende generalforsamling i Århus i marts 1957, en omstændighed der nok bidrager til Bregnsbos overvurdering af min betydning, skete det vel under indtryk af at Roikjer og Sikjær havde haft lidet held med at gøre indtryk på nogle stærkt besøgte regionalmøder. Hvorfor så ikke prøve den nye mand? Det var der nu ikke meget held ved. Jeg tror aldrig jeg har lidt så eklatant et nederlag, så vidt jeg husker: ca. 300 stemmer mod 19. Først ved slutningen af

perioden, da den modsatte politik havde lidt nederlag, kan Bregnsbos karakteristik måske have nogen berettigelse; først da var jeg med når GL havde foretræde for folketingsudvalget, og det var på anmodning fra alle sider jeg gjorde et sidste forsøg på ved samtaler med Jørgen Jørgensen og K. Helveg Petersen at afbøde nogle af de værste virkninger, naturligvis med ringe held og med så beskedne resultater at de med rette ikke er omtalt i Bregnsbos fremstilling. Mens den nævnte overvurdering er forståelig – men fremhævet så stærkt her fordi den illustrerer de farer der lurar på historikeren og ikke mindst intervieweren,⁴ og naturligvis må rejse spørgsmål med hensyn til fremstillingen på felter udenfor ens kontrolmulighed – er det uheldigt at den får forf. til at gøre mig til GL's næstformand; det vilde jo passe pænt ind i hans billede men det var en anden,⁵ der stod det femårige gymnasium nær – dog uden at forpligte sig helt så udtalt som vi andre – hvilket må være grunden til at hans udtalelser i forretningsudvalget, hvori jeg ikke havde sæde, tilskrives mig.

Nogle hovedresultater

Hovedsagen i Henning Bregnsbos bog er naturligvis fremstillingen af forløbet. Det er ikke muligt her at referere dets mange facetter. I det store og hele tror jeg hans skildring er dækkende. Den falder nogenlunde sammen med det indtryk en orienteret iagttager kunde danne sig i samtiden, men det er overordentlig interessant at se tingene placeret ind i en sammenhæng, derunder ved hjælp af kildeoplysninger som dengang ikke var kendte. Især har Venstres og det Konservative Folkepartis partiprotokoller kastet adskilligt lys over udviklingen.

Det billede der tegnes af den konservative politik er noget overraskende, derved at den var præget af fantasiløs fortrøstningsfuldhed og konservatisme i dårlig forstand. Kun i et kort tidsrum i efteråret 1956 øvede gruppen nogen indflydelse, og da rent negativt. Det forbavser måske ikke at Flemming Hvidberg, undervisningsminister 1950–53, var en tiltalende politiker af beskedent format, men nok at folk som Poul Sørensen og brødrene Møller ikke havde blik for at konstruktiv indgriben i det lange løb vilde blive nødvendig. Den eneste der havde vist forståelse heraf var folketingsgruppens tidligere formand Karl Olsen, der var trådt ud af tinget da han i 1954 blev rektor i Viborg men indtog høje poster i landsorganisationen. Da han i no-

vember 1956 blev GL's formand fulgte han imidlertid en linje der faldt smukt sammen med partiets, nemlig en fælles protestpolitik fra lærerorganisationernes side overfor det nye udspil Bomholt havde forsøgt, med støtte fra Jørgen Jørgensen og dele af Venstre.

Af dette parti giver Bregnsbo en spændende skildring. Der foregik, hævder han, et stadigt spil mellem en »universalpolitisk« fløj og en »specialpolitisk« fløj. Dette skel er nok trukket lovlig skarpt op. Men det er rigtigt at en mindre fløj, hvis mest aktive skikkelse var Poul Hartling der først ved 1957-valget blev medlem af tinget, arbejdede for en løsning nær den udelte skoles princip; dens styrke var at dens synspunkter havde ganske bred tilslutning i Venstre-kredse ude i landet, blandt høj-, efter- og friskolefolk, hos mange landsbylærere, der sad tæt i Venstres organisationer, og hos talrige forældre og sognerådsmedlemmer ude i landkommunerne der brugte penge på udbygning af et skolevæsen som alligevel ikke blev anset for lige så godt som byernes. Netop derfor var der grænser for hvor langt flertallet omkring Erik Eriksen kunde gå i deres modstand af hensyn til de Konservative, hvortil kom at mange i den »universalpolitiske« fløj utvivlsomt kunde følge synspunkterne et langt stykke ad vejen.

Overbevisende virker det indtryk der gives af situationen i Danmarks Lærerforening, med en købstadfløj og en landsbyfløj og formanden Stinus Nielsen som en forsigtig formidler overvejende på flertallets side, og dertil som en snu general, ganske særligt i den afgørende fase i april 1958 da han førte sin forening med sig i sit forlig med Jørgen Jørgensen, uden forhåndsorientering til de hidtidige kampfæller i gymnasie- og realskoleforeningerne. Der kan, hævder Bregnsbo (pp. 140–41), »ikke være tvivl om at . . . Stinus Nielsen bevidst har søgt at kaste et røgslør over de afgørende forhandlinger«. Det er stærke ord, der svarer til den opfattelse der rådede i de andre foreninger. Men det må iøvrigt vedrørende Danmarks Lærerforening erindres at netop her er materialet svagest.

Bregnsbo beskæftiger sig ikke meget med lovkompleksets virkninger, men følger det dog langt nok til at pege på at de kompromisser det indeholdt efter få års forløb viste sig at være sejre for den udelte skole. I den forstand led også købstadsflertallet i Danmarks Lærerforening et nederlag. Og det ottende skoleår, som nogenlunde alle lærere samt både Socialdemokratiet og det Konservative Folkeparti ønskede, fik man ikke i denne omgang. Konklusionen må derfor blive

at vil man tale om sejrherren så var det de grundtvigske kredse i Venstre og det Radikale Venstre og fremfor nogen Jørgen Jørgensen. Hvad andre havde opnået, selv Socialdemokratiet, var stort set hvad de var enige med disse kredse om og ikke meget mere.

Det femårige gymnasiums muligheder

En af de konklusioner Henning Bregnsbo drager af sine undersøgelser er at Gymnasieskolernes Lærereforening ikke, selv om den havde villet før det var for sent, kunde have opnået et »egentlig« femårigt gymnasium, men allerhøjst »et udvandet . . . uegentligt 5-årigt gymnasium, ikke meget forskelligt fra den i det Jørgen Jørgensen'ske forslag foreslåede ordning, snarere af navn end af gavn et 5-årigt gymnasium« (pp. 141–42). Det synes »sikkert at slutte at et 5-årigt gymnasium i virkeligheden aldrig – trods megen tale derom – har været nogen realpolitisk mulighed«. Årsagen var modstand i Venstre og i Danmarks Lærereforening. Disse konstateringer varieres flere steder i bogen, i sammenfatningen (p. 216) derhen at mulighederne »må som nævnt betragtes som havende været minimale«. Dog konstateres det også (p. 164) at da der en tid var fare for at forliget mellem Jørgen Jørgensen og Danmarks Lærereforening alligevel skulde bryde sammen på forståelsen af mindre punkter fremkaldte GL's »energiske kamp« alvorlig frygt i lærereforeningen, og at de facto tilsagn fra ministerens side om at der ikke vilde blive noget femårigt gymnasium utvivlsomt var en udslagsgivende faktor i forbindelse med retablering af forliget. I samtiden følte man sig altså ikke så sikker.

Er Bregnsbos vurdering af mulighederne rigtig? Det er jeg naturligvis ikke den bedst egnede til at bedømme. Men et par kommentarer kan måske alligevel være nyttige.

Det først fornødne må være at definere hvad der skal forstås ved et »egentlig« femårigt gymnasium og et »uegentligt« eller »udvandet«. Bregnsbo gør det ikke, skønt han nævner at der i GL's arkiv ligger et fuldt udarbejdet forslag. Selve vendingen et »egentlig« femårigt gymnasium har han formentlig hentet fra en erklæring som GL udsendte 16. 4. 1958, altså umiddelbart efter forliget mellem ministeren og Danmarks Lærereforening; heri hed det (p. 154) at foreningen indtrængende måtte henstille »at Folketinget, dersom det femårige løb fastholdes, ved en samlet læseplan vil sammenbinde de fem år til et egent-

ligt femårigt gymnasium«, hvilket blev betegnet som en nødvendig forudsætning for at gymnasieskolen vilde kunne fastholde studenter-eksamens niveau.

Det forslag til et femårigt gymnasium der forelå i GL, var udarbejdet af et udvalg der bestod af tankens tilhængere i styrelsen. Det gik ud på at de fem klasser var bundet sammen men således at elever med realeksamen vilde kunne sluses ind i 3. klasse, hvilket vil sige at elever der kom i gymnasieskolen som 13–14-årige vilde kunne få studentereksamen på 12 år, mens andre måtte bruge 13, som det allerede var ved at blive almindeligt, især udenfor København. Det femårige gymnasium vilde altså ikke være en lukket skole. Noget sådant, som måske nogle forestillede sig, vilde ikke have haft nogen politiske muligheder, hvad jeg havde fået bekræftet under min nedennævnte samtale med Jørgen Jørgensen.

Dette er altså hvad det femårige gymnasiums fortalere forestillede sig, og det er formentlig den eneste definition det vil være formålstjenligt at lægge til grund når man vil diskutere tankens realpolitiske muligheder. Ved et »uegentligt« eller »udvandet« gymnasium må så forstås en gymnasieskole med 2 + 1 realklasser og 3 gymnasieklasser og med adgang til 1. g. udefra såvel fra 2. som fra 3. realklasse.

Var et femårigt gymnasium i hernævnte »egentlige« forstand en politisk umulighed? Man kunde også spørge: Var der nogen mulighed for at den politik GL under formandens ledelse førte kunde give en tilfredsstillende løsning? Eller var GL under alle omstændigheder forudbestemt til at blive taberen?

Jeg kan kun bidrage med en redegørelse for hvordan jeg selv opfattede situationen. Den falder ikke ganske sammen med Bregnsbos konklusion.

Da jeg i november 1956 var blevet valgt til GL's styrelse, som de øvrige medlemsvalgte på et andet grundlag som i denne forbindelse er irrelevant, forelå der en ny skolepolitisk situation (jvf. pp. 59–77). Der var nu efter min opfattelse to muligheder.

Den ene mulighed var, som Karl Olsen vilde, at slutte op bag Danmarks Lærerforenings blokadepolitik. Den kunde, mente jeg, kun lykkes under to forudsætninger, der var delvis forbundne. Den ene var at lærerforeningen var til at stole på, dvs. at den heller ikke på lidt længere sigt vilde købe sig et forlig på gymnasieskolens bekostning, og det troede jeg ikke den var. Den anden forudsætning var at valget i 1957

vilde give en VK-regering og dermed i det mindste nogle års udsættelse; det var en mulighed, men det forekom mig, med de informationer der stod til rådighed, dristigt at satse på den alene.

Den anden mulighed var at gå ind i de skolepolitiske forhandlinger og forsøge at udnytte de tilskyndelser bl. a. Askov-forslaget frembød for på den måde at sikre gymnasieskolen en ny og forhåbentlig for længere tid holdbar placering. Pædagogisk var jeg tilbøjelig til at anse seminarieuddannelsen for nok så velegnet med henblik på undervisning af børneklasser, altså også de 11–13-årige, mens den til gengæld lod meget tilbage at ønske i faglig henseende i de lidt ældre klasser, svarende til den senere realafdeling. Et femårigt gymnasium som det ovenfor skitserede vilde medføre øget tilgang af disse aldersklasser til gymnasieskolen og dermed give den standard gymnasielærerne kunde sætte større vægt i den samlede skole, hvilket vilde afbøde den niveausenkning man befrygtede. Jeg delte også ønskerne om en styrkelse af den del af skolen der hidtil havde udgjort den såkaldte eksamensfrie mellemskole, og særlig da hvis det kunde ske uden svækkelse af den øvrige skole.

Inden det første styrelsesmøde skulde finde sted søgte jeg en samtale med Jørgen Jørgensen, som jeg kendte godt, for at sondere mulighederne hvis GL kunde bringes ind på en sådan politik. Jeg mener at vide at også Folke Roikjer ved samme tid havde en lignende samtale. Det drejede sig for mig ikke blot om at få Jørgen Jørgensens eget syn på sagen men også, og især, om at få et indtryk af de politiske muligheder i hele situationen. Han var, naturligvis, stærkt interesseret, og jeg måtte skønne at GL havde muligheder for at opnå tilsagn hvis den kom nu hvor politikerne havde så stærkt behov for en åbning i lærerfronten.

Det er en misforståelse når Bregnsbo mener (p. 74) at jeg ved de følgende styrelsesmøder ønskede at GL skulde udsende en erklæring med krav om et femårigt gymnasium. Det er muligt at mødereferaterne kan give et sådant indtryk, men det skyldes da at tanken mødte en så bestemt modstand at det slet ikke blev relevant at diskutere på hvilken måde den skulde føres frem. Hensigten var naturligvis at formanden – eller, hvis det var mere formålstjenligt, andre – skulde have mandat til at føre seriøse forhandlinger med centrale skikkelser, først og fremmest undervisningsministeren og Jørgen Jørgensen, hvorefter der på det grundlag kunde træffes beslutning.

At Bomholt og Jørgen Jørgensen vilde have været meget tilgængelige for sådanne GL-synspunkter kan der ikke råde tvivl om, heller ikke om at samtaler kunde føres under den forudsætning at de ikke »eksisterede« hvis de ikke førte til et resultat. Spørgsmålet om det femårige gymnasium havde politiske muligheder må derimod besvares ud fra en vurdering af om en aftale med politikerne vilde kunne holde overfor den modstand den vilde møde i Venstre og især fra Danmarks Lærerforening, der vilde have andre og større fordele at byde dem på. Det er et velkendt fænomen at langstrakte politiske forhandlinger kan medføre en glidning, så at én gang indtagne, selv faste standpunkter forandres, ofte trinvis, så meget at deres valør til sidst er blevet en anden. Jeg overvejede naturligvis om et »egentligt« femårigt gymnasium på den måde kunde blive et »udvandet«, og GL få morens skæbne. Det var min vurdering at Bomholt var så ivrig for at gennemføre sin skolelov at det vilde være let at få løfter af ham men at risikoen for glidning vilde være betydelig. Jeg havde større tillid til at en aftale med Jørgen Jørgensen vilde kunne holde, men følte naturligvis ingen vished. Formen vilde kunne få stor betydning. Men derom var jeg ikke nået til at gøre mig præcise forestillinger. Og hele denne fremgangsmåde forudsatte jo at styrelsen hurtigt kunde bringes til at gå ind herfor. I den forstand var de første styrelsesmøder afgørende, og ikke den ekstraordinære generalforsamling i marts 1957.

Usikkerheden var betydelig ved begge alternativer. Mig forekom den meget stor ved at forlade sig på Danmarks Lærerforening og på en konservativ regeringsdeltagelse efter valget, hvad jo endda kun vilde give nogle års respit, i betragtning af hvor stærke kræfter af mange slags der stod bag reformbestræbelserne. Det andet alternativ, fandt jeg, bød trods alt på bedre chancer. Desuden tiltalte det mig mere at gymnasieskolen skulde tage udfordringen op og skaffe sig en stærk position i en ny struktur ved at tage et initiativ.

Var det ren og skær ønsketænkning? Jeg kan ikke se at Bregnsbo har leveret bevis derfor. Det er værd at bemærke sig hans oplysninger (p. 181) om at det femårige gymnasium ikke mødte stærk modstand i alle dele af Danmarks Lærerforenings styrelse. At landsbylærerne tog »mere afslappet« på det vilde kunde få betydning for Venstres holdning, og dettes »universalpolitiske« fløj vilde have haft mindre anledning til at tage hensyn til de Konservative, som måske endda selv vilde være bragt i bevægelse.

Måske, måske, måske! Det eneste sikre materialet tillader os at sige er at den anden kurs førte til et for gymnasieskolen særdeles utilfredsstillende resultat.

Iøvrigt er det tankevækkende at notere sig at et femårigt gymnasium som det ovenfor skitserede i løbet af få år vilde være blevet en *materiel* umulighed af mangel på kvalificeret arbejdskraft. Men den art betæneligheder var der dengang *ingen* der ytrede.

Til sidst må jeg anholde Bregnsbos slutningspassus (p. 217): »Set i et større samfundsmæssigt perspektiv kan man sige at skolelovskampen var en strid mellem akademisk konservatisme og folkelighed. Den sidste sejrede – dengang som så ofte før og siden«. Ligeledes hedder det (p. 205), med en henvisning til skolehistorikeren Aksel H. Nellemann, at ønsket om at bevare den delte struktur var »essentielt udtryk for en akademisk, eliteorienteret tankegang«.

Det kan man faktisk ikke sige uden at gøre sig skyldig i en grov overforenkling. Forkæmperne for den bestående skole havde mangeartede motiver. Et af deres argumenter var f. eks. at uden mellem-skolen vilde mange børn fra et læsefremmed milieu ikke være kommet i gymnasiet, idet mellem-skolen betød at den første tærskel skulde overskrides på et tidspunkt hvor barnet alligevel skulde gå i skole flere år endnu; blandt dem der på en personlig baggrund argumenterede således var Karl Olsen. En sådan motivation kan næppe placeres som et modstykke til »folkelighed«, en term det nok også kan være betænkeligt at anvende som samlekasse for alle de motiver der lå bag bestræbelserne for at ændre skolestrukturen. Ordet er vel løbet forf. i pennen fordi det grundtvigske skolesyn øvede stor indflydelse. Men skal det også dække f. eks. Socialdemokraternes motiver? I så fald – var det folkeligt at arbejde for et obligatorisk 8. skoleår? Hvis ja, var Socialdemokraterne, de Konservative og lærerforeningerne folkelige, de grundtvigske aktører ufolkelige – og omvendt. Eksemplet tjener til at vise hvilke absurditeter en forhatet etikettering kan føre ud i.

Ovenstående kritiske bemærkninger bør afsluttes med en konstatering af at Henning Bregnsbos arbejde har mange dyder og betegner en nyttig landvinding i udforskningen af dansk skolepolitik.

NOTER

1. Den smule akter jeg har haft er for adskillige år siden afleveret til rektor Edele Kruchow, hvis samlinger forf. har kunnet benytte.
2. Politologen Oran R. Young (*Systems of Political Science*, Englewood Cliffs, New Jersey, 1968, p. 101) har døbt dette princip »konstruktiv eklekticisme«.
3. Gymnasieskolernes Lærforening havde en kompliceret struktur. I styrelsen var formanden og et antal medlemmer direkte medlemsvalgte, mens flertallet udgjordes af repræsentanter for særforeningerne, dvs. statsskolernes, de kommunale og de private gymnasiers og studenterkursernes lærerforeninger.
4. Jeg kan måske under interviewet have bidraget til misforståelsen ved at gå ud fra at interviewerens vidste hvad jeg vidste.
5. Lektor (fra 1958 rektor), dr. techn. Frode Andersen.

Vestgrønlandske undervisnings- og skoleforhold

1721–1807

Af FINN GAD

Lektor *Finn Gad*, der er seniorstipendiat under Københavns Universitets eskimologiske institut, giver i nedenstående afhandling en redegørelse for spændingerne mellem Missionens og Handelens interesser omkring skoleoplysningsmålet i Grønland i 18. århundrede; afhandlingen bygger på hidtil ubenyttet materiale, der bl. a. belyser førende danske politikeres stilling til undervisningen på Grønland. – Vi gør opmærksom på, at hovedlinierne i den grønlandske skoles udvikling, med vægten lagt på de senere perioder, er skildret af fhv. minister Mikael Gam i *Årbog for Dansk Skolehistorie* 1968.

For 250 år siden, da *Hans Egede* den 3. juli 1721 for første gang satte sin fod på de grønlandske klipper, havde han vel kun vage ideer om, hvordan han skulle gribe sin sag an – den sag, som han stædigt og møjsommeligt igennem 13 år havde virket for. Med hele sin samtids forudsætninger i henseende til opdragelse og uddannelse stod han over for en opgave, til hvis løsning de sproglige forudsætninger manglede.

Hans Egedes hovedformål var imidlertid at bringe kristendommen i den evangelisk-lutherske form til Grønlands beboere, muligvis »vilde barbarer« med yderst ukristelige forestillinger, muligvis efterkommere efter »de gamle Norske«. Det gjaldt altså missionen, og på det felt havde han i sin samtid såre få forudsætninger.

Så vage hans forestillinger end var om metoden, han skulle anvende, så stod ét fast. Det var et ufravigeligt krav, at det enkelte individ skulle tage personlig stilling til troens sandheder; det var et fundamentalt luthersk princip. Derfor måtte kundskaber om troen tilregnes, og dette kunne kun ske ad ordets vej, det læste så vel som det talte. Undervisning skulle således til, og den skulle rumme både målet og midlerne til at nå det, ligeledes principielt luthersk på modersmålet.

I de 15 år, Hans Egede opholdt sig i Grønland (1721–1736), blev det ham klart, at de indbyggere, han kom i forbindelse med på vestkysten af Grønland, ikke var efterkommere efter »de gamle Norske«. Med åbent øre og sind måtte han bane sig vej ind i et hidtil ukendt

sprog, den eskimoiske dialekt, der taltes og tales i Vestgrønland, og lære den eksisterende befolknings sæder og skikke, tro og begrebsverden at kende. Redegørelsen for denne proces hører imidlertid andetsteds hjemme, og forløbet er tilstrækkeligt oplyst til at være genstand for end en beretning¹. Derimod er udviklingen efter hans år mindre klarlagt, og, under ingen omstændigheder dybtgående for tiden efter 1782.

De første »skoler«

Tidligt satte Hans Egede ind på at tage indfødte grønlandere i sin og missionens tjeneste. For at kunne gøre dette måtte han uddanne dem dertil. Det kunne kun lade sig gøre ved, at han havde dem boende hos sig. Til at begynde med var der nogle mere eller mindre enlige unge mænd, der tog ophold ved kolonien; men deres uddannelse fik ingen rigtig art. Først da han tog nogle forældreløse drenge til sig, gav det det ønskede resultat. Det var delvis på hans egen bekostning, at han havde disse personer boende. I al beskedenhed var det en slags kostskole, han oprettede. Religion var faktisk det eneste undervisningsfag; læsning og skrivning var »redskabsfag« hertil. Jævnside hermed gik studiet af det vestgrønlandske sprog. Hans Egede skabte derved et grønlandsk skriftsprog, der i hans form indgik i læsningen og skrivningen, i alt væsentligt lige til 1870'erne. Han nåede så vidt med sine grønlandske drenge, at den ene, døbt under navnet *Frederik Christian*, i 1728 var i stand til at skrive hyldestdigt til majestæten på grønlandsk.

Denne »kostskoleform« blev normgivende for hele den første missions- og (såkaldte) kolonisationstid i Vestgrønland. For så vidt passede denne fællesskabsform udmærket til den eskimoiske samfundsorden – så længe kolonierne var få og små. Da missionen blev udvidet med flere pladser, nye kolonianlæg, sprængtes den.

Formen passede på sin vis også til det fællesskab, som brødremenigheden hyldede, i hvert fald i begyndelsen af dens virksomhed (fra 1733, men først med relativt større tilslutning efter vækkelsen 1738). Den fastere bosættelse omkring missionsstationen, først Ny Herrnhut ved Godthåb, senere også ved Lichtenfels og, sidst i århundredet, ved Lichtenau, gjorde kostskoleformen overflødig. Det er i sig selv ejendommeligt, at undervisning af børnene – og for den sags skyld også af

de voksne – lå brødremenigheden i Grønland mindre på sinde. Det kendetegnede ellers »modermenigheden«, som det var karakteristisk for de pietistiske bevægelser som helhed, at undervisningen rangerede langt fremme i det daglige virke. Det er ikke muligt at dokumentere, hvorfor det samme tilsyneladende ikke gjaldt i Grønland. Først i 1749 blev en person udsendt med den særlige opgave at være børneskolelærer.

Måske beroede indstillingen hos den grønlandske ledelse af brødremenigheden på de grønlandske erfaringer. Det var herrnhuternes opfattelse, at Hans Egede ikke havde opnået ret meget på de 15 år, han havde virket. Hans skoleprincip havde ikke bragt de »nødvendige« resultater til veje hos de dåbssøgende grønlandere, så troen blev bevidst. Derimod havde brødremenigheden gennem den pludselige, stærkt følelsesbetonede vækkelse blandt grønlanderne i 1738 opnået en rapid vækst og mange »resultater«. Undervisning var altså ikke så strengt nødvendig, måske endda hæmmende, hvis den blev drevet som hovedsagen. Den religiøse vækkelse og dermed »omvendelsen« kom øjensynlig uden bogstavlærdom².

Denne teoretiske argumentation falder i tråd med, at herrnhuterne i Grønland så længe, de overhovedet kunne, søgte at smyge uden om forpligtelsen på den augsburgske konfession, og dermed Luthers katekismus. Denne sidste var hovedhjørnestenen i den kgl. missions undervisning både af voksne dåbssøgende og af børn i skolen.

Al undervisning kræver en vis stabilitet hos den gruppe af individer, som skal undervises. Det var en økonomisk nødvendighed for den grønlandske fangerbefolkning at flytte rundt til forskellige fangstpladser, kort sagt følge fangstemnerne. Der var den stedlige fangstturnus, men ved siden af den også lejlighedsvis flytning over større afstande, fra syd til nord og omvendt langs kysten.

Denne »omstrippen«, som Hans Egede kaldte både de lange rejser og fangstturnussen, var ham en vældig anstødssten. Den spredte bosættelse på flere pladser i en egn (også fangstmæssigt betinget) måtte man imidlertid godtage. Derfor var missionærerne nødt til at rejse meget rundt. De måtte så vidt muligt følges med handelsfolkene, eller også betale transportomkostningerne selv. Det blev derfor ønskeligt at få udstationeret kateketer på i hvert fald de større pladser i et distrikt. Dette spændte missionens økonomiske kræfter stærkere og stærkere.

»Kostskoler«

Da den københavnske storkøbmand *Jacob Sewerin* 1734 påtog sig grønlandshandelen, blev samme år kolonien Christianshåb anlagt. Mod et statstilskud påtog han sig at underholde missionerne både ved Godthåb og den nye koloni. Det vil i denne forbindelse sige, at han også påtog sig at bekoste de »kostskoler«, som kunne tænkes opretholdt hos missionærerne. Dette blev de første år mere en praksis end egentlig fastlagt i Sewerins oktroj, men ved fornyelsen af den i 1740 blev hans forpligtelse til at dække udgifterne til »kostskoler« ved de to kolonier fastslået. Der skulle holdes skole for 20–24 børn ved hver koloni, og disse børn skulle holdes med kost, beklædning, sengetøj og kajaker, det sidste dog kun for drengenes vedkommende.

Derefter hører man meget lidt om disse skoler. Udgifterne til dem figurerer ikke særskilt på de få regnskabsblade, der er bevaret fra Sewerins tid. I missionærerne *Lauritz Alsbachs* og *Christian Drachards* designationslister, henholdsvis fra 1743 og 1744³, nævner Drachardt for Godthåbs vedkommende kun to piger udtrykkelig som skolebørn. Tæller man hans designationsliste op efter aldersklasser, får man 16 i aldersklassen under 10 år, 9 drenge og 7 piger, herunder de 2 skolepiger; gruppen 10–20 år: 40, fordelt på 25 mandlige og 15 kvindelige. Alsbachs designationsliste viser 31 børn mellem 8 og 15 år ved Christianshåb, men ingen udtrykkelig nævnt som skolebørn. Godthåb havde altså i 1744 tilsyneladende langtfra udfyldt rammerne for »kostskolen«, hvilket vel dels hænger sammen med, at der ved Godthåb kolonistad boede meget få familier, dels at Drachard med sine herrnhutiske tilbøjeligheder var lidet interesseret i undervisning. Missionær Alsbach havde tilsyneladende mere samling på sine folk; men det er et åbent spørgsmål, om de 31 børn, han nævner, enten alle har været »kostelever« eller kun for en dels vedkommende – eller overhovedet nogen som helst.

Det lader sig ikke gøre med sikkerhed at slå fast, om Jacob Sewerins forpligtelse har været udnyttet eller har kunnet lade sig udnytte til andet end at dække visse udgifter af mere eller mindre social karakter i forbindelse med børnene ved de to kolonier. Brødremenigheden klarede sine udgifter selv. Ved bindingen af grønlænderfamilierne til missionsstationen var den, som før sagt, helt ude over forplejnings- og opholdsproblemerne i forbindelse med undervisning.

Handel kontra mission

Situationen blev de følgende år mere kompliceret. Endnu ved udgangen af 1740'erne hævdedes princippet om, at handelen skulle være det økonomiske grundlag for missionen, dog støttet af staten med et årligt tilskud på 5000 rdl. »Handelen var til for missionens skyld«. Statsstøtten var kalkuleret på eksistensen af 2 kolonier. Den blev ikke forhøjet i takt med anlægget af flere, yderligere i alt 17 større indtil 1776, langs hele vestkysten, hvortil kom flere større eller mindre hvalfangstanlæg efter 1776 og inden 1807 flere loger eller udsteder, alle med mere eller mindre fast bosættelse, forstået på sin grønlandsk. Brødremenigheden udvidede som før nævnt også.

Under Det kgl. octroyerede almindelige Handels Compagnies ledelse 1749–74 skete hovedparten af denne ekspansion, der for en del også var ønsket af missionen. Der skete imidlertid derved også en forskydning af forholdet mellem handel og mission. Vel opnåede Handelskompagniet en beskedent forhøjelse af statstilskuddet til 7000 rdl. årlig, men forhøjelsen svarede ikke til forøgelsen af koloniantallet og slog naturligvis ikke til.

Missionskollegiet, som 1737 havde fået overdraget ledelsen af den grønlandske mission og efterhånden også aflønningen af »missionsbetjenterne«, havde kun sparsomme ressourcer, væsentligst beroende på legatmidlers renteafkast. Kollegiet måtte derfor alt for ofte stå med hatten i hånden over for Handelskompagniet eller opgive påtænkte forehavender.

Handelskompagniet på sin side blev selvsagt yderst påholdende, når det drejede sig om udgifter, der ikke kom handelens virksomhed direkte til gode. Dette affødte en ofte temmelig harsk indstilling over for »den kostbare kongelige mission, der ikke ydede nogen som helst gavn«, hvilket er den egentlige mening med de stærkt varierende udtryk.

Denne indstilling over for den kgl. mission skærpedes ydermere, da den væsentligste forskydning i handelens virksomhed foregik, især under ledelsen af Den kgl. grønl. Handel fra 1774(76). Lige fra 1721 havde det været skik, at koloniens menige drev en beskedent fangstvirksomhed, i hovedsagen til husbehov. Det var desuden i 1721 meningen, at det ene af de tre udsendte skibe skulle drive hvalfangst. Det mislykkedes; men tanken om hvalfangst i de grønlandske far-

vande vedblev at spøge, og den kom til udførelse i spæde former fra 1760'erne, for at tage voldsomt til efter 1776. Handelen gik efterhånden over fra at være en ren indsamling af grønlandernes overskudsproduktion til også at omfatte produktion. Ved den systematiske garnfangst af sæler udvidedes produktionsvirksomheden efter 1782 til også at omfatte de produkter, som grønlænderne tidligere havde været ene om at fremskaffe.

Ved siden af dette måtte handelen naturligt søge at fremme grønlandernes produktion. Intet måtte gå til spilde, for at man kunne få tilstrækkelige kvantiteter til eksport, hvoraf handelens rentabilitet afhang. Enhver faktor, der hæmmede en effektivisering af produktionen, det vil sige fangsten, i Grønland, måtte fjernes. Derved førtes handelens ledelse i Grønland såvel som i Danmark til at opfatte enhver sådan hæmning som »skadelig for så vel grønlænderne som handelen«, omtrent sådan lyder det atter og atter i breve, indberetninger og skrivelser.

Handelen måtte anse bindingen til kolonierne for skadelig, da fangsten krævede mobilitet. Hvor sammenflytning på »lidet nærsomme« steder var sket eller foregik, måtte en udflytning søges gennemført. Hele dette bosættelsesproblem og arbejdet på dets løsning i 1700-tallet er såre kompliceret. Der sker nogen spredning visse steder, men ved oprettelsen af hvalfangststationerne handlede man på andre steder imod sine egne bestræbelser. »Sammenhobningen« synes at have været værst ved herrnhuternes steder, hvor den som nævnt var en direkte forudsætning for menighedernes organisation. Derfor dalede disse menigheder efterhånden i handelens omdømme.

Kravet om og arbejdet på spredning af befolkningen øgedes i nogen grad omkring 1800. Det modsatte havde været missionens tendens hele tiden. Jo kraftigere virkende en faktor handelen blev, jo stærkere blev derfor modsætningen mellem den og missionerne. Dertil kom, at handelen især efter instruksen af 1782 – søgte at holde grønlænderne fast på deres økonomiske eksistensgrundlag, uden at man gjorde sig klart, hvad det i længden indebar. Omvendt søgte missionerne i det immaterielle bevidst at fjerne grønlænderne fra deres eskimoiske begrebsverden; det var jo deres saligheds sag, det gjaldt. På missionernes side forstod man ikke, at man derved skabte en skæbnesvanger divergens mellem materiel tradition og immateriel »omvendelse«. Ingen af parterne havde forudsætninger for at kunne se dette.

Kateketerne

Rent praktisk – delvis i kraft af den fremvoksende rationalisme i det danske åndsliv – søgte den kgl. mission at skabe en modus vivendi ved hjælp af kateketer, degne. Hans Egede var som sagt inde på at uddanne grønlandere til missionsmedhjælpere. Da de drenge, han tog til sig, blev store nok og havde de tilstrækkelige kundskaber, brugte han dem som kateketer – indtil koppepidemien 1733/34 tog dem fra ham.

Senere fortsatte missionærerne med at uddanne »nationalkateketer«, som man benævnte dem. Det blev imidlertid kun få, det lykkedes at uddanne tilstrækkeligt. Behovet for hjælp i missionen var stedse voksende. Missionærerne kunne ikke overkomme alt det, som var pålagt dem. De skulle jo ved daglige morgen- og aftenandagter og ugentlige gudstjenester være præster for koloniernes besætninger af udsendte folk, undervise katekumener, holde gudstjeneste og andagter og i det hele taget være præster for de døbte. Hvordan skulle de så også få stunder til at holde regelmæssig skole for børnene?

Til missionærens hjælp udsendte man derfor ganske unge mennesker, der var opdraget på Vajsenhuset, og som fik en nødtørfdig oplæring i København, tildels på det i 1736 oprettede Seminarium Groenlandicum. De første to rejste ud 1738, senere fulgte flere. De blev for det meste knyttet til kolonistederne. Flertallet af dem giftede sig grønlandsk, hvorved de både lærte sproget grundigt og kom til at leve i tæt tilknytning til befolkningen. Adskillige forblev hele deres levetid i den grønlandske gerning, nogle gik over i handelens tjeneste, men fortsatte eksistensen i Grønland.

Det var som regel disse udsendte kateketer, der tog sig af undervisningen af børnene i skolerne. De mere opvakte drenge (somme tider også piger) kunne det hænde, at missionæren tog sig specielt af. Det lykkedes efterhånden at få uddannet nogle af de mest opvakte til nationalkateketer.

Uddannelsen af disse kateketer have tilfældighedens præg. Det var tilfældigt, om der blandt børnene i et kolonidistrikt var »emner«, sjældent og vanskeligst at finde dem ude i distriktet på bopladserne. Det var tilfældigt, om den siddende missionær magtede at påtage sig uddannelsesopgaven – tilfældigt, hvorledes undervisningen formede sig. Det beroede på den indstillende missionærs »styrke«, hvorledes

den pågældende nationalkatekets ansættelsesvilkår blev. Med hensyn til dette sidste spillede missionens mangel på midler en betydelig rolle.

Man betragtede undervisningsvirksomheden, og for den sags skyld hele nationalkateketens gerning, som et slags bierhverv, åbenbart, for man forudsatte altid, at vedkommende skulle leve af sin fangst. Pengeløn og kostdeputat, når dette sidste overhovedet blev tildelt kateketer, var derfor alle tider på et lavt niveau. Pengelønnen blev ikke ydet i rede penge, men derimod som kredit hos handelen indtil det fastsatte beløb, svingende almindeligvis fra 4 til 15 rdl. årlig. Af de 35 nationalkateketer, som Sydgrønlands inspektør 1793 opregnede⁴ havde

8 fra	3 –5 rdl.
15 fra	6–10 rdl.
6 fra	14–15 rdl.
3 fra	20–30 rdl.
1	35 rdl.
1	50 rdl.

Denne sidste havde fået fremtvunget en ligestilling løn- og kostmæssigt med de udsendte kateketer og fik oven i købet lys og brændsel. I alt havde 12 af de 35 kostdeputat, deraf de 8 »halv gemeen Mands Kost«, 4 hel mands.

Nogle af disse kateketer var på en eller anden måde invaliderede, en endog blindfødt. Ved kateketgerningen fik sådanne mennesker en plads i samfundet, de ellers vanskeligt ville have kunnet få. Missionen betød altså en menneskelig redning for dem. Andre var af en eller anden grund ude af stand til at drive kajakfangst. De, der magtede fangsten, klagede idelig over, at de ikke havde tid og kræfter til at være både fangere og kateketer; de to funktioner hæmmede gensidigt hinanden.

Det var imidlertid et princip, at handelen og dermed missionen søgte at undgå kostdeputater ved ansættelse af grønlandere. Man ville forhindre den såkaldte »Forvæning med Europæisk Kost«. I en tid, hvor pengeøkonomien end ikke klart var slået igennem i det dansk-norske samfund, og hvor mere eller mindre patriarkalske forhold herskede i håndværker- og landhusholdningerne, kunne man ikke forvente en pengeøkonomisk indstilling over for offentligt ansatte grønlandere. Konfliktfladerne mellem de former for økonomi tegnede sig i Danmark så vel som i Grønland.

De knappe kreditmidler i omregnet lønbeløb og naturalieydelse gjorde grønlænderne betænkelige ved at vælge kateketgerningen og jog adskillige allerede ansatte nationalkateketer over i handelens tjeneste, hvor vilkårene var noget bedre, især i den sidste del af 1700-tallet. Det hændte også med nogle af de udsendte kateketer. Det er dog et typisk træk ved det grønlandske samfundsliv, at flere grønlændere, især sønner i de såkaldt blandede ægteskaber, og primært uddannet og ansat af handelen, samtidig øvede en gerning som kateketer – ganske i *Niels Egedes* billede – og så vidt handelen tillod det og som regel uden vederlag.

Missionen vedblev dog at uddanne kateketer på den hidtige måde. I 1791 formulerede missionskollegiet de hidtil givne forholdsordrer til en instruks for missionærerne⁵. Det er karakteristisk for den, at dens første paragraf indskærper, at missionærerne skal drage omsorg for, at døbte grønlændere ikke spredes for meget til forskellige bopladser, så et mindre antal kateketer behøves. Den næste paragraf drejer sig om uddannelsen og ansættelsesvilkårene for kateketerne. Her fastlås lønnen almindeligvis til 4 à 6 rdl. som begyndelsesløn; forbedring af lønnen og tilståelse af dansk kost måtte kun ske med missionskollegiets tilladelse. Samtidig søgte man at sætte en bom for kateketers overgang til handelens tjeneste; men da dette skulle hindres ved overenskomst med handelens folk lokalt, virkede forholdsreglen nærmest som et slag i luften. Man fjernede jo ikke den virkelige årsag til denne tendens til »overløb til fjenden«.

På den anden side var missionskollegiet, det vil i dette tilfælde som i de fleste fra 1789 fremefter sige dets rådgiver *Otho Fabricius*, klar over, at der måtte blive tid for kateketerne til at drive fangst. Allerede i 1760'erne havde man som en nødhjælp ladet såkaldte læremødre tage sig af undervisningen, især af børn, som skulle lære at læse. De var ikke officielt anerkendt. Nu anbefalede man at antage læremødre og tillige »læsere« til at undervise såvel børn som voksne i den vanskelige læsekunst. Læremødrene skulle være enker eller ugifte piger, læserne mænd, der var uduelige til kajakfangst, men tilstrækkelig kyndige i læsning. Begge skulle virke for en ringe betaling. Efter den førnævnte opregning af kateketerne 1793 var der i den vinter (1792/93) ansat 15 læremødre i Sydgrønland (Holsteinsborg), hvoraf kun én fik en hel rigsdaler om året i løn, mens de øvrige 14 blev aflønnet med 3 pund tobak eller tilsvarende værdi, 4 mark 8 skilling, d. v. s.

trekvarter rigsdaler eller en fjerdedel af, hvad den dårligst lønnede kateket uden kostdeputat fik. Der var naturligvis overhovedet ikke tale om at give lærermødre og læsere kost.

Det er faktisk begrebet »grønlandsk løn« som princip, der hermed indførtes af missionen så vel som af handelen, dikteret af handelens fremtalte politik, der gik ud på ensidigt at fastholde den grønlandske befolkning ved de nationale erhverv. Den – til en vis grad også handelens – eksistens i Grønland beroede på disse erhvervs opretholdelse.

Ved omtalen af missionskollegiets instruks 1791 er udviklingen på sin vis her foregrebet. Instruksen var imidlertid på de nævnte områder kun ensbetydende med skabelsen af en slags hjemmel for det, der var blevet praksis; men den skulle tillige virke som en begrænsning af missionærernes vilkårlighed og tilbøjelighed til at yde rigeligere løn og hele og halve kostdeputater. Begrænsningen var nødvendig af hensyn til missionskassens magre tilstand.

Skolelokaler og undervisningens art

De knappe midler gav sig også til kende på de lokalemæssige forhold, hvorunder undervisningen skulle foregå. Summarisk skitseret var udviklingsforløbet sådan, at undervisningen i de første årtier foregik i »præstens kammer« på »kolonien«, det vil sige det nødtørftigt afdelte værelse, som præsten, oftest med familie, boede i, og som tillige tjente til »kirkestue«. På de pladser, hvor der med tiden blev ansat kateket, blev der »holdt skole« i hans kammer. Godthåb var i lang tid det eneste sted, der havde en slags kirke. Ved ombygningen af den blev der indrettet en særlig skolestue, men den blev senere inddraget. I perioden efter 1765 voksede behovet for både skolestuer og »forsamlingshuse«, d. v. s. kirker eller kirkestuer. Holsteinsborg fik egen kirke 1775, et forholdsvis lille rum, der kunne anvendes også til skolen. Jakobshavn fik kirke 1782, men den var for kostbar at varme op til hverdag for undervisningens skyld. Provst *Jørgen Sverdrup* måtte på egen bekostning bygge og vedligeholde en tørvehytte til skolens brug. Frederikshåb havde en kirkestue, delvis bygget op af tørv og sten; heri kunne skolen få plads. Claushavn fik ind i 1800-tallet en kirke- og skolestue indrettet i en ældre bygning. Ellers blev behovet slet ikke dækket, hvor det blev stedse mere og mere udtalt, især ved oprettelsen af flere udsteder fra 1780.

Skole og kirke var knyttet sammen både materielt og immaterielt. Undervisningen var fortsat missionens redskab og havde derfor stadig religion som eneste fag. Religionskundskaberne, tænkte man sig, skulle tillige fæstne og stålsætte den rette moral, hvis hævdeelse også var kirken (og missionens) sag. De bøger, der blev udgivet på grønlandsk, omfattede kun religiøse emner katekismus, bibeloversættelse, salmebog, ritual o. l. En ABC med tilhørende bogstavtavler var dog fremstillet. I Hans Egedes ABC indgik den lille katekismus som en bestanddel. Man må i fantasien forestille sig det afskriveri, der foregik som øvelser i skrivning, der igen tjente som øvelse i læsning; endvidere den møjsommelige udenads-læren af spørgsmål og svar i katekismussen, på samme måde som i degneskolerne i Danmark. Katekismussen var sådan set også den samme, nemlig Pontoppidans »Sandheden til Gudfrygtighed« fra 1737, dog stærkt tillempet grønlandsk brug af *Poul Egede* og trykt; men før trykåret 1756 var den blevet skrevet af atter og atter i Grønland. Poul Egedes tillempning undergik en yderligere forenkling, alt efter missionærens (og kateketens) egne kundskaber, temperament og nidkærhed. Kravene var derfor forskellige fra missionær til missionær, fra kateket til kateket.

Denne uensartethed (med yderligere indflydelse fra herrnhuternes særlige forkyndelse i Sydgrønland) resulterede i ønsket om beskikkelse af visitatsprovster, hvis fornemste opgave skulle være at søge ensartethed udviklet. Der blev udnævnt to i 1773; den ene fungerede kun i knap to år, den anden dog til 1788. Skiftende missionærer gjorde det umuligt at finde kvalificerede til erstatning for de afgåede provster, men også end mere vanskeligt at skabe ensartethed.

Visitatsprovsterne skulle kontrollere både skoleundervisningen og undervisningen af de kateketer, som missionærerne kunne tænkes at have under uddannelse. Tilgangen af kateketer var ikke stor. Afgangen nærmede sig det pinlige. Flere af de udsendte kateketer var enten gået over i handelens tjeneste eller var nu så gamle i tjenesten, at de gik på gravens rand. Missionskollegiet lod ikke nye vajsensdrenge uddanne til katekettjenesten i Grønland, dels fordi udsendte katekers lønninger belastede missionskassen for meget, dels fordi vajsensdrene ikke havde lyst dertil. Det var vel nok mest af hensyn til kassen, at missionskollegiet ikke lagde pres på drengene. Man håbede på, at et nyt befolkningselement skulle gøre sig gældende i Grønland, »blandingerne«.

Nyt befolkningselement

Igennem årene, især fra Jacob Sewerins handelsperiode 1734–49 og fremefter, havde adskillige udsendte, både handelens overordnede og underordnede, kateketer og en enkelt missionær giftet sig med grønlanderinder. Børnene i disse ægteskaber dannede efterhånden en særlig gruppe i befolkningen på Grønlands vestkyst, og med dem voksede efterhånden et undervisnings- og opdragelsesproblem op.

Den på så mange felter skelsættende »lov« for Grønland, instruksens af 19. april 1782 for handelens og hvalfangstens ansatte tog problemet om uddannelsen af »blandingerne« børn, især drengenes naturligtvis(!), op til behandling i princippet. Efter dens »anden Postes paragraph 7« skulle drengene enten »anføres til at blive gode Grønlandere«, det vil sige lære kajakfangst, eller også oplæres til i Grønland nyttige håndværk eller til tjeneste ved handelen eller hvalfangsten⁶. Man tænkte kun på sit eget område. På den anden side havde missionen på intet tidspunkt blot overvejet, at den kunne give det skolemæssige grundlag for lærlinge i handelens tjeneste. Det lå slet ikke inden for missionens begrebsverden. Forholdet er ganske parallelt med forholdet i Danmark. For Den kgl. grøn. Handels direktion var det nu det væsentlige, at disse særlig nævnte børn måtte placeres ved noget produktivt, for ellers belastede de økonomien for kraftigt. De var med andre ord et socialt problem. Det lykkedes imidlertid kun sjældent at få drengene opdraget til gode grønlandske fangere.

Missionen tog imidlertid på sin måde 1782-instruksens princip op. I de følgende år opfordrede missionskollegiet i de individuelle instrukser missionærerne til at søge at få drenge af blandede ægteskaber til at hellige sig kateketgerningen⁷. Man lagde tillige vægt på elementarundervisningen, dog stadig kun i religion og læsning.

Med denne undervisning var det fortsat, som vinden blæste. Manglen på kontinuitet fremgår f. eks. af, at en missionær tre år efter sin udrejse meddelte (1787), at han i den forløbne vinter havde oprettet en »skriveskole« for unge grønlandere tre dage om ugen. Han fandt dem lærenemme⁸. En anden missionær (i Upernavik) havde i vinteren 1787/88 haft 2 drenge og en pige i sin stue, hvor de havde øvet sig at skrive bogstaver. Han tilføjede: »I Uden ad Læsning, og i at lære Skrivning give de ikke vore efter og ieg tør sige, at de vilde overgaae dem, naar det ikke manglede dem paa adstadighed«⁹. Det må

bemærkes, at der ikke i dette tilfælde kan være tale om »blandingsbørn«. Stadigheden ved stillesiddende arbejde klages der flere gange over. Man havde ikke forudsætningerne for at forstå, hvorfor de unge var sådan, konstaterede blot, at det var tilfældet, og kalkulerede ikke med »ustadigheden« ved undervisningens tilrettelæggelse. Heller ikke dette var at forvente.

Kateketskoler

Uddannelsen af nationalkateketer håbede man at kunne intensivere, i hvert fald lagde man planer derom. Da den veltjente danske kateket *Jørgen Rachlew* var i København 1783/84, erklærede han sig villig til, efter fornyet udrejse, at »andføre en eller flere til at blive duelige Nationale Catecheter« i Julianehåb. Den samme opgave fik en anden udsendt kateket i Godthåb¹⁰.

Kateket Rachlew foreslog imidlertid i januar missionskollegiet at overveje oprettelsen af et slags seminarium for nationalkateketer ved Julianehåb, nærmere betegnet ved Sardloq syd derfor. Dertil krævedes et »dansk« hus. Han understregede, at årsagen til det voksende kateketbehov var, at det var fordelagtigst for handelen, at grønlænderne boede spredt; men så burde handelen af sin fordel bekoste oprettelsen af kateketmissionerne og forsyne kateketerne med ordentlige boliger. Formentlig tænkte han sig også, at handelen i hvert fald skulle deltage i udgifterne ved oprettelsen af et kateketseminarium¹¹. Missionær *Hans Buch*, Julianehåb, støttede senere på året tanken¹².

Det hele blev til intet, vel mest på grund af Rachlews død. Personalet i Grønland var så ringe i antal, at en sags gennemførelse ofte stod og faldt med, om man havde blot en enkelt egnet person. Præsværdigt initiativ er ofte smuldret hen på grund af, at personen, der skulle føre ideen ud i praksis, manglede eller på en eller anden måde svigtede.

Heller ikke i de følgende år viste der sig muligheder for gennemførelse af kateketseminariet. Missionen faldt derfor tilbage på den hidtidige praksis, hvilket gav sig udslag i den føromtalt generalinstruks af 1791. Heri understregede kollegiet (i § 2), at »til Catecheter maatte fornemmelig vælges de af blandet Egteskab fødte Dreng, hvoraf de vittigste, lærvilligste og sædeligste ligesom i et Seminario maatte forberedes«³. Så meget mere måtte missionen lade sig nøje med dette, som det samme år blev placeret i den situation, som

alle andre statsinstitutioner måtte finde sig i. På grund af en øjeblikkelig krise, måtte regeringen stramme udgiftkontoen. 14. januar 1791 besluttede man »en Afkortning af 6 pcto Aarlig af adskillige paa Civil Reglementet anførte Fonds«, deriblandt tilskuddet på indtil da 7500 rdl. til Den kgl. grøn. Handel, hvoraf for en del missionskollegiets udgifter blev dækket. Da missionskassen i forvejen hvert år havde underskud, betød en pludselig afkortning på 6 pct. en alvorlig belastning. Der var af gode grunde ikke kalkuleret med denne nedgang i indtægt, så der nu yderligere kom til at mangle dækning for udgifter, der allerede var afholdt. Man måtte altså gå til en drastisk nedskæring af udgifterne 1792. Dette var ensbetydende med en halvering af missionærernes antal til 5 og sammenlægning af missionsdistrikterne. Nye udgiftskrævende planer turde man slet ikke tænke på endsige iværksætte.

Nedskæringen blev meddelt missionærerne i et nyt reglement 1792¹³. Man så klart, at missionærerne ikke kunne klare de sammenlagte distrikter, og henviste til ansættelse af kateketer. De distrikter, der tidligere havde haft missionær, måtte betjenes af kateketer under tilsyn af missionæren i det distrikt, hvor missionær stadig var placeret. Den dueligste blandt kateketerne skulle betitles kateketformand og have et vist tilsyn med de andre kateketer i »omegnen«. Titlen, æren og den forøgede arbejdsbyrde var det eneste vederlag. Og det var et stadigt spørgsmål, om man kunne få kateketer nok.

Finansielt tvunget til at »rationalisere« driften, måtte man samle sig om det væsentligste, missionen og den dertil knyttede undervisning til fremme af missionens formål. Det virker på denne baggrund næsten patetisk, når missionærerne i deres indberetninger omtaler deres virksomhed også med hensyn til undervisningen, nu især af kateketaspiranter. Missionær *Niels Hveyssel* i Sukkertoppen pegede på det ønskelige i at de fik undervisning i dansk. Det ville hjælpe i den øvrige undervisning af dem. Han praktiserede det selv efter bedste evne¹⁴.

Danskundervisning

Missionskollegiets rådgiver, Otho Fabricius, havde i 1790 udtalt, at han fandt det ganske unødvendigt, at kateketaspiranterne blev undervist i dansk. Omkostningerne på de såkaldte elever ved Godthåb og Frederikshåb »i hensigt til det danske Sprog« var spildt¹⁵. Indskrænk-

ningen af missionens økonomiske albuenum satte, både i Sukkertoppen og de to andre steder, for en tid bom for danskundervisningen, og grænser for kateketuddannelsen. Fabricius' ofte gentagne, mærkværdigt hånlige indstilling til den kateketundervisning, missionærerne møjsommeligt søgte at gennemføre, rimer dårligt med, at han selv havde været med til at forme 1792-nedskæringen og tidligere peget på uddannelsen af »blandings-børnene«. Han vidste udmærket, hvor vanskeligt det var at skaffe kateketer, og hvor stort behovet for dem var.

Fabricius havde tilsyneladende ganske overset, hvilken gavn missionen havde haft og stadig kunne få af kateketer, der kunne både grønlandsk og dansk, dels til nye oversættelser og revision af ældre, dels til udfærdigelse af nye lærebøger og skrifter til almindelig læsning. Han så helt bort fra det allerede dengang vigtige tolkeproblem. Som oftest var det nemlig de dansk-kyndige kateketer eller de nogenlunde tvesprogede »blandinger«, der måtte træde formidlende til mellem grønlændere og europæere. Ikke mindst for missionærerne var en danskkyndig kateket uundværlig. Det var kun de færreste missionærer, der kunne tilstrækkeligt grønlandsk og havde så megen øvelse deri, at de kunne klare sig selv sprogligt, endsige være tolke.

Glimt af den pædagogiske indstilling dukker frem i missionærernes korrespondance. Man ivrede mod børns deltagelse i brandvakterne i forbindelse med hvalfangsten, før de var konfirmerede¹⁶. Missionær *Hans Peter Jansen* i Umanaq foreslog uddeling af flidspræmier i skolen. Han begrundede det med, at grønlænderne erfaringsmæssigt, selv i forhold hvor de tog fejl, bedre overbevistes med det gode end med det onde. Selv når nødvendigheden byder at straffe »efterladne og ligegyldige« børn i skolen, opnår man sjældent det tilsigtede ved straffen. Målet nås bedre ved offentligt at opmuntre de flittige¹⁷. Missionshollegiet så sig ikke i stand til at bekoste 3 rdl. årlig på et sted til sådanne præmier – for konsekvensernes skyld langs hele kysten¹⁸. Det må jo også siges at være en stor sum; man kunne tilsyneladende efter listen 1793 få en anvendelig kateket for den løn!

»Nationalkateketernes« forhold

En tilsyneladende anvendelig kateket; naturligvis var der forskel mellem nationalkateketerne. Det lader sig dog ikke gøre at give et no-

genlunde helhedsindtryk af kundskabsmængden hos gennemsnittet af kateketerne på det tidspunkt, ej heller effektiviteten af deres virksomhed. Inspektør *Andreas Molbech Lund* i Sydgrønland gav i 1793 efter 4 års ophold i landet, en såre forsigtig samlet karakteristik af nationalkateketerne 1793: »Efter hvad jeg kiender til disse Folck, da ere de fleeste af dem slet icke eller meget daarlige Erhververe, og derfor maae krybe for deres Landsmænd, som de for det meste trænger til – Derimod er nogle faae af dem vist meget brave, og kan hver udrette meere for deres Landsmænd, end andre –«, hvormed han hentydede til visse missionærer¹⁹.

Kateketgerningen var, som før nævnt, ofte en redning for mere eller mindre invaliderede eller personer, som af en eller anden grund var uegnede til fangst. I et »uberørt« naturaløkonomisk samfund ville sådanne personer være kommet i et endnu grellere afhængighedsforhold til de producerende, end det Lund skitserede. Det prekære var, at de som »menighedens lærere« skulle virke med en vis autoritet. Otho Fabricius satte fingeren på dette punkt og mente, at de »mangle den dristighed at irettesætte deres Landsmænd, der jevnlig vilde blive fornøden for at vedligeholde god Orden«. Hvor skulle de få den dristighed fra, når de samtidig skulle »krybe for deres Landsmænd«? Det var og er vel karakteristisk for det grønlandske milieu, at man sjældent *direkte* udtrykker sin mening, ej heller sin mening om hinanden. Kravet om at »irettesætte sine Landsmænd« var derfor i sig selv svært at opfylde. Det er ikke meningen her at gå posthumt i rette med Otho Fabricius²⁰. Hans udtalelser her tjener blot til at belyse, at man ikke regnede med psykologiske faktorer i kulturarbejdet; man havde slet ikke de fornødne forudsætninger, selv om man i dette tilfælde udmærket godt kendte det grønlandske begreb *igtórneq* (bedst oversat med »tilbageholdenhed«). Det var dengang kun moral og pligt, der var rettesnorene.

Forholdet »kulturelt« var vel sådan, at en ussel privatøkonomisk situation for et individ i et »funktionssamfund« som det vestgrønlandske i 1700-tallet medførte et fald i prestige, langt kraftigere end i andre samfund. Det kunne endda føles så kraftigt, at vedkommende foretrak at forlade samfundet på den ene eller den anden måde. Kun i ganske enkelte særtilfælde kunne den åndelige autoritet skabe tilfredsstillende funktion. Det var ikke en tilfældighed, at fortidens angákut (åndemanere) tillige var habile fangere, om ikke storfangere.

Det var ikke så mange år, siden angákut var ophørt med at fungere, og der var adskillige udøbte spredt rundt i landet, flest mod syd og mod nord. I den aktuelle situation var kateketerne på en måde placeret i stedet for angákut. Det er i den forbindelse interessant, at de ligesom angákut forsigtigt optrådte som »læger«. Der var flere kateketer, der havde lært at årelade og af missionskollegiet fik tilsendt de nødvendige instrumenter. De deltog også senere under vaccinationskampagnen i begyndelsen af 1800-tallet. For at styrke kateketernes autoritet måtte deres materielle situation forbedres.

Dette søgte adskillige missionærer i 1790'erne at gøre missionskollegiet begribeligt og søgte også egenmægtigt at gennemføre det. De stødte dog hele tiden an mod den slunkne missionskasse og Fabricius modstand efter devisen: nationalkateketerne kan ernære sig og familien på landets vis, så de ikke behøver så stor løn²¹.

Man kan ikke lade være med at huse den tanke, at Fabricius generaliserede ud fra forkerte præmisser eller på grundlag af erfaringer fra sin fortid i Frederikshåb. Erhvervsmulighederne svingede dengang som nu næsten fra år til år. Det var heller ikke alle steder, hvor det var muligt selv for en dygtig erhverver at skaffe sig det dagligt fornødne – og så oven i købet ved siden af kateketgerningen. Det kommer aldrig til orde i argumentationen i og over for missionskollegiet.

Den lokale øvrighed og undervisningen

Inspektør *Børge Johan Schultz* i Godhavn optrådte som missionærernes medkæmper, da han 1793 til handelsdirektionen skrev: hvad skulle det nytte at søge at uddanne gode kateketer, når de ikke kunne opnå sådanne vilkår, at de kunne skaffe sig det nødvendige til livets oprettholdelse; den grønlandser, der selv mådeligt forstår at bruge kajak og riffel har det bedre end en kateket, der hele året slider for lille løn og en halv portion kost. »Tager Directionen ikke her Haand i med, saa er al anvendende Fliid og Umage fra Inspectørens og Missionærernes Side overflødig«²². Dette var en utvetydig opfordring til handelsdirektionen om at gribe ind.

Umiddelbart efter missionens indskrænkning havde inspektør Schultz 1792 over for handelsdirektionen understreget det kritiske ved situationen ikke alene for missionen, men også for hele arbejdet i

Grønland²³. I skrivelsen 1793²² havde han uddybet det. Ansættelse af flere kateketer ville befordre missionens hensigt og stemte bedst med missionskassens midler. Ved nu at nægte kateketerne kostdeputat hindrede man missionens fremgang ved, at ingen ville være kateket; og han sluttede »Vi ere nu blot Handelsmænd i Grønland«.

Det bemærkelsesværdige ved inspektør Schultz's skrivelse er nu mere hans opfattelse af missionens og handelens gensidighed. Det var en melodi, som den første nordgrønlandske inspektør i 1782, *Johan Friderich Schwabe*, lige havde slået an. Nu gav Schultz den harmonier. Handelsdirektionen reagerede ved forsigtigt at bede ham om hans nærmere udtalelser, specielt om, hvorledes man bedst kunne tilgodese kateketernes tarv, men yderligere hvor i det nordgrønlandske det var muligt og ønskeligt, at handelen øgede sit tilskud til missionen. Man havde åbenbart erkendt, at det meste af statstilskuddet gik til Sydgrønland, af traditionelle grunde, men tillige, at missionskassen ikke magtede mere, selv med den bedste vilje. Dette havde missionskollegiet dog selv i udtrakt grad gjort opmærksom på ved de årlige afregninger med handelen. Handelsdirektionens svar røbede, at også den var ved at erkende sammenhængen, og at mission og handel burde trække på samme hammel²⁴.

Et par år efter gik Schultz videre, men angreb nu sagen fra en anden side, eftersom der intet var kommet ud af hans tidligere aktioner. Denne gang mente han, at en bedre uddannelse ikke alene ville højne kateketernes muligheder for at virke til gavn for deres landsmænd, men også det grønlandske samfund ville som helhed høste gavn af en forbedret undervisning af de bedre funderede kateketer. »Grønlændernes Oplysning og Anførsel til Sædelighed og Arbejdsomhed bør skee ved Undervisning«²⁵. Man fornemmer tonerne fra »Efterslægtsselskabet« og »Selskabet for Borgerdyd«. Men det blev igen kun til klange. Reformen måtte vente.

Mission og skole skumplede derfor videre ad de stenede veje, de hidtil havde fulgt. Grønlændernes reaktion på missionens indskrænkning havde man ikke taget synderlig notits af. Det er derfor kun svage antydninger, der kan læses i kildematerialet. En nationalkateket i Godhavn havde f. eks. spurgt, om kongen var vred på grønlænderne? Inspektør Schultz, til hvem spørgsmålet var stillet, udlagde det som tab af tillid til det danske samfunds repræsentanter i Grønland. Når man sammenholder dette med, hvad der ovenfor blev anført om tab af

agtelse i et »funktionssamfund« som det vestgrønlandske, ser man måske bedre dybden i betydningen af tillidstabet.

Et lignende tillidstab konstaterede en missionær i Julianehåb, her forårsaget af mangelen på kateketer. Når missionæren måtte sige nej til at placere en kateket, hvor grønlænderne ytrede ønske om at få en »lærer«, fordi der ikke var nogen kateket at placere der, lagde grønlænderne skylden på missionæren. »Thj at adskille Umuelighed fra Uvillighed falder dem sielden ind, og om Præsten virkelig gjør sig Umage for at opfylde deres Begiering eller han er ligegyldig derved, derom spørger de fleeste ligesaa lidet«²⁰. I grønlændernes øjne »fungerede« han ikke i situationen, og så kunne man ikke regne med ham mere.

Samme missionær understregede derfor nødvendigheden af uddannelse af flere kateketer, og især bedre. Samtidig gav han et nedslående billede af skolestandarden i Julianehåb. Kateketen havde været så efterladende, selv med sine egne børn, og læremødrene så ineffektive, at de 11–12 årige ikke kendte bogstaverne endnu. Læsekyndigheden skal nok have været tilsvarende andre steder i 1790'erne, men ikke alle. Det er bedst altid at regne med stærke afskygninger i det vestgrønlandske samfundsbillede.

I sine krav til kateketernes kundskaber var denne Julianehåb-missionær beskeden, »thi paa nogen sær Oplysning hos dem fremfor deres Landsmænd, er endnu icke at tænke, saa længe ingen Bøger, hvorefter de kunde danne sig, ere oversatte i Sproget«²⁶. Uden at være sig det bevidst eller direkte at udtrykke det, afslørede han et syn på skolens opgaver, der var et ganske andet end det, Otho Fabricius og missionskollegiet anerkendte. Det samme gjaldt hans syn på læremetoderne, hvor han åbenbart foretrak det at kunne læse frem for det at kunne lære udenad. Det var tydeligvis også bøger og kundskaber uden for de religiøse, hvorefter kateketerne *også* skulle kunne »danne sig«. Han kom naturligvis ingen vegne med sine svage ord.

I det samme år, 1798, så det ud til, at der i en anden henseende skulle gå en slags skred i udviklingen af de grønlandske affærer. Hvilken eller hvilke personligheder eller hvad der satte det hele i gang, er usikkert. I det danske samfunds udvikling befandt man sig på slutningen af den store reformperiode. Når man havde luftet ud der, skulle det være mærkeligt, om ikke et vindpust skulle feje op omkring Grønland.

Kommissionen 1788 og oplysningen

I 1788 var der nedsat en kommission for Den kgl. grønsl. Handel og Fiskefangst. Som medlemmer talte den som de ypperste blandt 9 landboreformatorerne *Chr. D. Fr. Reventlow* og *J. E. Colbjørnsen*.

Kommissionen skulle have overledelsen af handelen i ti år. 2/5 1798 blev den ved kgl. resolution prolongeret. Samtidig ønskede regeringen en formelig statusopgørelse, der senere skulle følges op af årlige beretninger. Det falder i tråd med de tanker og ideer, der beherskede Reventlows og Colbjørnsens reformpolitik, at finanskollegiet (hvoraf Reventlow som rentekammerchef var medlem) over for kommissionen samtidig forlangte oplysninger og forslag om, hvad der kunne gøres til forbedring af grønslændernes kår.

Kommissionen havde over for handelsdirektionen uddybet finanskollegiets sidstnævnte ønske²⁷. Det væsentligste man skulle undersøge, var, »hvorvidt Grønslænderne efterhaanden kunde bringes under de borgerlige Loves velgjørende Tvang, hvilken, ved at sikre dem deres Liv – – og ved at udvide og berigtige deres Begreber om Eiendom og Culturens Bane«. Senere uddybes det yderligere til en undersøgelse af, »hvorledes den dømmende og udøvende Magt efter Landets nærværende Forfatning kunde organiseres«. Bortset fra »den lovgivende magt« – den lå jo hos kongen – ser man her samlet alle de gængse slagord fra ideerne om menneskerettigheder og samtidens statsfilosofi opmarcheret.

På grundlag af en såre summarisk opfattelse af grønslændernes økonomiske liv og mangel på begreb om ejendomsret drog kommissionen den slutning, at der »heraf følger ogsaa en skadelig Uforsynlighed« med deraf flydende konsekvenser. »Vindskibelighed, tilveiebringelse ved Oplysning, hvoraf vil følye, at ogsaa deres Kaar i det huuslige Liv forbedres«. Det er rationalismens tyrkertro på oplysningens gavnlige indflydelse, der her kommer til orde. På samme tid havde man skudt »skylden« for tilstanden over på mangelen af en ordentlig undervisning. Bolden, der her var givet op, lod handelsdirektionen gå videre til inspektørerne i Grønland, der indkaldte udtalelser fra handelsbetjentene.

Inspektør Schultz havde forladt posten i Godhavn, og den nye inspektør var tilsyneladende ikke særlig skoleinteresseret. Det samme

synes at gælde inspektøren i Sydgrønland. Derfor blev der ikke i deres cirkulærer opfordret til at udtale sig om undervisningen.

Det er for øvrigt ejendommeligt, at missionskollegiet og missionærerne overhovedet ikke blev inddraget i denne »generalstatus«. Det var finanskollegiet, der havde sat sagen i gang; man blandede sig ikke i hinandens resort. Missionskollegiet var en diminutiv appendiks til det store Danske Kancellis legeme.

Blandt handelsbetjentene var det, så vidt det kan ses nu, kun hvalfangerassistenten på Kronprinsens Ejland, foran i Disko Bugt, *Peter Hanning Motzfeldt*, der virkelig tog undervisnings- og oplysningsvirksomheden med i sine betragtninger²⁸. Han kritiserer i urbane vendinger, at missionen ikke har kunnet udrydde grønlændernes overtroiske forestillinger. »De døbte Grønlændere ere i almindelighed ligesaa ovetroiske og har ligesaa megen Lyst til at dræbe Hexer som de udøbte – Tyverie og Løstgighed bliver anset lige saa lastværdig blandt udøbte som de døbte«. Overtro og heksemord, mener han, kan udryddes ved bedre oplysning »som det kraftigste, sikkerste og maaskee det eeneste Middel«. Han tror ikke på straf for tyveri og deslige. »Hertil lagt den Indflydelse som en forøget Oplysning i almindelighed ville have paa Grønlændernes Sæder og Vindskibeligbed kan Jeg ikke andet end ansee Oplysnings Væsenets Forbedring, Overtroens udryddelse, og nyttige Kundskabers udbreedelse for den vigtigste Velgierning som kunde skienkes et uoplyst Folk og det der fornemmelig ville bidrage til Landets Opkomst og Grønlændernes Kaars Forbedring«. Det må her indskydes, at Motzfeldt ikke kan have set kommissionens skrivelse til handelsdirektionen; hans argumentation har derfor intet med kommissionens at gøre, men stemmer forbløffende godt med dens tankegang.

Motzfeldt fortsatte, at missionærerne ikke med den bedste vilje og de bedste kundskaber ville kunne overkomme dette oplysningsarbejde. Der måtte fremstilles »passende bøger« på grønlandsk, altså ikke blot religiøse: men oplysningen vil bedst fremmes »ved Oprettelsen af en Lære Anstalt eller Skole her i landet, hvor gode Subjecter af Landets egen Børn – blev dannede og gjorde duelige til at være deres Landsmænds Lærere. – «

Noget efter omtaler han den allerede i 1788 foreslåede indførelse af penge i Grønland. Han tror ikke, de vil bringe den ønskede virk-

ning i form af forøget vindskibelighed og ændret syn på ejendomsret. Nødvendigheden af borgerlige love kan han ikke se. Kun i ganske enkelte tilfælde kan der blive tale om behov derfor. Han anbefaler fra tilfælde til tilfælde at bygge en sædvaneret op (selv om han ikke bruger dette udtryk). Den dømmende myndighed foreslår han henlagt til en slags domstole med grønlandsk deltagelse som lægdommere. Det er forbløffende »moderne« forslag og tillige tanker, der havde jordforbindelse i datidens Grønland. De er refereret kort her, fordi Motzfeldt satte dem i forbindelse med oplysningen, læreruddannelsen og dermed skolen i Grønland.

Selv om det ikke kan påvises direkte, fik hans tanker om læreruddannelsen utvivlsomt betydning senere. I øjeblikket fik de ingen virkning, lige så lidt som andres indberetninger. Ej heller generalberetningen, som indgik til finanskollegiet, fik følger for skolens udvikling i Grønland.

Kapitalmangel og traditionalisme

Undervisningsvæsen og mission humpede således videre århundredet ud og ind i det næste uden at få mere økonomisk støtte end før. Missionærerne søgte fortsat selv at uddanne kateketer efter behov. Kateketeleverne, kaldt missionsdrengene, fik en vis naturalhjælp. Fabricius var stadig skeptisk over for denne form for uddannelse og ivrede imod den, væsentligst fordi han frygtede for, at de ikke blev dygtiggjort til kajakfangst, så de kunne skaffe sig føden, og fordi de i så fald ville blive en belastning for missionskassen eller gå i handelens tjeneste på bedre vilkår, så omkostningerne ved deres uddannelse var spildt. En nationalkateket af blandet ægteskab forsøgte at få sin ene søn til Danmark, for at han kunne lære dansk ordentligt og derefter vende tilbage til Grønland i missionens tjeneste. Missionskollegiet var betænkeligt, dels på grund af faren for smitsomme sygdomme, dels på grund af omkostningerne. Faderen havde, måske redeligt, måske snedigt, fremført alternativet, at sætte sine sønner i handelens tjeneste. Missionskollegiet valgte derfor at give ham et tilskud på 1 rdl. årlig for hver søn, han holdt til kateketuddannelse. Det kneb svært for missionskollegiet.

Alligevel var man betænkt på forbedringer; men først måtte man have klarhed over kateketernes muligheder for at tjene mere ved

handelen, og hvorvidt de på hvert sted kunne ernære sig på grønlandsk vis. Ved besvarelsen viste de fleste missionærer, at de havde misforstået spørgsmålene, så missionskollegiet fik ikke meget ud af de forespørgsler. En missionær svarede dog, at kateketerne utvivlsomt kunne tjene mere i handelens tjeneste derimod kunne de kun i begrænset omfang få en ekstra fortjeneste der ved tilfældigt arbejde. Det var i hans distrikter sædvane, at kateketerne lejlighedsvis tog ud på fangst om dagen og oprettede det forsømte i undervisningen om aftenen, formodentlig kun voksenundervisningen. Om børnenes skolegang skrev han intet; den havde antagelig læremødre eller læsere taget sig af²⁹. Stiltiende havde man altså gennemført, at kateketerne tog sig en fangstdag så ofte, de havde behov derfor. Det blev ind i 1800-tallet under en fastere organisation knæsat som en retting, dog noget begrænset.

Vanskelighederne ved at skaffe kateketer voksede stadig. Det fik Otho Fabricius til at mane missionskollegiet til aktivitet. Den forøgede spredning af befolkningen og de idelige oprettelser og nedlæggelser af fangstpladser, der under handelens medvirken skete, var årsagen. Nu havde handelen for tiden overskud. Derfor burde den komme missionen til hjælp, eller i det mindste skaffe missionen det fulde tilskud tilbage, som den havde mistet fra 1791³⁰. Dette turde missionskollegiet åbenbart ikke røre ved. Fabricius gik dog senere videre ad den vej, men det hænger sammen med udviklingen af skolesagen i de følgende år.

Pludselig dukkede denne sag igen frem i lyset, nu båret af handelsdirektionen. I en skrivelse af 4. april 1803 til missionskollegiet greb man tilbage til bestemmelserne i instruksen af 1782 og dens anvisninger for oplæring af børn født i blandede ægteskaber. I de forløbne år var disse ægteskaber steget i antal og dermed antallet af børn i denne kategori. Dertil kom et ligeledes voksende antal uægteskabelige børn med europæisk fader. I de fleste tilfælde var drengene ikke oplærte i fangererhvervet. Man ville derfor gerne åbne dem vejen til relevant håndværkeruddannelse. Før det kunne lade sig gøre, måtte de have en bedre skoleuddannelse og især lære dansk, hvilket var nødvendigt af hensyn til »Communication imellem dem og foresatte samt Medtienere«. En sådan danskundervisning kunne også være gavnlig for de vordende kateketer, der tilsyneladende også rekrutteredes fra »blandingernes« kreds. Direktionen anmodede derfor

missionskollegiet om at opfordre missionærerne til at »aabne en Skole, hvori fornemmelig de Børn af blandede Egteskaber, som bestemtes til – at gaae ind i Missionens eller Handelens tjeneste, kunde erholde Underviisning og Øvelse i det danske Sprog«³¹.

Otho Fabricius gav denne skrivelse en påtegning, der reducerede det hele forslag in absurdum. Det var slet ikke nødvendigt at de unge lærte dansk. De burde opdrages til gode grønlandere. Når handelen ville have, at de skulle lære dansk, var det udelukkende, fordi den derved lettere kunne anbringe dem i tjenesten. Det havde for øvrigt vist sig, at adskillige »blandinger« var blevet oplært til gode håndværkere uden at være særlig oplært i dansk i skolen. Det dansk, der kunne være behov for, kunne de let lære i praksis. Hvis det var for samtidig at få uddannet tolke, måtte handelens folk hellere og mere passende lægge sig efter at lære grønlandsk. Han fandt således ingen grund til, at missionskollegiet skulle sende den ønskede opfordring til missionærerne. Og således skete der intet.

Flere missionærer havde indført danskundervisning, imod Fabricius indstilling. Fra et vist grønlandsk hold var danskundervisning ønsket, som det ovenfor er antydnet. Otho Fabricius strittede dengang som nu imod og overså ganske, at det i praksis ikke var lykkedes at gennemføre opdragelsen til »gode grønlandere« af »blandingernes« drenge som foreskrevet i instruksen af 1782. De børn var og blev et problem for det grønlandske samfund, hvilket handelsdirektionen senere understregede yderligere.

Handelsdirektionens undervisningsforslag

Det var antagelig, fordi missionskollegiet ikke besvarede handelsdirektionens skrivelse af 4/4 1803, at denne 31. marts året efter stillede et stort memorandum om undervisningen til kommissionen³². Heri konstaterede man først, at undervisningsvæsenet i Grønland lod meget tilbage at ønske. Derpå videreførte man kommissionens tanker fra 1798: der vil hengå århundreder »inden Grønlands Indbyggere, kunne, lige med den danske Konges øvrige Undersaatter gjøres deelagtige i Fordeelene af en borgerlig Indretning. Men at forberede dette og tillige gjøre en før Handel muelig, var dog Hensigten af den nu bestaaende Indretning –«. Hermed mente direktionen nok nyindretningen af handelen fra 1799/1800, hvori retningslinjerne fra instruksen

af 1782 og principperne fra 1798 også indgik. Det skal endvidere fremhæves, at memorandummet her var en uddybning af 1798-principperne og begyndelsen til sækulariseringen af kulturarbejdet i Grønland. Handelen stillede sig på lige fod med missionen, og med hensyn til grønlænderne talte man om noget så »moderne« som ligestilling i politisk og social henseende. Der er en væsentlig forskel på Hans Egedes sigte og så dette.

I det omtalte memorandum fortsatte direktionen: distrikterne for store, missionærerne for få, deres kundskaber i grønlandsk sprog for ringe; det var vanskeligt at få kateketer, og de, der var, stod for de flestes vedkommende »ikke højere end Mængden af deres Landsmænd«. Der manglede ikke duelige personer, men der manglede uddannelsesmuligheder for dem. Missionærerne burde derfor koncentrere sig om kateketuddannelsen og lade kateketerne om menighederne. Man foreslog forsøgsvis oprettet læreanstalter, helst én i hvert inspektorat, men hvis kun én kunne oprettes, da helst i Nordgrønland (her sad Motzfeldt som inspektør). Der skulle først og fremmest undervises i dansk sprog; for »skal den Grønlandske Nation ikke stedse være udelukket fra Adgang til de ældre cultiverede Nationers dem nyttige Kundskaber, vide vi intet andet Middel. Jgiennem deres eget Sprog vil adgangen silde eller aldrig aabnes dem«. Man pegede videre på problemet med de såkaldte »blandingers« opdragelse. De unge var fulde af virkelyst, virksomhed og håndsnilde. Man fremmanede faren ved, at denne virketrang ikke blev kanaliseret; fik de lov til fortsat at »opvoxe i deres Vildhed«, kunne deres »uberettigede Begreber om Uafhængighed – udarte til Tøylesløshed, og Landets Roe ved dem sættes i Fare«. Man ligesom aner frygten for sansculotterne, som allerede den gamle kolonibestyrer *C. C. Dalager* havde skrevet om i 1790'erne.

Direktionen havde ind imellem alt dette stillet et administrativt forslag; men det rummede sprængstof, som senere skulle eksplodere. Foreløbig skete der det, man ønskede, at kommissionen efter otte dages overvejelser kommunikerede memorandummet til missionskollegiet, hvorfra Fabricius fik det til udtalelse, og den kom ottendedagen derpå.

Fabricius måtte indrømme, at klagen over undervisningsvæsenet ikke var uberettiget, og at billedet af missionens tilstand var ganske godt truffet. Det var dog ikke anderledes end, hvad han havde frem-

manet som følgerne af indskrænkningen 1792. Handelsdirektionen var imidlertid for en stor del skyld i, at situationen var blevet værre. Den havde spredt befolkningen til flere pladser og samtidig fået duelige kateketer til at gå i handelstjenesten, og derved var kateketmanglen forøget. Han troede ikke på handelens oprigtighed med dens pludselige iver for grønlændernes undervisning, som den hidtil havde lagt de største hindringer i vejen for. I øvrigt fandt han dens formål for undervisningen såre snævert. Missionens undervisningsformål var på et langt højere plan end blot det, at nyde fordelene ved en borgerlig regering lige med andre danske undersåtter. Han tvivlede på, at »et Land, som Grønland, blot beqwemt for Jagt og Fiskerie, skulde kunde aabne dets Indvaanere Adgang til lige fordele med andre af en borgerlig Regering«. Efter dette sidste ser det ud til, at der var ved at ske et rolleskifte: nu var det Fabricius og missionen, der mente, at man skulle fastholde grønlænderne i deres økonomi, og handelen, som under et vist pres af problemet om »blandings-børnene«, forfægtede en kulturpolitik, der skulle »højne« det grønlandske folk.

Videre indrømmede Fabricius missionærernes ringe sprogkundskaber og følgerne heraf for undervisningen. Der manglede ganske rigtig en læreanstalt for kateketer. Her krøb Fabricius uden om problemets løsning ved at henvise til, at han tit og ofte havde mindet missionskollegiet om at tage sig af ungdommens undervisning.

Handelsdirektionens forslag forekom Fabricius lidet hensigtsmæssigt. Han slog her ned på et par blottelser, hvorved handelsdirektionen havde afsløret nogen mangel på viden om missionærgerningen. Missionærerne var jo først og fremmest præster og havde embedsforpligtelser i den henseende, som ikke kunne overlades kateketer. De var ikke ordinerede for blot at skulle undervise kateketer. Og så tog Fabricius fat på danskundervisningsforslaget efter sin hidtidige opfattelse af dette spørgsmål. Undervisning i dansk var hensigtsløs i Grønland. At man gennem dansk skulle kunne få nyttige kundskaber, anså han for urimelig. Hvilke nyttige kundskaber skulle et folk, som aldrig kunne tænke på at ernære sig ved håndværk, landbrug eller søfart, men var begrænset til jagt og fiskeri, hente sig gennem dansk? Religionskundskab kunne man få på grønlandsk. »Man sigter dog vel icke til, eller vil nogen tid kunne vente, at faae Landets Sprog udryddet og det danske indført i sammes Sted«! I Grønland er der efter hans mening ikke virkelig brug for det danske sprog.

Man kan ikke se bort fra, at Fabricius i sit responsum afslørede en til det reaktionære grænsende stædig fastholden af principper, der var ganske ude af takt med samtiden, en utrolig ensidighed, der stækkede hans fantasi. Hans responsum virker som et defensorat så desperat, som kun den vil føre, der er trængt op i en krog. Inden han kom til slutningen af dette responsum, fængede hans vredes gnister i det før-omtalte sprængstof i handelsdirektionens memorandum:

»Allermindst kan jeg give min Stemme til, at Inspecteuren fik Directionen over det grønlandske Undervisnings og Skolevæsen«. Det ville betyde en nedværdigelse af missionærerne, en underordning af missionen under handelen og en total tilsidesættelse af missionskollegiet. »Missionen var Hovedsagen, og Handelen er kun bleven til for Missionens Skyld«. Principperne fra århundredets begyndelse skulle fastholdes. Fabricius var vred.

Det er derfor næsten patetisk at følge Fabricius' argumentation i resten af hans responsum. Det drejer sig her om et såre spagt forslag til undervisningsvæsenets forbedring. Han tilstår rent ud, at han ikke ved, hvordan det skal ordnes, så længe missionen mangler økonomiske midler, og handelen lægger så mange hindringer i vejen. Det korte af det lange er, at missionen først og fremmest måtte få det fulde tilskud igen, at missionærernes antal forøgedes til 10, en rigeligere og sikrere rekruttering af missionærspiranter, fremskaffelse af midler til en forøget og forbedret ansættelse af kateketer for »at see endog de længst fraværende undersaatte bragte til Christelig Oplysning og ved Religionen dannede til sand Moralitet«. Dette var det ideligt gentagne tema i Fabricius' skolesyn. Ellers rummede hans »forslag« kun rent praktiske forskrifter og småændringer i missionærernes virke. Sluttelig blev handelen sat eftertrykkelig på plads. Dens opgave skulle være på ethvert punkt at støtte missionen, ikke at udsende usædelige kolonister, at undlade unødigt spredning af befolkningen, samt at lade være at forvænne grønlænderne med »Overflødheds Vahrer«, såsom »det ødelæggende Brændeviin«. Unægtelig en beskeden rolle for handelen i oplysningens tjeneste.

Alt i alt var Fabricius' responsum ikke synderlig konstruktivt endsige indbydende til realitetsforhandlinger. De centraladministrative organer stod nu i hver sin lejr og råbte uden at kunne råbe hinanden op.

Kommissionens skoleforslag 1806

Missionskollegiet red sjældent den, det sadlede. Sidst i januar 1806 havde man fået mandet sig op til et svar, i overensstemmelse med Fabricius' responsum, men uden hans skarpe bemærkninger³³. Kommissionens gensvar, 24. april, må have rystet missionskollegiets medlemmer. For vel ville man søge finanskollegiet om tilbagegivelsen af den fulde støtte til missionen, men samtidig ville man foreslå oprettelse af en skole i hvert af de to inspektorater med henblik på uddannelse af grønlandere til handelens tjeneste i Grønland. Der måtte »jo før jo hellere tages noget kraftigt Middel til at fremskynde Culturen af den grønlandske Folkestamme«. Man ville dog gerne høre missionskollegiets mening herom, før man gik videre³⁴.

Det arme missionskollegium var nu trængt helt op i krogen. Sjældent har dette kollegium reageret så hurtigt. Allerede 10. april meddelte det, at det med største beredvillighed greb enhver lejlighed til fremme af »gavnlig Oplysning og Religionens velgørende Indflydelse blant Grønländerne«. Det ville dog være bedst forinden at overveje planen. Undervisning var blandt andet missionskollegiets ressort, og man så med bekymring på, hvad der kunne opstå af uoverensstemmelser, dersom der blev anlagt flere skoler i Grønland, måske efter forskellige grundsætninger³⁵.

Det lyser ud af missionskollegiets svarskrivelse, at man nødig løb risikoen for at blive holdt helt udenfor. Fornemmelsen af, at dette kunne ske, var ikke helt fejlagtig. På et møde 14. april blev kollegiets svar forelagt kommissionens medlemmer, og man besluttede at lade sit eget forslag gå til finanskollegiet, hvilket skete i et større promemoria 28. maj 1806³⁶. Heri repeterede man først hele udviklingshistorien og gik derefter detaljeret ind på forelæggelsen af planen.

Kommissionens plan er bemærkelsesværdig derved, at den lægger op til indretningen af en kombineret skoleform, bestående dels af en almindelig skole med dertil hørende fag, dels en fagskole. De almindelige skolefag var nu ikke alle lige »almindelige«. De skulle omfatte religion, dansk sproglære, skrivning, regning, »Anthropologie«, hvormed øjensynlig menes »sundhedslære med ernæringslære« (»for efter deres Lands og Levemaades Beskaffenhed at forskaffe sig et sundt og stærkt Legem«, hedder det), naturlære og »Technologi« i et omfang, »som behøves for at føre sig Landets bekjendte Naturprodukter

til muelig bedste Nytte«. Med naturlære må altså forstås zoologi og botanik og måske mineralogi. »Technologi« er vel så nærmest mekanisk fysik. Fagskolen skulle omfatte opøvelse i grønlandske færdigheder, hvorved eleverne skulle gøres erhvervsdygtige, men tillige for dem, der ønskede det, oplæring i bødker-, smede-, hus- og skibstømmerfagene.

Man ønskede en sådan skole oprettet i hvert inspektorat og udbad sig tilladelse til at fremskaffe de nødvendige midler. Her kom for første gang på tale at lægge en procentafgift (3 pct.) på alle takstvarer, der indførtes i Grønland, samt at handelen selv svarede en lige så stor procentdel på alle returvarer. Med hensyn til skolens administration ønskede man at lægge så meget som muligt ud til afgørelse i Grønland, under hensyn til den langsommelige kommunikation over havene. Sluttelig gik man fyldigt og modargumenterende ind på missionskollegiets mange betænkeligheder.

Det var et meget stort brød, kommissionen her slog op. Det forbliver et ubesvaret spørgsmål, om det overhovedet havde kunnet lade sig gøre at gennemføre planen, som den var forelagt. Det hele blev ikke til noget på grund af krigen 1807–14; men selve planen er skolehistorisk interessant, fordi den afslører en tankegang i yderst utraditionelle baner både med hensyn til skolens organisation og fagkombination. Der forlyder imidlertid intet om forslaget videre skæbne, ej heller om det har haft indflydelse på det videre forløb af skolesagen, nu i selve Grønland.

Missionær Brams seminarieforslag

Det er usandsynligt, at kommissionens plan af 1806 kan have været drøftet mellem inspektør Motzfeldt og missionær *Eskild Sønnichsen Bram*. Det vides, at de to både skriftligt og mundtligt havde drøftet planer om undervisningsvæsenets forbedring. Bram havde siden 1802 siddet som missionær i Jakobshavn, men havde faktisk hele Bugten som distrikt. Han og Motzfeldt havde tilsyneladende kun diskuteret en skole for kateketer.

Det var også kateketuddannelsen, der var genstand for det forslag, Bram sendte til såvel missionskollegiet som handelsdirektionen 20. juli 1807. Dette forslag repræsenterer den mest gennemtænkte og fyldestgørende plan, der hidtil havde været forelagt, og tillige den mest realistiske³⁷.

Bram anførte indledningsvis alle de hidtil anførte begrundelser for oprettelsen af en virkelig uddannelsesanstalt for kateketer i Grønland og uddybede de sproglige. Han måtte karakterisere det grønlandske sprog som »saare fattigt og manglende paa Udtryk til at betegne mangfoldige Begreber, fordi Nationen har og endnu kun kan have saa faa Sagbegreber og abstrakte Begreber m. m.«. Dette er blandt andet en hindring for ligestilling med rigets øvrige undersåtter. Der må udgives oplysende bøger og frem for alt oprettes en undervisningsanstalt for nationalkateketer. En nations oplysning og dens »Industri og Velstand« fremmes ved skolevæsenets forbedring og ved læsning af nyttige bøger. Det gælder ethvert land.

Derefter drøftede Bram placeringen af anstalten nærmere: i Danmark, hvilket kunne have visse fordele, i Sydgrønland eller ved Godhavn eller Jakobshavn. Han foretrak placering i Grønland uden at tage endelig standpunkt til stedet. Han beregnede elevantallet til ialt 8, alle over 12 år, hvilket vidner om, hvor beskedne mulighederne for en sådan skole overhovedet var. Undervisningstimerne foreslog han fordelt således: 4 til 5 timer daglig mandag, tirsdag, torsdag og fredag, samt et par timer om formiddagen onsdag og lørdag. På de sidstnævnte dage skulle eftermiddagene helliges kajak- og fangstundervisning, formentlig også undervisning i redskabsfremstilling og vedligeholdelse. Skolefagene skulle være grønlandsk og dansk læsning, skrivning (både gotisk og latinsk skrift), dansk sproglære med oversættelse begge veje, regning med de fire species og reguladetri, for de svageste med ubenævnte tal, for de dygtigere med benævnte tal samt brøkgregning, endelig religion og kateketik. Der skulle afholdes prøver en eller to gange årlig.

Brams plan adskiller sig på flere afgørende punkter fra kommissionens. Dels var Brams som sagt mere realistisk, dels var hans skole tænkt som en kateketskole, et seminarium for grønlandske lærere. Kommissionens plan gik ud på en kombineret fagskole og almindelig skole med enesigte mod handelens tjeneste, og fagkombinationerne var langt mere vidtgående, planen som helhed mindre realistisk. De to planer kan dele æren for at have regning blandt undervisningsfagene for første gang i Grønland. Brams forslag er det første, der lægger en plan for en fornuftig danskundervisning i Grønland, omend det kun var de groveste rammer for den.

Hvordan missionskollegiet og handelsdirektionen reagerede, melder

historien intet om, ej heller hvornår de kan have modtaget planen. Posten var noget usikker i de år. Sidst i sit forslag havde Bram opregnet tre væsentlige hindringer for planens gennemførelse. Han mente dog, at de alle kunne fjernes. Han havde ikke regnet med en fjerde, den krig, der i syv år skulle isolere Grønland delvis. Denne krig fik alle planer om udvikling af Grønland til at briste som sæbebobler. Efter 1814/15 var der i lang tid hverken kræfter eller økonomiske midler til reformer. Man skulle helt frem til 1845, før læreanstalter for grønlandske kateketer blev til virkelighed.

Selv om drøftelserne i forbindelse med den grønlandske skoles øjeblikkelige tilstand og fremtidige forbedring ikke førte til noget endeligt resultat, er det alligevel af historisk betydning at følge dem. Argumentationen og forslagene afspejler strømningerne i datidens danske oplysnings- og skoledebat og viser fronterne mellem missionens (kirkens) traditionsbundne syn og den verdslige rationalismes videre favnende, men mere materielt nytte- og samfundsbetonede sigte. Det fremgår tillige af denne »kulturkamp«, at mange af de væsentligste problemer, der behersker vore dages grønlandsdiskussioner, var aktuelle omkring 1800, på et tidligt tidspunkt i det vestgrønlandske samfunds udvikling. Det kan måske virke nedslående, at de heller ikke dengang blev løst. Videre lader udviklingsforløbet i 1700-tallets sidste halvdel reaktionerne i den grønlandske befolkning glimtvis dukke frem. Endelig giver debatten lejlighed til at belyse den jævnt voksende udvidelse af det syn og sigte, Hans Egede havde. Grundprincippet forblev dog det samme: at virke til det grønlandske menneskes bedste.

NOTER

1. Der henvises til Gad: Grønlands historie II, 1969, litteraturlisten. I samme bog er i skildringen af den almindelige historiske udvikling gentagne gange indflettet beskrivelser af skole- og undervisningsforhold, hvortil der henvises for tiden op til 1782. Desuden har H. Ostermann i »Den grønl. Missions og Kirkes Historie«, 1921, også taget emnerne undervisning og skole op til behandling, dog med visse fejltagelser og skævheder i opfattelse og skildring, hvilket væsentligst skyldes dels en noget overfladisk benyttelse af ensidigt kildemateriale, dels et noget stift kirkeligt grundsyn.

2. Heinz Israel beskæftiger sig i »Kulturwandel grönländischer Eskimo im 18. Jahrhundert« (Abhandlungen und Berichte des staatlichen Museums für Völkerkunde Dresden), Berlin 1969, bemærkelsesværdigt lidt med den herrnhutiske undervisningsvirksomhed. På 1½ side (s. 54 f.) er han på grundlag af arkivmaterialet i Herrnhut DDR kun i stand til at bringe nogle tal på skolebørnene op til året 1766 og ellers forbløffende få eksakte oplysninger. Han anfører (s. 55) imidlertid følgende: »Wissen zu vermitteln war auch gar nicht die Hauptaufgabe jener frühen Missionsschule; weit mehr Gewicht wurde, mit Worten des Herrnhuter Historikers Schulze ausgedrückt, »auf die tiefere Erweckung der Herzen gelegt««, idet han henviser til Adolf Schulze: Abriss einer Geschichte der Brüdermission, Herrnhut 1901, s. 91. Kolonibestyrer Joh. Chr. Mørck i Julianehåb udtrykte den samme opfattelse 9/7 1795: »At de i deres Underviisning kun søger at bibringe Hiertet nogle gode Følelser, men lader Forstanden gandske uoplyst, og da det er nødvendig stedse at opflamme disse, som den opklarede Forstand altsaa ei kan Rodfæste etc.« (RA: KGH Grønlandske Breve 1794–96, læg 1795 Julianæhaab).
3. Disse lister blev af Hans Egede meddelt i Niels Egede: Tredie Continuation af Relationerne Betreffende Den Grønlandske Missions Tilstand og Beskaffenhed, 1743 (Ed. Ostermann i Medd. om Grønl. 120, s. 207 ff).
4. RA: KGH Grønl. Breve 1792–93, læg Bilage til Insp. Lunds Skr. af 1. May 1793. Listen omfatter Sydgrønland, undtagen Holsteinsborg, som »følger med næste givne Leilighed«, men ikke ses at være indkommet til direktionen. Dertil er med en anden hånd føjet en liste fra insp. Schultz, Godhavn, taget fra hans skr. 1/6 1793, der ikke findes mere.
5. RA: Miss. koll. & Dir. f. Waisenh. 5, Grønl. Miss. Brevbog 1785–1818, s. 128 ff.
6. Diplomatarium Groenlandicum, Medd. om Grønl. 55, 3, nr. 291, s. 369.
7. RA: Miss. koll. & Dir. f. Waisenh. 1 b: Miss. koll. protokol 1784–92, s. 245, referat af skr. fra miss. Ginge, Godthåb, 23/8 1785.
8. RA: samme sted 8 f: Indk. Sager d. grønl. miss. vedk. 1786–88, læg 1787 nr. 12, skr. fra miss. Heide, Holsteinsborg, 30/6 1787.
9. RA: samme sted læg 1788, nr. 12, skr. fra miss. R. F. Lassen, Upernavik, 27/7 1788, s. 10.
10. RA: samme sted 1 b: Miss. koll. protokol 1784–92, s. 3 pkt. 5, s. 4, pkt. 10.
11. RA: samme sted, s. 4, pkt. 11.
12. RA: samme sted, s. 116, pkt. 4, 24/9 1784.
13. RA: samme sted 5, Grønl. miss. brev bog 1785–1818, s. 132 ff.
14. RA: samme sted 8 h, Indk. Sager den grønl. Miss. vedk. 1792–95, læg 1792 nr. 22, 6/7, s. 2.
15. RA: samme sted 8 g, Indk. S.d.g.M. vdk. 1789–91, læg 1790, u. nr., 12/6 1790, s. 10 f.
16. RA: samme sted 8 h, Indk. S.d.g.M. vdk. 1792–95, læg 1792, nr. 48, Fa-

- bricius' referat 18/12 af missionær Lassens indberetning. Fabricius tilføjer:
 » – denne Brandvagt gjør desuden Hinder nok i de gamles undervisning, at det icke og skulde række til de Unge«.
17. RA: samme sted, læg 1794, nr. 9, s. 2, 10/8.
  18. RA: samme sted 5, Grønl. Miss. Brevbog 1785–1818, s. 186 f, nr. 11, 22/4 1795.
  19. RA: KGH Grønl. Breve 1792–93, læg Breve fra Sydgrønl. Inspekt. 1793, Promemoria fra insp. Lund 3/8 1793, s. 7 f.
  20. Otho Fabricius's standpunkter i undervisnings- og uddannelsesspørgsmål er ikke genstand for hans biografers dybere interesse (Bjørn Kornerup, C. W. Schultz-Lorentzen og Ad. S. Jensen: Biskop, Dr. theol. Otho Fabricius, Medd. om Grønl. 62, 1923; Kornerup og Ostermann i Dansk biogr. Leks. VI, 1935). Det i nærværende artikel anførte på dette sted og i det følgende bør opfattes som tilføjelser til andres karakteristik af Otho Fabricius – som et beskedent korrektiv, om man vil.
  21. RA: Miss. koll. & Dir. f. Waisenh. 8 g, Indk. S.d.g.M. vdk. 1789–91, læg 1791, nr. 36, 20/6.
  22. RA: KGH Grønl. Breve 1792–93, læg Breve fra nordgr. Insp. 1793, 30/8.
  23. RA: samme sted, læg Insp. f. de. nordl. Colonier 1792, 11/9, s. 11 f.
  24. RA: KGH, Grønl. Kopibog 1794–95, s. 38 ff. 31/5 1794.
  25. RA: Miss. koll. & Dir. f. Waisenh. 8 i, Indk. S.d.g.M. vdk. 1796–99, læg 1796, nr. 12.
  26. RA: samme sted, læg 1798, nr. 5, 5/7 1798.
  27. RA: KGH, Bilag til Referatprotokol 1785–99, O nr. 299, 21/5 1798.
  28. RA: Rtk. 373.158, Diverse Breve og Dok. vedr. Grønl. og den grønl. Handel 1728–1849, 31/5 1799. Det er i øvrigt værd at bemærke, at den da i administrationen lidet kendte hvalfangerassistent Motzfeldts indberetning, ene af alle indkomne redegørelser fra handelens betjente, befinder sig på et så ejendommeligt sted som i en diversepakke blandt de grønlandske sager i rentekammeret. Årsagen hertil ligger måske i, at den i så udstrakt grad handlede om skole- og oplysningsvæsenet og yderligere gav så særprægede forslag af samfundsopbyggende karakter tilkende, at rentekammerets chef, Chr. D. Fr. Reventlow, har haft den til gennemlæsning, hans specielle interesser på dette felt taget i betragtning.
  29. RA: Miss. koll. & Dir. f. Waisenh. 8 i, Indk. S.d.g.M. vdk. 1796–99, læg 1798, nr. 3, og samme sted, 5, Grønl. Miss. Brevbog 1785–1818, s. 242 f., nr. 14, 17/3 1798.
  30. RA: samme sted (8 i), læg 1799, nr. 2, 4/2.
  31. RA: samme sted 8 k, Indk. S.d.g.M. vdk. 1800–1810, læg 1803, nr. 3 a.
  32. Kopi i Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml. 1299 b, folio. Originalen findes mærkværdigvis ikke i RA: Kgl. grønl. Handels Commission, Indk. Breve.
  33. Missionskollegiet »forhandlede« som regel ved at lade de enkelte sager cirkulere mellem medlemmerne, der så »voterede« på et vedlagt ekstrakt af sagen. Der var som regel kun møde én eller to gange om året. En

enkelt gang hengik der flere år, før der blev holdt møde. Korrespondancen blev foretaget af missionssekretæren, og den tog lang tid, da kontoret var lille.

34. RA: Miss. koll. & Dir. f. Waisenh. 5, Grønl. Miss. Brevbog 1785–1818, ss. 361 ff., nr. 1, 22/1 1806 (missionskollegiets svar) – KGHC, Kopibog, C, nr. 826, 24/3 1806 (kommissionens gensvar).
35. RA: Miss. koll. & Dir. f. Waisenh. 5: Grønl. Miss. Brevbog 1785–1818, s. 366, f., nr. 8, 10/4 1806.
36. RA: KGHC Referatprotokol B, nr. 995, 14/4 1806. – KGHC Kopibog C, nr. 840, 28/5 1806.
37. RA: Miss. koll. & Dir. f. Waisenh. 8k, Indk. S.d.g.M. vdk. 1800–1810, læg 1807, u. nr., 20/7 1807.

Udviklingslinjer i sønderjysk skolehistorie fra 1814 til Treårskrigen

Af G. JAPSEN

Her gengives det foredrag, som amanuensis, dr. phil. *G. Japsen* holdt på årsmødet i Selskabet for Dansk Skolehistorie 1970, i Den gamle By i Århus.

I det følgende vil jeg fremdrage nogle hovedlinjer i den sønderjyske skoles historie fra 1814 til Treårskrigen. Afgrænsningen betinges kun i ringe grad af skel i skolens egen udvikling. Ganske vist markeres periodens begyndelse af udstedelsen af den slesvigholstenske skolelov af 24. august 1814, men det var langt mindre den end de samtidige økonomiske og politiske omvæltninger, der satte deres præg på skolevæsenet i de følgende årtier. Og for så vidt Treårskrigen også for skolen betegner indledningen til et nyt tidsafsnit, er det, fordi den nationalpolitiske atmosfære bliver en anden, ikke fordi skolen kommer til at virke inden for nye rammer.

I

Når skoleloven af 1814 ikke danner det nødvendige udgangspunkt for den efterfølgende sønderjyske skolehistorie, skyldes det, at dens afgørende bestemmelser i forvejen havde gyldighed. Det fundamentale brud med fortiden var sket i den menneskealder, der lå forud for den engelske krig. Før 1770 havde bønderne og ikke øvrigheden bestemt skoleforholdene på landet, men med landsbyfællesskabets ophævelse var statsmagtens overtagelse af skolens bestyrelse ikke blot blevet mulig, men også nødvendig, hvis man ville opretholde en tidssvarende folkeskole. Denne skoleomvæltning blev indledt i Haderslev provsti i 1770'erne og afsluttet med de skoleregulativer, ét for hvert slesvigsk provsti, som generalsuperintendent Adler fik udstedt i tiåret før den engelske krig. Skoleloven af 1814, der også skyldtes Adler, betød især en systematisering af skoleregulativernes indhold, og de skoleforbedringer, der hist og her blev ført ud i livet efter krigens afslutning, var for det meste en fortsættelse af det reformarbejde, som krigen havde afbrudt, og ikke fremkaldt af den nye skolelov.

For såvidt skoleloven alligevel sætter et tydeligt skel, skyldes det den omstændighed, at den gav ensartede lovbestemmelser for både

Slesvig og Holsten, og dermed også på skolens område fjernede Sønderjylland fra Kongeriget. Det tør antages, at de tre sprog, der blev talt i Slesvig, var den væsentlige hindring for, at dette hertugdømme ikke fik sin skolelov omkring 1740 samtidig med Holsten og Kongeriget. I 1814 fremtrådte de uafklarede sproglige forhold i Slesvig kun i lovens par. 68. I dennes sidste afsnit hed det, at undervisningen i de tyske skoler skulle ske på højtysk, og man fortsatte: »Det forstås af sig selv, at de danske skoler i hertugdømmet Slesvig blot det danske sprog bruges«. Med »de danske skoler i hertugdømmet Slesvig« mente man traditionelt de nordslesvigske landbyskoler, og formuleringen er derfor, som Børge Barløse overbevisende har hævdedet, et tegn på, at regeringen i København havde opgivet sit ønske om at gøre dansk til bl. a. kirke- og skolesprog i Sydslesvigs dansktalende distrikter. Både den fælles slesvig-holstenske skoleforfatning og opgivelsen af de sproglige reformer i Sydslesvig var altså udtryk for en styrkelse af det tyske element i monarkiet. Til gengæld var Nordslesvigs sproglige særstilling blevet lovfæstet på skolens område.

Skoleloven gjaldt kun ubestridt i de nordslesvigske sogne, der lå under generalsuperintendentens tilsyn. Om Tørninglen, altså den slesvigske del af Ribe stift, udspandt der sig en langvarig strid, der først afsluttedes med en principiel beslutning i 1828, der fastslog den slesvigholstenske skolelovs gyldighed i dette distrikt, og et skoleregulativ for Tørninglen blev først godkendt i 1840.

På Als og Ærø gjaldt principielt den kongeriske skolelov, men da de verdslige myndigheder her var slesvigske, måtte den tilpasses disse i særlige reglementer. De skolereglementer, der blev udstedt i 1832, gjaldt imidlertid kun for Ærø og Als Nørre herred. Det augustenburgske distrikt på Als havde fra 1825 sit særlige skoleregulativ, hvori mange bestemmelser lå nærmere ved den slesvigholstenske end ved den kongerigske skolelov.

Den danske og den slesvigholstenske skolelov afveg ikke meget fra hinanden, men der krævedes sikkert mest af skolebørn i Hertugdømmerne. Foruden elementærfagene skulle de bl. a. lære naturlære, naturhistorie, geografi og fædrelandshistorie; de skulle, udenfor fridage og ferier, gå i skole hver dag og ikke kun halvdelen af ugens dage som i Kongeriget, hvor ældre og yngre elever skiftedes til at møde i skolen; og de kunne ikke blive udskrevet af skolen, når de var fyldt 13 år, men var skolepligtige, til de konfirmeredes som 15–16 årige.

II

Skoleforholdene i Nordslesvig formedes imidlertid ikke blot af skoleloven. De blev også præget udefra af påvirkninger, som udtrykte tidens åndelige og materielle tendenser.

For Sønderjyllands nationale udvikling kom året 1814 til at markere afslutningen på en ca. 20-årig periode, i hvilken statens danske element i stigende grad havde gjort sig gældende inden for næsten alle områder. Denne tendens fik nu en brat ende. Efter Kielerfreden stod Hertugdømmerne igen som monarkiets tyske provinser. Det kongelige daniseringsprogram blev opgivet til fordel for de tyske kræfter i Hertugdømmerne. Lad os først se på, om denne fortyskningstendens også kan konstateres i den nordslesvigske skole.

Skolereformerne omkring århundredskiftet havde bl. a. fjernet tyske abc-bøger og regnebøger til gunst for danske skolebøger. Undervisning i tysk skulle principielt betragtes som privattimer, der blev givet mod særskilt betaling. Denne opfattelse blev lovfæstet i 1814, idet tysk ikke omtaltes i skoleforordningens liste over undervisningsfag. Tyskundervisning figurerede derfor heller ikke i den lektionstabel for hele Åbenrå provsti, som visitatorerne sammen med præster og lærere lod udarbejde i 1815. I over 20 år blev tyskundervisning heller ikke omtalt i visitatsberetningerne, hverken i provstens eller generalsuperintendentens, eller i de skildringer af skoleforholdene, der regelmæssigt blev afkrævet præster og lærere. Det ser heller ikke ud til, at børnene nogensinde er blevet hørt i tysk ved de prøver, der blev anstillet, når provsten eller generalsuperintendenten visiterede.

Vi ved imidlertid fra talrige lokale lektionstabeller at der faktisk blev givet tyskundervisning i mange skoler i Åbenrå, Sønderborg og Tønder provstier og i nogle skoler i Haderslev provsti, snart sådan, at tysk var et fag på skolens skema, snart sådan, at tysktimerne betegnedes som privatundervisning, altså blev givet mod betaling. Visitatorerne accepterede stiltiende denne udvikling.

Først da sprogsagen fra 1830'ernes midte var blevet et politisk hovedspørgsmål, kom tyskundervisningen frem i visitatsdokumenterne, og provsterne i de nærmest berørte provstier erklærede nu under påberåbelse af praktiske og ideelle hensyn, at de anså tyskundervisningen for et gode.

I 1838 kom provst *Ahlmann* i Tønder ind på spørgsmålet under henvisning til sprogdebatten i de slesvigske stænder. Han forklarede i

denne forbindelse, at der i de bedre skoler i Tønder provsti var gjort mere end en meget god begyndelse med tyskundervisningen. »Denne fremgangsmåde – fortsatte han – kan heller ikke andet end godkendes, hvis blot skolesproget forbliver det danske, hvori der i almindelighed undervises«.

I Åbenrå gik man samme år et skridt videre. I 1837 havde *Johs. Andreas Rehhoff* her afløst den helstatstro *Peter Paulsen* som provst. Rehhoff var ivrig slesvigholstener og en udtalt fjende af al dansk indflydelse. Han pålagde straks alle provstiets lærere at besvare følgende spørgsmål: »Hvordan kan undervisning i det tyske sprog på den mest hensigtsmæssige måde indføres og gives i vore skoler?«, og i 1838 indsendte han et forslag til et nyt skoleregulativ, hvori tysk var optaget blandt skolefagene.

For den antagelse, at tyskundervisningen i de nordslesvigske skoler snarere skyldtes præsternes politiske indstilling end bøndernes behov, taler den kendsgerning, at tyskundervisningens udbredelsesområde stort set faldt sammen med de distrikter, hvor tyskuddannede og tyskvenlige præster dominerede, altså i første række Tønder og Åbenrå provstier. I de slesvigske områder, der hørte til kongerigske stifter og havde en dansk-uddannet og dansk-patriotisk præstestand, stod det ganske anderledes til med tyskundervisningen. I Tørninglen havde der således omkring 1800 næppe været et sogn, hvor der ikke blev givet tyskundervisning; en menneskealder senere var tysk her forsvundet fra alle skoler, og præsterne var enige om, at der ikke fandtes noget behov for at lære tysk, skønt dette område med hensyn til handelsforbindelser og verdslig øvrighed var stillet ganske som det øvrige Slesvig. Situationen var lignende på Nordals.

Også regneundervisningen blev fortystet i mange skoler, navnlig i Tønder provsti, idet de gamle tyske regnebøger af Valentin Heins, Lambeck og Kroymann kom i brug igen. De gamle oplysningsmænd fra omkring 1800 havde gjort alt, hvad de kunne, for at komme denne skadelige praksis til livs og få indført danske regnebøger i stedet. Når de tyske regnebøger nu dukkede op igen, kan det være sket, fordi man i de dårlige tider lod børnene bruge gamle, kassable bøger, men der må nok lægges mere vægt på, at tyskuddannede præster og lærere ikke kunne have noget imod at genoplive en fortid, da i virkeligheden kun religionsundervisningen var rent dansk.

Germaniseringen førte også til, at de skolebiblioteker, der i henhold

til skoleloven blev anskaffet for lærerens skyld, men efter provstens råd, nu overvejende kom til at rumme tyske værker: Dinters Schullehrerbibel, Thierbachs Handbuch der Katechetik og mange lignende, som et stigende flertal af lærerne ikke var i stand til at læse.

I 1841 gik *Rehloff* i Abenrå provsti igen et skridt videre med fortyskningen ved at forlange, at en af de skriftlige opgaver, der hvert år blev stillet lærerne, skulle besvares på tysk. Når han fik præsterne samtykke til dette krav skyldtes det naturligvis, at reskriptet af 14. maj 1840, der afskaffede det tyske øvrighedssprog i de nordslesvigske landdistrikter, til gengæld bestemte, at der i alle distriktsskoler på statens bekostning kunne indføres privatundervisning i tysk.

Hensigten med den sidstnævnte befaling i reskriptet var at knytte Nordslesvig nærmere til den tyske del af Hertugdømmerne. Stænderforsamlingen havde ønsket, at tyskundervisningen skulle gives gratis og som et af skolens obligatoriske fag. Efter lange drøftelser endte regeringen med et kompromis: For at få de flest mulige til at deltage i tyskundervisningen blev de tre ugentlige timer normalt givet som seks halve timer og placeret som afslutning på formiddagsundervisningen. De allerede ansatte distriktslærere skulle årligt have 12 rbd. som betaling for tyskundervisningen, medens lærere, der blev ansat efter sprogreskriptets udstedelse, skulle give tyskundervisningen uden særligt vederlag; deres ansættelse blev gjort betinget af, at de kunne fremlægge attest for, at de var i stand til at give den nødvendige undervisning i tysk.

Når man ser på antallet af de skoler, i hvilke denne tyskundervisning blev givet efter 1840, må man betegne reskriptets realisering som en triumf for de bestræbelser, der lå bagved. Allerede det første år blev der i generalsuperintendentens distrikt og i Tørninglen givet tyskundervisning i 135 skoler. Der er imidlertid ingen tvivl om, at den store udbredelse i første række skyldtes det betydelige tillæg til pengelønnen, lærerne kunne opnå (i mange tilfælde udgjorde de 12 rbd. en femtedel af pengelønnen). Det fremgår tydeligt, når man ser på tyskundervisningen på Als og Ærø. Den for det øvrige Nordslesvig gældende ordning var i 1843–44 blevet udstrakt til disse øer, og resultatet var, at der herefter blev givet tysktimer i samtlige skoler på Nordals og Ærø, hvor landsbyskolerne fra gammel tid havde været rent danske. Udbyttet af tysktimerne stod selvfølgelig ikke mål med udbredelsen, bl. a. fordi et betydeligt antal af lærerne havde et meget ringe

kendskab til tysk. Man ved kun for visse distrikters vedkommende, hvor mange børn der har taget del i tyskundervisningen. I Åbenrå og Tønder provstier var det almindeligt, at hele øverste klasse lærte tysk, men i Tørninglen synes kun 4–5 elever pr. skole at have fået tyskundervisning.

Med tyskundervisningens udbredelse til alle nordslesvigske distriktskoler nåede den tyske indflydelse i denne periode op på sit maximum.

III

Der eksisterede imidlertid ved siden af de skjulte eller åbenlyse germaniseringstendenser en modgående dansk påvirkning af skolen. Den havde sit udgangspunkt i regeringens helstatspolitik, som heller ikke i svækkelsesårene efter 1814 var blind for den betydning, bevarelsen af Nordslesvigs danskhed havde for monarkiets enhed. I Christian den Ottendes tid blev denne holdning udbygget til et bærende led i statens politik, og der var i 1840'erne ingen tvivl om, at den danske bevægelse i Nordslesvig i styrke langt overgik de slesvigholstenske bestræbelser.

Når det tyske islæt i de nordslesvigske skoler ikke blev langt stærkere i de år, da tyskundervisning og tyske regnebøger truede med at gøre det af med oplysningstidens danske landvindinger, så skyldes det i første instans den indbyrdes undervisning.

I Hertugdømmerne tillæmpede en kommission med tilknytning til den militære skole ved Christians plejehus i Eckernförde denne af Frederik den sjette så højt elskede metode. Det er forlængst fastslået, at den indbyrdes undervisning var et alvorligt pædagogisk tilbageskridt, og at metoden, der i forvejen var overordentlig klodset at håndtere, i virkeligheden ikke lod sig anvende på landet efter sin hensigt på grund af de enorme skoleforsømmelser. I 1821 fik kommissionen i Eckernförde ordre til at udarbejde de til anvendelsen af indbyrdes undervisning nødvendige tabeller til brug i de tysktalende provinser. Opgaven indebar, at det danske apparat måtte modificeres, fordi Hertugdømmernes skolelov som nævnt ikke bestemte skiftevis skolegang af klasser af begyndere og viderekomne som i Kongeriget; og kommissionen understregede lige fra begyndelsen, at den indbyrdes undervisning kun skulle bruges ved repetition og indøvelse af elementærestoffet. Da tabellerne var færdige i 1824, bestemte regeringen, for at fremme metodens udbredelse, at en attest om praktisk kendskab til

indbyrdes undervisning, alt andet lige, ville give en ansøger om en lærerstilling fortrin fremfor en ansøger, der ikke kunne fremlægge en sådan attest.

Da de tyske tabeller ikke kunne anvendes i Nordslesvigs danske skoler, fik disse skoler i de følgende år de københavnske tabeller som foræring eller til nedsat pris. Hvert sæt omfattede 80 læsetabeller, 100 skrivetabeller, 120 regnetabeller, samt 4 regnebøger og 4 facitbøger. Endvidere fulgte der med de danske tabeller, men ikke med de tyske, 32 geografiske kort og 2 geografibøger. Selv om tabellerne var nok så mangelfulde, betød indførelsen af indbyrdes undervisning i en skole, at den i de fattige år i tyverne blev forsynet med gratis undervisningsmateriale. Skrive- og tildels regnetabellerne blev ganske vist ikke estimeret højt, men man satte normalt pris på læsetabellerne og især landkortene.

For den nordslesvigske skole var det særlig betydningsfuldt, at elementærundervisningen derved kom til at svare ganske til Kongerigets, og at lærernes attester ikke skulle hentes i Eckernförde, men som regel blev udstedt hos pastor *Salling* i Vonsild, hvis skole allerede i 1825 blev godkendt som en slags nordslesvigsk normalskole for indbyrdes undervisning. I 1828 havde 117 nordslesvigske lærere opholdt sig i Vonsild for at lære den indbyrdes undervisning at kende.

Betydningen af denne udvikling ligger ikke alene i, at de nordslesvigske skolars undervisningsmateriale i elementærfagene og geografi kunne forblive rent dansk, men endnu mere i, at den danske og den tyske variant af den indbyrdes undervisning blev stillet i følelsesmæssig modsætning til hinanden af deres respektive tilhængere. Den nævnte pastor *Salling* skrev f. eks.: »Det kan aldrig være til gavn, men let til skade – jeg mener til forvildelse – at komme dér (dvs. i Eckernförde) for en mand, som siden skulle gå hjem og realisere den tyske metodes anvendelse i en dansk skole . . . Ikke ville jeg herved kaste skygge på den priselige Eckernförde kommissions herlige bestræbelser . . . men: tysk er tysk og dansk er dansk og cuique suum. Det tyske materiel er ikke anvendeligt her.« »Vi i det danske hertugdømme have dog sprog, tabeller, bestemmelser aldeles lige med vore danske brødre. Indbyrdes undervisning dér og indbyrdes undervisning her må nødvendigvis være ét«. Det gik da også, som den københavnske normalskoles udsending, *Hans Jørgen Wille*, havde ønsket af kongen: at »de danske skoler i hertugdømmet Sønderjylland allernådigst måtte

skånes for den indflydelse, som normalskolen i Eckernförde kunne have på dem.«

Støttet af loyale provster blev den indbyrdes undervisning taget i brug i stadig flere skoler, selv om kun Åbenrå provsti i 1835 kunne meddele, at den nu var fuldstændigt indført i alle skoler. Man kan regne med, at i hvert fald læsetabellerne blev anvendt overalt, og brugen holdt sig også i 1840'erne takket være de nyansatte lærere, der havde tilegnet sig metoden på de danske seminarier.

Den nøjere tilknytning til det kongerigske skolevæsen, som anvendelsen af den indbyrdes undervisning i dens danske udformning bevirkede, ville have hvilet på et skrøbeligt grundlag, hvis ikke lærerne villigt havde taget metoden op. Vi kommer dermed ind på det for skolelovens realisering afgørende spørgsmål om lærernes uddannelse. Jeg skal her lade problemet om autodidakterne ligge, fordi denne gruppe lærere i hele denne periode spillede en ringe og stadig aftagende rolle. Det centrale problem var, om skolernes lærere havde fået deres uddannelse ved et tysk eller et dansk seminarium. Med den stigende nationale spænding måtte dette spørgsmål optage de ledende skolemænd mere end noget andet.

Det kan straks fastslås, at størstedelen af de nordslesvigske lærere efterhånden fik deres uddannelse på danske seminarier. Udviklingen formede sig i store træk på følgende måde:

Da seminariet i Tønder optog sin virksomhed i 1788, var det stifterens, *Balthasar Petersens*, tanke, at det i første række skulle uddanne lærere til de nordslesvigske provstier. Undervisningsproget var imidlertid tysk, og først sprogreskriptet af 1810 bevirkede, at der blev indført timer i dansk ved seminariet. Den sproglige klimaændring efter 1814 bevirkede imidlertid også, at daniseringen af Tønderseminariet gik i stå. Som en rent tysk anstalt med kun to timers danskundervisning pr. uge oplevede seminariet i Tønder i de følgende årtier sin blomstringstid. Efter nedlæggelsen af seminariet i Kiel i 1823 var Tønderseminarium det eneste i Hertugdømmet. Under dygtige forstandere var tilstrømningen af elever til seminariet meget stor. Udviklingen var karakteristisk for den tilsidesættelse af de danske skolers interesse, der i det hele taget prægede tiden.

For landsbyskolen i Nordslesvig blev resultatet imidlertid det modsatte af en fortysket lærerstand. Det viste sig nemlig hurtigt, at de

lærere, der udgik fra seminariet i Tønder, var alt for lidt øvede i dansk til, at de i almindelighed kunne bruges ved de nordslesvigske skoler. Måske havde sagen været en anden, hvis en anelig del af Tønder-seminaristerne havde været nordslesvigere. Kun et fåtal af de nordslesvigere, der ville være lærere, søgte imidlertid til Tønder.

Arsagen hertil var dobbelt: for det første var de nordslesvigske ansøgers tyskkundskaber i de fleste tilfælde alt for ringe til, at de kunne klare optagelsesprøven, og for det andet kunne nordslesvigere med eksamen fra et kongerigsk seminarium uden videre få ansættelse i Hertugdømmerne. Det blev derfor mere og mere disse danske seminarier, der kom til at forsyne de nordslesvigske landsbyskoler med lærerkræfter. Det må tilføjes, at tilbøjeligheden til at søge til et kongerigsk seminarium ikke blev mindre af, at uddannelsen her kun varede to år mod tre år i Tønder, at kravene følgelig var mindre og bekostningen tilsvarende lavere.

Det må heller ikke glemmes, at der lige fra grundlæggelsen af de ældste og kendteste danske seminarier havde eksisteret en nøje personel kontakt mellem dem og Sønderjylland. Både Blågård, som kun spillede en ringe rolle for Nordslesvig, og Brahetrolleborg, Vesterborg og Skårup havde slesvigere blandt deres lærere. Den første leder af seminariet på Brahetrolleborg var *Johan Friedrich Oest*, en præstesøn fra Angel, andenlæreren, *Andreas Esbensen*, og syngelæreren, *Hans Hansen*, var begge født på Als. Præstegårdsseminariet i Vesterborg på Lolland var grundlagt af vestslesvigeren, biskop *Peter Outzen Boisen*. Også andenlæreren her, *Andreas Hansen*, var slesviger. Skårup seminarium på Fyn, der dimitterede særlig mange elever fra Hertugdømmerne, fordi man her kunne lære tysk, havde adskillige slesvigere i lærerstaben, bl. a. *Ivar Nielsen Meier* fra Stepping sogn og *Julius Frederik Andreas Posselt* fra Haderslev.

En særlig forbindelse var der mellem Nordslesvig og seminariet i Jelling, der blev grundlagt i 1841 med den udtrykkelige opgave at give slesvigske seminarister en uddannelse med så store tyskkundskaber, at de kunne godkendes som distriktslærere ved Nordslesvigs danske skoler.

Ialt menes ca. 550 nordslesvigere at have fået deres læreruddannelse ved kongerigske seminarier i det 19. århundredes første halvdel. Heroverfor står 178 Tønder-dimittender, født i nordslesvigske sog-

ne med dansk kirkesprog. De dansk-uddannede seminaristers overvægt øgedes fra årti til årtid. 1841–50 dimitteredes 126 nordslesvigere fra kongerigske seminarier og kun 11 fra Tønder.

En fyldestgørende opgørelse over læreransættelser i Nordslesvig eksisterer ikke, men i tiden 1821–46 blev der i generalsuperintendentens distrikt i Nordslesvig ansat 114 lærere med uddannelse fra et kongerigsk seminarium og 47 med eksamen fra Kiel eller Tønder. Tager man Tørninglen og Als og Ærø med, må det antages, at forholdet mellem de to grupper bliver som 3 til 1. I 1840'erne blev der i Nordslesvig næsten kun ansat lærere med uddannelse fra et kongerigsk seminarium, og under Treårskrigen var der kun få Tønder-seminarister tilbage ved landsdelens skoler.

Denne udvikling henimod en rent dansk lærerstand måtte nødvendigvis forurolige de kredse, for hvilke Nordslesvigs nøje samhørighed med den tyske del af Hertugdømmerne var af afgørende betydning.

I 1841, da den påbudte tyskundervisning i de nordslesvigske skoler syntes at kunne bane vejen for en reform af læreruddannelsen i tysk retning, foreslog generalsuperintendent *Callisen* derfor, at en tredjedel af seminarieeleverne i Tønder skulle stamme fra Nordslesvig og øves i at katekisere og undervise på dansk. Iøvrigt skulle de tage del i seminariets almindelige tyske undervisning. Forslaget fik i 1844 de slesvigske stænders fulde støtte, men nærmere drøftelser viste, at det ikke lod sig gennemføre i praksis. Kancelliet søgte i 1846 at skaffe gehør for et kompromisforslag, hvorefter seminariet skulle deles i en tysk og en dansk afdeling, således at den danske afdelings elever skulle have udvidet undervisning i dansk, dansk religion og dansk undervisningsfærdighed, men iøvrigt undervises på tysk sammen med de tyske elever. Dette forslag ville i sin konsekvens have ført de nordslesvigske skoler tilbage til det sproglige niveau, de stod på før de store skolereformer, da alene religionsundervisningen var det sikre danske element. Denne tankegang var tiden for længst løbet fra. Til de pædagogiske indvendinger, som i fortiden var blevet fremført mod denne tvesprogethed, føjede sig nu med langt kraftigere sangbund i den brede befolkning kravet om det danske sprogs ligeberettigelse med det tyske. Og netop i 1846, da regeringen ville basere sin helstatspolitik på en kraftig danskhed i Sønderjylland, måtte forslaget nødvendigvis afvises. Det var imidlertid et rimeligt krav, at Nordslesvig fik sit eget dansksprogede seminarium,

og i 1847 blev det besluttet at indrette det i Vonsbæk ved Haderslev fjord.

Med denne afgørelse havde slesvigholstenerne definitivt tabt slaget om den nordslesvigske skole. Dens danskhed var nu i alle henseender sikret.

IV

Det ville imidlertid være forkert at tro, at den nordslesvigske skoles udvikling hovedsagelig blev bestemt af det dansk-tyske modsætningsforhold. Realiseringen af skolelovens paragraffer og undervisningens vækst ud over dens rammer blev nødvendigvis præget af samfundsforholdene, dvs. af de økonomiske, sociale, politiske og kulturelle vilkår, under hvilke skolen skulle virke.

Disse vilkår var i tiden fra 1814 til henimod 1840 meget forskellige fra dem i tiden derefter.

Det første tidsafsnit var præget af udtalt fattigdom. Dette måtte uundgåeligt sætte dybe spor i skolens udvikling. Skolelovens bestemmelser om forbedring af lærernes økonomiske stilling kunne ikke føres ud i livet, og skolereformarbejdet gik i stå. I arkiverne er antallet af skolesager fra denne tid langt mindre end fra perioden både før og efter, og om mange skoleforhold er ingen optegnelser bevaret. Myn-dighederne måtte i årevis indskrænke deres aktivitet til at udarbejde lektionstabeller, udpege skoleforstandere og lignende. Først efter 1830, da den værste tid var overstået, blev en række små skoler udvidet eller nybygget i henhold til en kongelig resolution fra 1829, hvorefter alle skolestuer skulle være på mindst 4 kvadratfod pr. barn. Denne højst påkrævede forbedring kunne man takke den indbyrdes undervisning for; kommissionen i Eckenförde havde nemlig vundet gehør for sin påstand om, at metoden ikke lod sig gennemføre i overfyldte skolestuer.

De dårlige økonomiske forhold ramte ikke alene lærerne, men skolerne og undervisningens tilstand i det hele taget. Værst var nok skoleforsømmelsernes enorme omfang. »Den skyldes, skrev provst *Paulsen* i Åbenrå i 1818, at den plagede landmand i vore egne lider under en frygtelig tiltagende forarmelse. Han er fri af navn, men i virkeligheden livegen, idet han ved det hårdeste arbejde næppe kan erhverve nok til at svare de kongelige afgifter. Dette tvinger ham til at holde sine børn til arbejdet for det daglige brød lige fra den spædeste alder, sikkert ofte med vemodigt hjerte, og det fremkalder

skoleforsømmelser, hvis følge er en intellektuel og, frygter jeg, moralsk barbarisering, som får enhver redelig fædrelandsven til at se ud i fremtiden med bekymring.« Forsømmelserne nåede op på højder, som man ikke havde kendt i de sidste hundrede år, og det var umuligt at komme dem til livs med bøder eller fængselsstraffe. Så sent som i 1830 hed det i en indberetning fra visatorerne i Åbenrå om provstiets skoleforhold, at en lærer måtte prise sig lykkelig, hvis der mødte en tredjedel af eleverne.

Under disse forhold er det forståeligt, at undervisningen i almindelighed indskrænkede sig til religion og den ringe viden, der kunne erhverves ved hjælp af tabellerne for den indbyrdes undervisning. Redaktør Jens Jessens fader, *Hans Møller Jessen*, der var en meget dygtig lærer, skrev i 1839 om sin skole i Genner: »Da det efter min ringe formening ej alene er af ingen nytte, men endog til skade for undervisningen i almindelighed at bebyrde børn, der nyder så ringe skolegang, med alt for mange læregenstande, da jeg ej synes, at vore landsbyskoler, formedelt den ustadige skolegang, står på et trin, at der med nytte kan meddeles systematisk undervisning i sjæle- og sundhedslære, naturlære, naturhistorie, geometri og fædrenelandshistorie (enkelte børn gør herfra en undtagelse) ligesom disse genstande ej heller er absolut nødvendige til opnåelse af landsbyskolernes øjemed, så har jeg kun lejlighedsvis givet undervisning i ovennævnte læregenstande.«

Til disse røster, der samler sig til et énstemmigt kor, kunne føjes en lang række veklager over befolkningens demoralisering, dens sløvhed og drikkædighed. Forudsat, at disse påstande er sande, er forklaringen alt for let at finde. Det er derimod langt vanskeligere at give en forklaring på at præsternes store flertal lod stå til overfor alle disse misforhold på skolens område. Til trods for, at de var lige så rationalistiske, som de havde været i deres ungdom eller som deres forgængere havde været, synes den gamle ildhu for oplysningens forbedring helt at være forsvundet i gejstligheden. Man finder nu sjældent en rationalistisk præst, for hvem skoleundervisningen er en hjertesag. Præsterne er ikke længere befolkningens foregangsmænd.

Jeg kan eksempelvis henvise til provst *Paulsen* i Åbenrå, der tør betegnes som rationalismens førende skikkelse i Nordslesvig. Da regeringen i Slesvig i 1832 mente, at udgivelsen af et tidsskrift for kirke- og skolevæsen var en god idé og bad ham udtale sig herom, svarede Paulsen, at han nærede frygt for, at det intenderede ugeblad var et

udslag af den illusion, at statens såvel som kirkens vel kunne findes eller i hvert fald fremmes ved at ophidse folket. Man ønskede at gøre folket til voldgiftsdommer, skrev han, og at tilvejebringe en reformation af kirken og skolen udefra og indad. Han kunne derfor kun gå med til et skrift, der skulle udkomme kvartalsvis eller ubestemt, og hvori fagfolk skulle drøfte de pågældende problemer.

Fra 1830'ernes midte kan man konstatere en markant forbedring af landsbyskolens niveau, en fremgang, der begynder mod øst og i løbet af en lille halv snes år breder sig mod vest. Omsvinget hænger givetvis sammen med en stigende velstand i befolkningen, men det er ikke kun af økonomisk art. Hånd i hånd med den materielle fremgang går der en folkerejsning, der dels viser sig som en national opvågning, for at bruge et velkendt udtryk, men også som en kamp for at opnå politisk indflydelse og åndelig frihed. Mangfoldige samtidige røster peger på en evident forbedring af den intellektuelle og moralske standard.

Et par citater vil vise, hvor kraftigt omsvinget var, og hvor stærkt det blev følt af dem, der oplevede det:

I 1836 indberettede den kendte degn *Anders Kloster* i Sommersted blandt andet følgende om situationen i sit distrikt: »Med undtagelse af nogle enkelte dannede familier er skoledistriktets beboere i almindelighed uvidende og ukultiverede i deres kundskab, og deres følelse for sand kristendom er såre liden; men deres hang til det mystiske og til overtro er desto større. Endskønt svir og sværm i de senere åringer har meget aftaget iblandt dem, så er dog mange endnu tilbøjelige til denne fordærlige last. De fleste forældre har kun liden sans for deres børns opdragelse og dannelse og er ganske ligegyldige og uskønsomme mod deres børns lærere. Skolegangen anses af mange forældre blot som en tvangspligt.«

Ved visitatsen i 1842, seks år senere, bedømte Kloster forholdet til skolen på en helt anden måde. Han tog udtrykkeligt afstand fra den skildring, han havde givet i 1836 og skrev: »De fleste forældre sender nu deres børn, uden tvang, flittigt til skole, hvilket ligefrem har sin grund deri, at børnene vil til skole og kappes med hverandre om fremgang i kundskaber.«

Den samme vurdering af udviklingen kommer til orde i mangfoldige andre udtalelser fra alle egne af Nordslesvig. Fra generalvisitatsen i Tønder provsti 1847 hedder det fra en hel række skoler, at skolebe-

søget er meget forbedret og næsten er regelmæssigt. Den unge lærer *Nielsen* ved skolen for Bajstrup og Stoltelund i det fattige sogn Tinglev, skrev f. eks. at »Tidsånden efterhånden mere og mere vækker almindelig sans for oplysning, drager også de simpleste folkeklasser mere og mere frem af det materielle liv, der hidtil med så stærke bånd har fængslet dem og opslugt det ædlere menneske.«

Skolen var altså i fyrrerne inde i en kraftig udvikling. Situationen minder i mange henseender om oplysningstidens bedste år. Der foregår en ivrig debat om skolens forhold, den indbyrdes undervisning er på retur, og læsebøger vinder indpas. Undervisningen varetages af en seminarieuddannet og respekteret lærerstand, og forældrene slutter op om skolens arbejde.

På ét vigtigt punkt er der imidlertid en klar forskel mellem skolevæsenet i oplysningstiden og i den folkelige opvågnens tid i 1840'erne. I modsætning til tiden før 1807 tager gejstligheden ikke ledende del i røret omkring skolen; de repræsenterer tværtimod et reaktionært element. En fremragende kirkemand som provst *Rehhoff* i Åbenrå modsatte sig lige til 1846 indførelsen af læsebøger i sit provsti og gjorde først en indrømmelse, da kongen havde klaget over denne mangel. Indrømmelsen bestod i, at man i stedet for *Birchs* læsebog, som man anså for at være for dyr, lod udgive en oversættelse af den *Calw'ske* bibelhistorie. Det er sandsynligt, at *Rehhoff* i sin politiske fanatisme har villet holde en kongerigsk bog ude fra skolerne, men den rette forklaring på, at præsterne i denne grotid ikke stillede sig i spidsen for skoleforbedringerne, er sikkert sammensat: de tyskuddannede præster kom af nationalpolitiske grunde til at stå deres sognebørn fjernere end deres forgængere havde gjort og kunne ikke med fuldt hjerte få sig til at deltage i reformer, der måtte fjerne skolen endnu mere fra den tyske del af Hertugdømmerne; men formodentlig har det spillet en endnu større rolle, at den nu fremherskende ortodokse kirkeretning gav sig udslag i, at præsternes interesse for skolen alene gjaldt religionsundervisningen.

Denne indstilling måtte svække kirkens mulighed for at præge skolen, især da det i 1840'erne blev tydeligt, at tendensen gik i retning af skolens frigørelse fra kirkens gamle lederskab. Lærerne begyndte at kræve ret til at øve indflydelse på skolens forhold. En hel række af de nordslesvigske skolebøger blev skrevet af lokale lærere. De gamle tyske regnebøger forsvandt nu definitivt, og i deres sted brugte de

danskuddannede lærere den haderslevske degn Nissens regnebog, der kom i oplag efter oplag. Det var ligeledes lærerne, der optog debatten om skolens problemer på de såkaldte lærerkonferencer, der fra 1830'ernes midte opstod i hvert provsti. Disse drøftelser fik efterhånden et politisk præg.

Også i spørgsmål, der havde forbindelse med skolens forhold, kunne man lejlighedsvis få et anseligt antal lærere til at udtale sig. I 1843 underskrev således en række lærere fra Haderslev provsti en protest i anledning af, at man i indbydelsen til tegning af aktier i Rødding højskole havde skrevet, at børnene ikke kunne lære nok i skolen, og i 1844 protesterede 36 lærere fra samme provsti mod tyskundervisningen i skolerne.

V

Man kan ikke forlade den nordslesvigske skoles historie i denne periode uden at komme ind på spørgsmålet om, hvorvidt den nordslesvigske skole har påvirket eller muligvis betinget den nationale udvikling? Der kan her ikke blive tale om at fremsætte en velbegrunnet og veldokumenteret hypotese om dette overordentlig vanskelige og iøvrigt også temmelig uudforskede problem, og jeg kan kun ganske kort delagtiggøre Dem i de tanker, jeg har gjort mig herom.

Der er da først og fremmest intet, der tyder på, at lærere uden for byerne har søgt at påvirke børnene til stillingtagen i den dansk-tyske strid, og det må anses for en stor sjældenhed, når en lærer søgte at gøre sig gældende i det politiske liv.

Ganske vist har degn *Kloster* fra Sommersted og degn *Bekker* fra Gammel Haderslev holdt taler på Skamlingsbanken, men de repræsenterer den undtagelse, der bekræfter reglen. Den slesvigske Forening, de dansksindedes organisation, talte meget få lærere blandt sine medlemmer.

Denne tilbageholdenhed skyldtes på ingen måde, at lærerne havde tilsluttet sig den statsfjendtlige slesvigholstenske bevægelse. Den står derimod, så vidt jeg kan se, i forbindelse med den beskedne plads, læreren som regel indtog i landsbysamfundet, med hans afhængighed af præst og provst, og med den indgroede respekt for øvrigheden, som han havde fået indprentet i skolen, fået gentaget og underbygget på seminariet, og som præsten siden gjorde sit bedste for at vedligeholde.

Endnu i 1840'erne var lærerstanden i Nordslesvig i sin helhed ikke nået ud over det ydmyge almuestandpunkt over for tidens problemer, som bønderne var ved at forlade. De fleste lærere vovede ikke at lukke munden op, når der blev drøftet politik.

Til denne placering i samfundet svarede, at den danske bevægelse lagde ringe vægt på lærernes medvirken. Hverken Kochs Dannevirke i Haderslev eller Fischers ugeblad i Åbenrå ofrede mange ord på skoleforholdene eller lærerstanden. Først i 1840'ernes anden halvdel forandrer holdningen sig noget. Dannevirke skrev i 1845: »I landsby-skolelærerne er der begyndt at komme en højere og sundere ånd. Hvad der rører sig i den slesvigske bondestand, er gået over i disse, som står den nærmest.«

Denne forklaring er sikkert den rigtige. Det er ikke skolen, der skabte det folkelige og nationale røre; det var bondestanden, der bandede nye veje og trak lærerne med sig.

Hvor langt var denne proces nået ved slutningen af den periode, jeg taler om? Oprøret og krigen førte med sig, at mange lærere blev tvunget til at tage standpunkt i striden. Fra Sundeved flygtede degnene i Nybøl og Ullerup over til Als, fra Løjt, Sønderballe og Vonsbæk flygtede andre lærere, der havde opretholdt forbindelse med danske flådestyrker.

Man tager imidlertid fejl, hvis man heraf vil slutte, at lærerne i almindelighed ønskede at virke for den danske sag. I Åbenrå og Tønder provstier, hvor myndighederne var kendt for at være tysksindede, har en del sikkert stillet sig som degnesubstituten i Rise, som i 1849 skrev i en ansøgning: »Hvad mine politiske anskuelser angår, da har jeg altid anset det for temmelig ligegyldigt for det offentlige, hvad jeg og mine lige troede i denne sag. Da jeg erfarede, at en stor del af de mænd i de højere kredse, hvilke jeg hidindtil havde agtet som retskafne og sande kristne, holdt med det tyske parti, troede jeg i førstningen at burde gå med dem.«

En sådan stillingtagen er imidlertid ikke karakteristisk for lærernes store flertal. Det ved man, fordi både de slesvigholstenske og de danske myndigheder i henholdsvis 1848 og 1851 søgte at få lærerne i flere provstier til at røbe deres holdning til begivenhederne ved at lade dem besvare spørgsmål om en lærers rette holdning under krig, til oprøret og til kongen. De ca. 100 besvarelser giver et godt indtryk af lærernes indstilling til øvrigheden og til det politiske liv.

De fleste holder på, at en lærer skal passe sit kald og holde sig uden for politik. Kongen er som al øvrighed indsat af Gud. Oprør skyldes djævelens tilskyndelse; befolkningen skal adlyde og overlade politik til de dertil kaldede personer. Langt færre, og da især unge lærere, er dog af en anden mening. Som eksempel skal jeg citere, hvad degn *Th. Aggesen* i Vonsild og hans søn, elementærlærer *Aage Johannes Aggesen*, skrev i deres besvarelser. Degnen svarede, at man efter Guds befaling skal vise lydighed og troskab mod konge og fædreland. »Sådanne som indlader sig alt for meget i, hvad man kalder det politiske, gør han (dvs. læreren) opmærksom på, at det tilkommer ikke lægmænd at dømme om landets bestyrelse og regering . . . Han bør stedse bidrage og opmuntre til orden og rolighed«. Den unge Aggesen skriver derimod: »Den samvittighedsfulde og dansksindede lærer må være et redskab til at oplade ungdommens sind for den udvikling, som fædrelandets gode ånd fordrer. Især i den senere tids periode kræver folkeånden at opvække børnenes øre og sans for deres fædres sprog«. Som et middel til at fremkalde den rette ånd hos børnene nævner flere af de ældre Mallings »Store og gode handlinger«, hvori man finder »mange eksempler på kække mænd af danske og norske, der viste konge- og fædrelandskærlighed«. For de unge lærere har patriotiske sange indtaget Mallings plads. »Der er intet, som mere udvikler national ånd og vækker begejstring for konge og fødeland end poesi og sang«, hedder det.

Jeg kan altså ikke se andet, end at skolens direkte betydning for den nationale opvågningen i Nordslesvig har været ganske sekundær.

Langt sværere er det at tage stilling til spørgsmålet om, hvad betydning den dansksprogede skole i Nordslesvig har haft for bevarelsen af dansk sprog og nationalitet i denne landsdel. Ingen kan være i tvivl om, at det har spillet en meget stor rolle, at børnene lærte at læse dansk og at synge danske salmer i skolen, men spørgsmålet er, om ikke kirken med sin urokkede autoritet langt snarere var den afgørende konserverende faktor. Dertil kommer spørgsmålet om den betydning, der skal tillægges demografiske forhold, økonomiske forbindelser og statens magt. I et forsøg på at udrede disse tråde må man endvidere inddrage Sydslesvig, fordi grundlaget for den åndelige udvikling i Sønderjylland indtil 1840 var ganske den samme nord og syd for den nuværende grænse med den ene og store undtagelse, at kirke- og skolesproget var dansk i Nordslesvig og tysk i Sydslesvig.

Besvarelse af disse og mange andre spørgsmål vedrørende den sønderjyske skolehistorie vil kræve et meget brydsomt arbejde. Man tør imidlertid tro på, at problemerne vil blive taget op, fordi Sønderjyllands historie også på skolens område har sin særlige tilknytning i de almenhistoriske perspektiver, som arbejdet med denne dansk-tyske landsdels lokalhistorie giver.

Folkeskolens orienteringsfag – en nydannelse med gammelt mål

Af KARL RØNNE

Gennem flere år har lærer *Karl Rønne* beskæftiget sig med de historiske forudsætninger for nutidens pædagogiske initiativer, se f. eks. hans artikel *Læseklasserne – deres Opståen og første Udvikling* i *Årbog for Dansk Skolehistorie* 1971. – I nærværende artikel undersøger han sammenhængen mellem tidligere tiders forstandsøvelser, anskuelsesundervisning m. m. og nutidens orienteringsundervisning.

To tendenser i skoleanordningerne 1814

I skoleanordningerne af 29. juli 1814 er det et hovedsynspunkt, at den gamle udenadslære skal erstattes af forståelse og forstandsdannelse. Læsning var et hovedfag¹; der lægges vægt på, at børnenes læsebog »indeholder et kort Begreb om deres Fædrenelands Historie og Geographie«, heri indgår altså det faglige stof, »og bør der ved al Underviisning søges Leilighed til passende Forstandsøvelser for de Unge«². I lærerinstruktionerne pålægges det læreren ved anvendelsen af læsebogen at vejlede børnene »deels ved fattelige Anmærkninger over det, som læses, deels ved Samtaler over enkelte Ting i Naturen, som falde i Sanserne«³. Denne form anbefales især »ved de mindre Børn i første Klasse (landbyskolen var to-klasset), som mere behøve Veiledning til at tænke rigtigt over, hvad der gjør dem opmærksomme end Underviisning i Ordets egentlige Bestemmelse«². Det betones tillige, at disse forstandsøvelser har et sprogligt sigte.

Disse forstandsøvelsers oprindelse må søges hos det store forbillede for de første folkeskolereformer i Danmark, hos godsejeren *Fr. E. v. Rochow* (1734–1805), hvis skole i Reckahn ved Berlin⁴ såvel i ydre som i indre opbygning næsten fuldstændigt overførtes til *Ludvig Reventlows* (1751–1801) skoler på Brahetrolleborg fra 1783⁵. Begynderundervisningen formede sig her som samtaler om genstande, barnet kendte, for at lære det at bruge sine sanser, vænne det til opmærksomhed og eftertanke og forbedre dets sprog. Som fortsættelse af denne elementarundervisning skulle forstandsøvelserne strække sig gennem hele skoleløbet ved undervisningen i almennyttige kundska-

ber. Målet for denne sokratiske-katekiserende undervisning var, at barnet skulle tilegne sig alt ved forståelse, så det selvstændigt kunne udforme det sprogligt; den tankeløse udenadslære måtte ikke anvendes⁶.

Skolen i Reckahn satte sit præg på seminariet i Kiel (1781), hvor øvelser i praktisk skolegerning med katekisation og forstandsøvelser indgik i undervisningen. L. Reventlows lærere var da også netop udgået herfra⁷. En fremtrædende skolemand som pastor *Fr. Plum* (1760–1834, fra 1811 biskop over Fyn stift) var stærkt præget af den rochowske undervisningsform. Hans lærervejledning er udarbejdet på dette grundlag⁸, og det var bestemmende for en reform af Slagelse borgerskolevæsen, hvor han lagde hovedvægten på »at opvække tænk-somheden og skærpe forstanden«, en reform, der dannede forbillede for andre købstæder¹⁰.

J. H. Pestalozzis (1740–1827) synspunkter om anskuelighedsprincipperne vakte imidlertid netop omkring 1800-tallet opmærksomhed herhjemme og trængte den rent sokratiske-katekiserende metode noget i baggrunden, »de rochowske Børn ville besidde flere straks anvendelige kundskaber; de pestalozziske en større kraft til at erhverve sig kundskaber«, hedder det bl. a. i den første debat¹¹. De rochowske synspunkter blev under den store skolekommissions videre arbejde i de følgende år trængt noget i baggrunden og Pestalozzis ideer vandt frem.

Man kan således bag anordningernes bestemmelser om forstandsøvelser skimte to af tidens pædagogiske tendenser. Den ene kommer til udtryk i understregningen af rationalismens og filantropinismens tiltro til, at forstandens dannelse formår at modarbejde menneskets forfald og dumhed, et synspunkt skolebørnene selv blev stillet overfor med lærebogens ord: »Den almindelige Fordærvelse hos Mennesker består fornemmeligt deri, at de ikke bruge deres Forstand og sunde Eftertanke«¹². Den anden tendens kan man søge bag de nævnte samtaler med børnene om »Ting, som falde i Sanserne«, og »hvad der gør dem opmærksomme«, udtryk der peger mere i retning af Pestalozzis ideer, at al undervisning må hvile på umiddelbar anskuelse, modsat den tomme verbale undervisning.

Disse to tendenser kommer også til at præge undervisningen i skolen i de følgende mange år omkring faget forstandsøvelser og de dermed beslægtede undervisningsformer. Der skal i det følgende søges

1. Benævneelse.

6 Speil.

2. Dele. Glas, Træ, Qvitselv, eller Speilskiben, Rammen og Belægningen 2c.

3. Egenstaber. Glat, aflangt, firkantet eller ovalt; uigjennemsigtigt; skjært; Rammen forgyldt, malet, indlagt 2c.

4. Nytte og Brug. Speilet er baade til Pynt og til Nytte i et Bærelse. Man kan derved see om visse Klædningsstykker sidde ordentligt.

5. Oprindelse. Glasset til de smaae Speile pustes og strækkes som andet Vindueglas; men da man paa denne Maade ikke kan faae Tavlerne større end 15 Tommer, saa opfandt man den Kunst at støbe Glasstaver til de større Speile. Bag paa belægges Speilet med en Amalgama af Tin og Qvitselv.

Ulighed.

Et Vindue er en Deel af en Bygning; Speilet derimod er et Møbel. I et Huus sees man flere Vinduer end Speile. Speile kan man bedre udbære end Vinduer. Speilet har kun een eller i det høieste to Skiver; Vinduet har derimod i Almindelighed flere Ruder. Speilglasset er tykkere end Glasset til Vinduet. Bag paa er Speilglasset belagt med Tin og Qvitselv; Vinduet ikke. Vinduet er gjennemsigtigt; Speilet ikke. Lyset falder igjennem Vinduet, men fra Speilet stødes det tilbage. Speilglasset er slebet og poleret; Vinduet ikke. Dgsaa ihenseende til Nyttens ere de forskjellige.

B 2

Andreas Jørgensen behandler i sin bog: Materialer til de umiddelbare Forstandsøvelser, 1812 100 emner efter ovenstående eksempel. 1. Benævneelse, 2. Dele, 3. Beskaffenhed, 4. Nytte, 5. Oprindelse og 6. Ligheder og Uligheder.

19. Et Spejl.

Art af Husgeraad. Et Spejl er et Møbel.

Anvendelse. Spejle bruges til at se sig i under Paaklædningen, til Pryd i Værelser o. s. v.

Arter. Man har almindelige Spejle, Pillespejle, Toiletspejle, Reflektionspejle, Kuglespejle, Lommespejle, Haandspejle.

Anbringelse. Spejle anbringes paa Vægge, paa Kommoder, paa Ydersider af Vinduer, i Haver o. s. v.

Dele. Et Spejl bestaar af Ramme, Bagklædning og Spejlflade o. s. v.

Materiale. Ramme og Bagklædning gjøres i Regelen af Træ, undtagelsesvis af Jærn eller Sølv. Spejlfladen er af Glas, belagt paa Bagsiden med en Blanding af Kvægsølv og Tin.

Glas er en af Sand, Kalk og Soda eller af Sand, Blyilte (et gult Pulver) og Potaske tilvirket Masse.

Kvægsølv og Tin ere Metaller (have Metalglans).

Forskjelligheder. Der gives store, smaa, brede, smalle, runde, ovale, kantede, aflange, ligesidede, maledede, polerede og forgyldte Spejle o. s. v.

Forarbejdere. Snedkeren og Glarmesteren forfærdige Spejle.

At se sig i Spejl paa én.

Spejledukker, Spejlflor, Spejlæg, Havets Spejl, Vingespejl.

Gaade: Der er et lille Land: der er hverken Vand eller Sand; der er Folk der inde, men ingen at finde.

Opløsning: Et Spejl.

redegjort for disse to principielt forskellige tendenser hver for sig, selv om der uden tvivl har fundet en stadig indre brydning sted mellem dem i det daglige skolearbejde.

De egentlige forstandsøvelser – den rochowske linje

I den første del af det 19. årh. har dog den formale forstandsdannelse været fremherskende. Skoleanordningerne sigter egentlig ikke mod forstandsøvelser som et specielt skemafag, der er mere tænkt på en indstilling, som muliggør, at læreren kan optage emner til belysning især ud fra læse- og skriveøvelserne »lette Samtaler, sigtende til at øve Sanserne og vække Opmærksomhed og Eftertanke. Øvelse gives i at nævne bekendte sanselige Ting og udtale Ord; at tale tydeligt og rent og opsøge Tingenes Kjendetegn og Egenskaber; lære at kjende deres Nytte og Brug; alt ved at forevise saa vidt muligt Tingene selv, hvortil især vælges Gjenstande af Naturen«. I 2. hovedklasse fortsættes forstandsøvelserne. »Børnene vænnes til at adskille og sammenligne bekendte sanselige og længere hen oversanselige Ting, lette og siden vanskeligere moralske Begreber; at udfinde Aarsag og Virkning, Hensigt og Middel; at gjøre Forskel mellem Skin og Virkelighed. Katechetiske Samtaler holdes over det læste, hvorved det uundværligste af de elementære Kundskaber, saasom Kundskab om Naturen, Mennesket og det borgerlige Selskab lejlighedsvis meddeles.« I øverste klasse udvides forstandsøvelserne »med vanskeligere oversanselige Ting og anvendes til at ordne Tingene i visse Klasser og danne sig almene Hovedbegreber«¹³.

Som det var praksis i Rochows skoler fremgår det også af hjælpemidlerne til faget fra 1800-tallets begyndelse, at det indgik som faste skematimer i skolen. Fagets almentorierende karakter, som fremhævedes allerede af L. Reventlow 1790, blev bevaret: »Ved Forstandsøvelserne forberedes historie, geografi og naturhistorie. Man må gå fra det nærværende i historien, fra nutiden, i geografien fra hjemegnen og i naturhistorien fra de dyr og planter, Barnet kender«¹⁴. De hjælpemidler, der udkom¹⁵, har en tilbøjelighed til at spænde over meget omfattende områder. Foruden almindelige skolefag inddrages dele af psykologi, logik, teologi, etik, samfundsforhold og ikke

mindst sproglære. De er stort set let tillæmpede oversættelser fra tysk. To af bøgerne stammer fra det lille Borris præstegårdsseminarium, Ringkøbing amt, hvor man åbenbart har skænket denne side af undervisningen særlig opmærksomhed. Den ene af disse bøger er et typisk eksempel på disse mere formelle øvelser, nemlig cand. teol. *C. N. Vilstrups* bog: *Veiledning til Samtaler med Børn for at opvække og øve deres Forstand og vænne dem til at udtrykke sig med egne Ord til Brug for Forældre og Lærere*, Aarhus, 1815. Den er forsynet med et forord af seminariets forstander, pastor *C. J. Krarup-Lodberg*, hos hvem forfatteren virkede som seminarielærer – han var forøvrigt præstens svigersøn og førte seminariet videre efter Lodbergs død til dets nedlæggelse 1824¹⁰. I forordet forklares: »Forstandsøvelser, det er: Læreren holder Samtaler med Børnene om saadanne Ting, som de allerede for en Del kiende, og som de uden Vanskelighed kan sige noget om, naar de blot vil bruge deres Eftertanke.« Bogen består af et arsenal af spørgsmål med vedføjede passende svar, dog betones det, at også andre end de foreslåede svar kan være rigtige. Her skal anføres et par af de simple samtaleemner:

Hvad er der i Vaanings-Huset? Som svar foreslås: Stuer, kamre, køkken, bryggers, skorsten, døre, vinduer, vægge, loft, bjælker, tømmer, gulv, kalk, ler, sten osv.

Opregn nogle Dele af det menneskelige Legeme. (Fingre, hænder, arme, ben, hoved, ører, næse osv.)

Hvori ere hinanden lige: et Faar – en Hund? osv.

Forordet nævner tillige, at spørgeren, hvor barnet ikke kan give svar, må anføre dette og lade barnet gentage. Samtalen kunne da også falde på nok så utilgængelige emner, hvor man aner en udenadlæres nødvendighed. Det gælder emner som disse:

Hvad er Aarsagen til Stjernes kud? Svar: Dunster, som antændes i Luften, fare en Strækning hen over Himmelen og derpaa falde ned.

Hvorfor smelte Metaller? Svar: Fordi Varmen udvider Delene, saaledes at de skilles fra hverandre.

Bogens emner kunne vel tages op i klassen i tilknytning f. eks. til læsebogen, men opbygningen tyder dog på, at den er tænkt anvendt selvstændigt uden direkte tilknytning til den øvrige undervisning, altså i faste skematimer.

De anførte bøger til forstandsøvelser er vidt forskellige i deres opbygning og emnevalg, men de har alle tilbøjelighed til at fortabe sig

i rene abstraktioner og bygger på en systematik, der er fremmed for børn. De er dog udtryk for, at det langsommelige eksperiment at finde fra den voksnes tankeverden ind til barnets hermed var begyndt.

Forstandsøvelserne som »folkeskolens stifbarn«

Det er *Joakim Larsen*, der et sted karakteriserer forstandsøvelserne som »folkeskolens stifbarn«¹⁷. En udvikling bort fra den oprindelige intention er allerede antydnet i det foregående. Øvelserne blev knyttet til faste skematimer* og kom således næppe til at præge den almindelige undervisning efter den oprindelige hensigt. Udenadslæren, der havde været aldeles bandlyst, trængte ind, så det endogså 1847 frejdigt kan erklæres: »For Øvelsens Skyld vil en taktmæssig Eftersigen, dels i kor og dels enkeltvis gøre udmærket Nytte«¹⁸. Den rent sokratiske-kateketiske metode og de ofte golde abstraktioner har næppe kunnet fastholde børnene, og i stedet for at blive et levende led i den daglige undervisning blev forstandsøvelserne en katekese mellem forskellige fag. Den indbyrdes undervisning, der slog igennem først i 1820'erne, nødvendiggjorde, at øvelserne fik en fast plads på skemaet. Her knyttede man det først til geografi som det eneste kundskabsfag, der dyrkedes selvstændigt¹⁹. Senere gled de ind som et led i religionsundervisningen¹⁹, der med »Balles Lærebog« jo måtte blive stærkt forstandspræget. Biskop *Tage Müller* (1780–1849) ville endogså anvende de bibelske fortællinger som grundlag for forstandsøvelserne¹⁹. En nær tilknytning fik forstandsøvelserne til den skriftlige side af modersmålsundervisningen. Dette skete måske ikke uden indflydelse fra latinskolen**. P. Hjort skriver således: »Den menneskelig Aand synes næsten alene at kunne uddannes ved Sprog-Øvelser « – der – »frembyder en uendelig Anledning til Forstanderens Øvelse og Rectification«²⁰, netop et af de forhold *N. F. S. Grundtvig* laster latinskolen for: »Dér drives den latinske Stil endnu som en Saligheds-Sag paa Grund af dens udmærkede Evne til at gøre Forstanden guddommelig«²¹. Som eksempel på denne grammatikalske tilknytning skal blot

---

* F. eks. anfører Døjringe skoles dagbog 1848 én time forstandsøvelse dagligt.

** Se Gunhild Nissen: Fra dannelsestanken i 1830'ernes og 1840'ernes skoledebat, Årbog for Dansk Skolehistorie 1968, s. 51 om fakultasteorien.

nævnes én bog blandt flere, nemlig J. H. Fix: Materialer til Forstandsøvelser og skriftlige Udarbejdelser (ca. 1840). Den indledes ganske vist med et afsnit »Begrebsøvelser«, men hovedparten af bogen består af rent grammatikalske øvelser, der minder om de senere »skriftlig-dansk«-systemer.

I forbindelse med vækkelsesbevægelserne og frihedsrøret ved århundredets midte gled forstandsdyrkelsen noget i baggrunden, »hjerterets forståelse« fremfor forstandstræning trængte langsomt igennem, men indenfor regneundervisningen holdt synspunktet sig længe, at en formning og udvikling af tankens klarhed og smidighed skærper intellektets logiske sans også på andre områder. Det kommer til orde i mange undervisningsplaners formålsformulering for regning langt op i vort århundrede. Eksempelvis kan nævnes: Storehedinge 1921: Den i det praktiske liv så værdifulde mekaniske regnefærdighed søges opnået på en sådan måde, at børnenes forstand udvikles derved, og at de vænnes til energi og udholdenhed i deres tænkning. Gentofte 1932: De opgaver, der benyttes ved opøvelsen af børnenes logiske sans, bør ikke være for sammensatte. Åbenrå 1933: Regneundervisningen skal sigte mod, at børnenes forstand udvikles.

Denne linje fra anordningen 1814, at man gennem træning kan forøge forstandsvirksomheden og endogså påvirke hele personligheden, ikke alene intellektuelt, men også på det moralske område, troen på den almindelige forbedring gennem kundskaber og færdigheder stikker dybt i den almindelige opfattelse af skolens virksomhed op mod i dag.

Anskuelsesprincippet – Pestalozzis linje

Vender vi os nu til den anden tendens, som lå bag skoleanordningernes omtale af forstandsøvelserne, en tendens i retning af anskueliggørelse, må det erkendes, at denne side kun langsomt slog igennem. Pestalozzis ideer blev ivrigt debatteret omkr. 1800, og vandt varm tilslutning f. eks. fra Fr. Plum, der udgav en bog om ham²². »Vi har hidtil ikke haft faste regler nok for fremgangsmåden i hine opmærksomheds- og forstandsøvelser. Jeg venter disse regler fra Pestalozzis skoler«²³, skriver han. Hans indflydelse også på Københavns skolevæsen blev betydelig, men i den praktiske skolegerning synes først omkring århundredets midte disse nye fremgangsmåder at begynde at gøre sig gældende. Hvorledes en praktisk skolemand tænkte sig an-

skueligheden indført i undervisningen, findes beskrevet i en skoleplan fra 1843 for en realskole i Helsingør. Her kunne børnene optages fra det 8. år. Det hedder om undervisningen i naturhistorie på det første klassetrin: Forsåvidt muligt forevises de omhandlede genstande efter forudgående beskrivelse eller tydeliggøres ved afbildninger, hvor forevisning ikke kan finde sted. Efter beskrivelsen og forevisningen gentager disciplene med genstanden for øje den gjorte beskrivelse¹⁶. Samtidig erkendes det, at »Tanke- og Forstands-Øvelser uden Anskueliggørelse ere Planter uden Rødder¹⁸, og der anføres som undertitel for forstandsøvelser betegnelserne iagttagelses- eller anskuelsesundervisning¹⁸. Fagbetegnelsen forstandsøvelser har dog holdt sig helt op i vort århundrede.

I Københavns kommunes skoler skete der 1876 en vis omformning af faget forstandsøvelser i den angivne retning. De henlægges til 6. kl. med $\frac{3}{2}$ ugentlige timer. »Ved disse omtales: Skolen, Hjemmet, Byen, Mark og Have, Skoven, Bakke, Hav, Sø, Aa, Kilde, Dyr, Himlen, Døgnet og Aarstiderne. Som hjælpemiddel benyttes de af Winckelman i Berlin udgivne kolorerede Billeder og de 7 paa Iversens Forlag udgivne kolorerede Billeder for Folke- og Døvtstummeskoler, Wilckes Anschauungsbilder 16. Taf. (Wreden, Braunsweig) og det af *Overlærerinde Albertsen* forfærdigede ophøjede Landskabsbillede«²⁵.

Det egentlige omslag finder sted omkring 1880–85. Fra 1882 foreligger Vejledning i den første Anskuelsesundervisning ved *Ingeborg Nielsen*, Odense. Den ligger dog ret nær op ad de traditionelle forstandsøvelser og betegner ikke noget egentligt nybrud. Også Det pædagogiske Selskab viser den fremspirende nye udformning af faget interesse²⁶. I 1891 forelægger lærerinde *Kirstine Frederiksen* (1845–1903), fagets hjemlige banebryder, sine synspunkter i selskabet. Fra hendes hånd foreligger et omfattende forfatterskab²⁷, hvori hun ikke alene nyformulerer »filosofien« bag faget, men også giver det et nyt indhold i praksis.

Målet er at lære barnet at iagttage omverdenen – heri er intet afgørende nyt i forhold til 1814-anordningerne – tænke over, hvad det ser – med tydelig forbindelse til 1814-formuleringen – og endelig udtrykke sine tanker – det sproglige sigte. Det er herigennem hensigten at forberede til de øvrige skolefag – et synspunkt, der også kendes fra debatten omkring 1800-tallet. En klar forskel fra de mere autoritetsprægede forstandsøvelser kommer til orde, når det hedder, at faget

skal stille barnet i et så umiddelbart forhold til tingene, at ingen vedtagen opfattelse eller overleveret synsmåde skal lægge sig imellem. Faget skal føre barnet ind i det almene – hele samfundet tilhørende – tankeliv på en sådan måde, at dets selvstændighed ikke går tabt. Fagets almindeligt orienterende sigte kommer her også tydeligt til udtryk. Hun citerer med forkærlighed den tyske filosof og pædagog *J. Fr. Herbart* (1776–1841) og *Fr. Fröbel* (1782–1852), men også fra rejser i Amerika, hvor hun lærte faget Object-Learning eller Nature-Study at kende, hentede hun afgørende impulser. Fra verdensudstillingen i Chicago 1893 hjemførte hun slagordet »We learn to do by doing«, *John Deweys* (1859–1952) og hans arbejdsskoles senere forkortede slogan »learning by doing«. Elevernes selvvirksomhed blev et afgørende indslag i hendes fagbeskrivelse.

Hun fremhæver, »hvorledes den altfor litterære uddannelse vi i almindelighed giver vore børn, nærmest skader deres sunde, naturlige omdømme«. Der sigtes mod en beskæftigelse med konkrete ting, så bliver »hænderne vore første læremestre i filosofien«. Ved denne øgede selvvirksomhed kan man »helt fordrive læsebogen fra forberedelsesklasserne« – et mål der heller ikke var den rochowske skole fremmed. Barnet skal ikke udstyres med parate kundskaber, men som det hedder allerede i 1889 »barnet skal lære at lære«, formuleringen er ny, synspunktet kendt fra Pestalozzi.

Derimod er Kirstine Frederiksens udtalte børnep psykologiske hensyn noget nyt. Barnets følelsesliv drages ind i undervisningen: »Det er værdifuldt for enhver af os at være knyttet til omgivelserne«, derfor skal børnene ikke alene udvikle sig selvstændigt, men ved gruppevis samarbejde lære samhørighedsfølelsen at kende.

Kirstine Frederiksen, der fra 1877 virkede som lærerinde på Frederiksberg, var rigt begavet – hun bestod som den første kvinde i Danmark stenografeksamen – og stærkt engageret, således i kvindesagen, hvis blad »Kvinden og Samfundet« hun i en årrække redigerede. Men først og fremmest var hun pædagogen, både i den daglige virke og på det teoretiske plan. Her opnåede hun – skønt ikke-akademiker og kvinde – universitetets guldmedalje for en filosofisk-pædagogisk afhandling i 1891. Hendes lille bog »Barnets sjæleliv« 1890, hvori det hedder »barndommen har sit eget mål og – mener de, der elsker den – sin egen ret til at være«, viser, at det ikke blot var et nyt fag, men en ny skole hun tilsigtede.

På Frederiksberg satte hendes virksomhed sig spor i undervisningsplanen 1892, hvor faget henlægges til 1. kl. med $\frac{3}{2}$ ugentlige timer under navnet anskuelsesøvelser.

Det hedder iøvrigt om faget: »Skønt der ikke fordres gennemgaaet et bestemt Pensum i Anskuelsesundervisningen, og skønt der kun i Forberedelsesklassen anvendes særlige Timer til denne Disciplin, benyttes dog i alle Klasser Lejligheden, hvor denne tilbyder sig, til at udvide Børnenes Kendskab til deres nærmeste Omgivelser (Hjemmet, Byen, Landet, Skoven, Haven, Marken, Husdyr, Føde, Klæder, Næringsveje, Samfundsforhold osv.) ligesom ethvert Fag paa sit første Trin saa vidt muligt behandles som Anskuelsesundervisning. Tegning med Kridt paa Vægtavlen anvendes ved denne og beslægtede Discipliner saa meget som muligt.«²⁸

Denne formulering skyldes formodentlig Kirstine Frederiksen. Som statens tilsynsførende ved landets 3 forskoleseminarier, der alle lå i Jylland, virkede hun desuden for oprettelsen af et københavnsk, som blev åbnet på Femmers seminarium 1901.

Med det sthyrskes cirkulære 6. april 1900 blev anskuelsesundervisning gjort obligatorisk i hele folkeskolen. Hendes suveræne sagskundskab kan næppe undgås på afgørende måde at have sat sit præg på cirkulærets afsnit om faget:

CIRK. 6. APRIL 1900

Anskuelsesundervisning

Ved Samtaler, støttede først til virkelige Genstande, senere tillige til Tegning paa Skoletavlen eller til Vægbilleder, søges Barnets Sansning og Forestillingsliv opdraget, ligesom det øves i at udtale sig om, hvad det har iagttaget, og forberedes saaledes for den egentlige Fagundervisning. Den drives paa Skolens første Trin med aftagende Timetal. Følgende Gruppering anbefales, idet der dog efter de forskellige Forhold med Hensyn til Sted, Aarstid og Undervisningsmateriale kan gøres Afvigelser fra den anførte Orden.

Første Række. I. Fra Hus og Hjem: Vore Husdyr, deres Ydre, Levemaade og Betydning. Huset og dets Indretning; Bohave og Redskaber i Stuerne og i Klasseværelset, Gaard og Have. Mad, Drikke, Klæ-

der; Ild, Vand. Barnets Forhold til Forældre og Søskende, til Lærere og Klassekammerater. Hverdag og Søndag.

II. Fra Mark, Skov og Strand: Dyr (f. Eks. Ræv, Hare, Hjort, Muldvarp, Pindsvin, Stork, Gøg, Krage, Maage, Frø, Bi, Sommerfugl, Snegl). Vore Kornsorter, Bøg og Gran, Bakke, Dal, Aa, Mose, Eng, Hede. Jord og Sten. Havet. Baade og Skibe. Is og Sne.

III. Fra By og Land: Gade, Torv, Brolægning, Lygter, Kirker, Slot, Hospital, Havn. Vej, Sti, Bondegaard, Kirke, Smedie, Mølle, Mejeri. Landsbyen, sammenlignet med Købstaden. Menneskets Beskæftigelse i Byen og paa Landet.

IV. Fra andre Lande: Varme og kolde Lande. Træfuglene. Elefant, Løve, Kamel, Abe, Bjørn, Hval, Sæl. Negere, Grønlændere.

Anden Række I: Foraaret: Det genopvaagnende Liv i Naturen; Skov og Mark, Foraarsblomsterne; Bøgeskoven, Træfuglene vende tilbage; Haven, Gartneren og hans Virksomhed; Arbejdet optages paa Marken, Markredskaber.

II. Sommeren: Den varmeste Aarstid; Solen: Lys og Varme, Dag og Nat, Torden; Landet i Sommertiden, Mark og Eng, Høsten og Høstredskaberne, Kornsorterne og deres Betydning for Mennesket, de Haandværk, der staa i Forbindelse dermed. Skoven med dens Plante- og Dyreliv; Havet, Badning, Skibsfart, Sejl- og Dampskibe, Søfolk, Fiskeri, Fyr, Redningsvæsen; Sommeren i Byen, Rejser.

III. Efteraaret: Vejret køligere, Dagene aftagende, Jævndøgn; Træfuglene drage bort. Stormene; Mark og Skov, Løvfaldet; Jagten og Jægerne; Dyr, hvis Skind tilberedes; Træerne fældes, vore Træsarter, Gavntræ, Brændsel, Haandværkere, der arbejde i Træ; Haven, Frugthøsten; Forberedelse til Vinteren.

IV. Vinteren. Vejrliget. Vinterlandskabet. Vinterfornøjelserne. Skibsfarten ophører. Trafikforhindringer. Brændsel. Kakkellovnen (Jernstøberen, Smeden). Belysningsmidler. Streng Tid for Fattigfolk. Forholdsregler for at afhjælpe Vinternøden. Ogsaa Dyrene lide om Vinteren, Husdyrene i Stalden, Julen, Aarsskiftet. Aarets Inddeling, Uret. Dagene længes, første Foraarsbebudere.

Den obligatoriske anskuelsesundervisning

Cirkulæret affødte en stærkt forøget aktivitet omkring faget. På Lærerhøjskolen²⁹ kom det på kursusplanen fra 1901–07 med 1 og der-

efter 2 ugentlige timer. Kirstine Frederiksen forestod indtil sin død 1903 disse kursus, senere blev *Thyra Mortensen*³⁰, der var lærerinde ved Sølvgade skole, instruktør. Hun foretrak betegnelsen iagttagelsesundervisning, måske fordi det udtrykker noget mere elevaktiverende end ordet anskuelse, men faget havde det samme indhold. Både i Det pædagogiske Selskab og på skolemøder blev faget et stående emne.

Mest markant i skolebilledet tegner dog de store vægtavler det nye fag. Der fremkom meget hurtigt to store serier³¹. Chr. Eriksens forlag udsendte 1902–03 Danske Iagttagelsesbilleder nr. 1–10. Seminarielærer *M. Mortensen*, Silkeborg, havde det pædagogiske ansvar, den kendte tegner og illustratør *Poul Steffensen* det kunstneriske.

De dækker følgende områder: forår – høstet – kornhøst – efterårssåning – malkning – vinter – tørvemose – fra kysten – fra havnen – fra byen³². Ernst Bojesens Nordiske Anskuelsesbilleder 1–10 1902–04 vandt nok mest udbredelse. De er hver især forsynet med en lærervejledning på bagsiden af lærer *Chr. Nielsen*, der også stod for den pædagogiske tilrettelæggelse i nøje tilknytning til cirkulærets emneforslag. Plancherne er udført af 10 forskellige danske kunstnere, som man mente måtte besidde særlige anlæg for de enkelte opgaver: I den store by (Erik Henningsen) – Udsigt over en købstad (Tom Petersen) – I landsbyen (Rasmus Christiansen) – Fra landet (Hans Dall) – Ved Stranden (Chr. Mølsted) – i skoven (H. A. Brendekilde) – Forår (Viggo Pedersen) – Sommer (Resen Steenstrup) – Efterår (E. Krause) – Vinter (Peter Hansen)³³. Billederne står endnu med tydeligt præg af deres fremstillere som velkomponerede genrebilleder, omend noget overlæssede for at dække cirkulærets emnekredse ind. Derimod mangler de genrebilledets indre psykologiske samspil, en naturlig følge af, at enkelthederne var beregnet til isoleret iagttagelse. Den psykologiske sammenhæng i billederne søges opnået gennem en oftest centralt anbragt skikkelse, der giver betragteren mulighed for identifikation. Ligeledes er plancherens skikkelser i regelen »rygvendt« mod beskueren, så blikket ligesom drages ind i billedet.

Disse billedserier havde både udenlandske og hjemlige forgængere. Som så ofte i skolens historie ser man også her, at »abnorm« undervisning har været banebrydende for normalskolen. Billedet i skolen har sit praktiske udspring fra døvstummeundervisningen, hvortil de førnævnte Wilckes billeder oprindeligt var fremstillet allerede fra 1837³⁴. Deres udbredelse i skolen fremmedes meget af, at seminarieforstan-

der *Jens Jensen* (1796–1875), Jonstrup, anbefalede dem og anskaffede dem til demonstration for de studerende. Winckelmanns billeder udkom 1861 under titlen: *Das Leben in Staat und Land, in Feld und Wald*, men der fandtes i Tyskland flere billedrækker. De affødte i 1870'erne en formelig »billedkrig« med krav om en højnelse af skolebilledernes kunstneriske udførelse, kritikken førte til professionelle kunstneres medvirken ved fremstilling af skoleplancher³¹. Samarbejdet mellem pædagoger og kunstnere på dette område var således en selvfølge, da de første store anskuelsesserier kom frem i Danmark.

De første danske anskuelsesbilleder skyldes døvstumme- og åndssvage lærer *Johan Keller* (1830–84) med en række på syv billeder³⁴, de nævnes i Københavns undervisningsplan 1876 og blev anbefalet af ministeriet. Endnu i 1880 havde dog kun 32 skoler uden for København Kellers billeder³⁵. Skoleinspektør *Lund* ved Suhmsgade skole fremstillede sammen med landskabsmaler og tegnelærer *C. L. Petersen* i 1879 endnu en dansk billedrække, som blev prisbelønnet ved skoleudstillingen i 1883³¹. Alligevel vandt heller ikke Lunds billeder nogen rigtig udbredelse, dertil var konkurrencen fra Tyskland for stor både kvalitativt og prismæssigt.

At anskuelsesundervisningen blev gjort obligatorisk betegner vel ingen omvæltning, og den fandt hurtigt sin plads på undervisningsplanerne. I København fik faget nu tildelt 2 timer i 1. kl. og 3 i 2. kl.³⁶, men normalt var timerne fordelt med 3 i 1. kl. og 2 i 2. kl. overensstemmende med cirkulærets udtryk »med aftagende timetal«. Faget figurerer som selvstændigt skemafag op til 1937-loven. Det havde begejstrede tilhængere og dygtige fortalere, således prof. *Edv. Lehmann*: »En bestandig forøgelse af barnets forestillingsmasse kan ikke være undervisningens opgave; et lille barn skal ikke have flere forestillinger end dem, der er naturligt i det, og dem, det kan magte, d. e., som det virkelig kan indarbejde i sin bevidsthed. Hvad der går ud over dette, glider forbi og svækker modtageevnen, så interessen sløves i stedet for at skærpes.« Han havde syn for fagets tilbøjelighed til at spænde over for omfattende emner og fortsætter: »Og der kan på dette område begås lignende fejl, som den, der er gjort på bøgernes, at det hensætter børnene i en tilstand af passivitet, som gør dem ude af stand til at benytte det middel, de skulle drage nytte af.«³⁷

Alligevel led faget samme skæbne som forstandsøvelser. Lærershøj-

skolens kursusarrangementer for faget viser fra 1910–15 stærk tilbagegang²⁹, og omtrent ved samme tid bemærkes det lakonisk: »I den gamle skole skulle der drives forstandsøvelser, men kun enkelte lærere tog sig af dette fag. I den nyere tid har faget skiftet navn – hedder anskuelses- eller iagttagelsesundervisning og er kommet til ære og agt – vistnok mere i teori end i praksis.«³⁰ Faget opnåede afgjort ikke den forventede placering. Ved isoleringen som et almindeligt skemafag blev også det afsporet fra sine oprindelige intentioner. De førnævnte vejledninger for faget har – ganske imod deres hensigt – virket hæmmende på den frihed og bevægelighed i tankegang og stofvalg, som kræves af fagets udøvere. Hertil kom, at senere planer bandt stoffet endnu mere ved at henlægge bestemte emner til måned for måned³⁰, så undervisningen måtte stivne. Efterhånden gled faget ind som et led i dansktimerne, den ene time det indskrænkedes til blev et hvilepunkt i den intensive læseundervisning⁴⁰. Anskuelsesundervisningen gled langsomt ud, men faget havde i høj grad medvirket til at anskuelsesprincippet vandt indpas i skolen med indførelsen af illustrerede lærebøger, faglige plancher⁴¹ og genstande og materiel til regne- og danskundervisningen.

Beslægtede fag i den nye skole

En hovedtanke i hele denne undervisning havde været at lade de enkelte undervisningsfag overlappe hinanden især på småbørnstrinnet. Den dukkede nu op igen, men på et højere klassetrin, med 30'ernes emneundervisning i den eksamensfri mellemskole. Når skoleanordningerne 1814 samlede de enkelte kundskabsfag under forstandsøvelser, var det i nogen grad en nødforanstaltning, man måtte begrænse fagrækken, men man havde dog også syn for, at en sådan samlet forberedende undervisning senere kunne gavne de enkelte fag. Emneundervisningens fagintegration var et opgør med eksamensskolens lektielæsning og overhøring af parate kundskaber, et af Pestalozzis grundsynspunkter, som her atter måtte kæmpe sig frem. Det er rigtigt, at denne undervisningsform ikke fik sin berettigede plads i skolebilledet, men den kom dog til at sætte spor i undervisningen gennem mere udbredt brug af ekskursioner, biblioteksopgaver og andre former for selvvirksomhed (tegnemapper o. l.)⁴². Først senere blev tanken direkte genoptaget med faget »orientering« på de højere klasse-

trin i 1960'erne, måske ikke uden påvirkning fra aften- og ungdomsskolens undervisning i »samfundsmæssige og kulturelle emner«, videreført i ungdomsskolens »samfundsbetonede undervisning«⁴³.

Faget orientering er blevet kritiseret for overfladiskhed, men velnok ikke helt med rette. Der er med faget ikke så meget tænkt på, at læreren orienterer eleverne, som på, at eleverne aktivt skal lære at orientere sig ikke alene i et fag- eller emneområde, men også i dets hjælpemidler, og her får skolebiblioteket sin centrale placering i undervisningen.

I de senere år melder tanken sig atter om en almen indledende orientering på de lavere klassetrin⁴⁴. De »mundtlige« fag samles på de lavere klassetrin under én lærer i en »orienteringsblok«⁴⁵. De tekniske hjælpemidler over lysbilleder, film, lydånd, skoleradio og -TV til de nu så lettilgængelige reproduktionsmidler i skolen giver anderledes end tidligere mulighed for at danne sig et billede af, hvad der foregår i skolens hverdag på dette område, mens de anførte synspunkter for forstandsøvelser og anskuelsesundervisning mere må bero på, hvad skolemyndigheder, forfattere og forlag har villet med fagene.

Også elevernes øgede selvvirksomhed⁴⁶ i form af arbejdsmapper og andet selvfremstillet materiale giver et billede af, hvad der foregår i skolen. Selvvirksomheden har fået sit eget brede bevægelsesområde i faget formning, hvor barnet kan »øve Øje og Haand i de derved bestemte Kunstformer«, som Fr. Plum udtrykte det i 1803²³. Det synes som om hele denne nydannelse indenfor folkeskolen lå i svøb i skoledebatten omkring 1800.

Den originale lærerpersonlighed, der griber anskuelighedsprincippet selvstændigt an, vil altid kalde nye muligheder frem i eleverne og vække deres undren og interesse, skabe et levende »møde«⁴⁷, således som Johannes Vig gør det i Martin A. Hansens »Løgneren«⁴⁸:

Jeg kan lide at finde på et eller andet nyt om morgenen. Til børnene. Lidt overraskende at hænge op på væggen. Et nyt billede. Men der må gøres lidt, så forundringen vækkes. Da dur selv de kedsomme-lige billeder der fremstilles til skolebrug. Man hænger sådan et billede op med et klæde foran, så billedet er skjult. Lader det hænge dagen igennem således. Hvad da? Nogen kikker i smug under klædet. I frikvarteret bliver det ordentligt studeret. Nu ser de det og vi kan tale om det.

Eller der hænger en dag en almindelig brændesav i et bånd fra loftet. Hænger uomtalt, til vi er modne for de årtusinders snilde og erfaring, der er i en brændesav. Ruser, garn, plovjern, hammeltøj, gryder, pottes, det vandrer over væggen her, tit skjult under et klæde, til forundringen er vakt over de almindelige tings skønheder som en flygtning på jorden må se⁴⁶.

Fra dette lidt idylliske billede af en nu svunden landsbyskole og til den moderne orienteringsundervisning synes springet stort, men også i nutiden kan orienteringen først blive levende, når »forundringen er vakt« eller som det hed i 1814, når noget »falder i sanserne«. En formal-tendens vil altid lure bag den lærerstyrede orientering, der ikke tilstrækkeligt agter på barnets selvstændighed. Her har Kirstine Frederiksens tidligere anførte ord stadig aktualitet: »Faget skal stille barnet i et så umiddelbart forhold til tingene (og her må også tænkes på en litterær tekst eller en historisk kilde), at ingen vedtagen opfattelse eller overleveret synsmåde skal lægge sig imellem. Faget skal føre barnet ind i det almene – hele samfundet tilhørende – tankeliv på en sådan måde, at dets selvstændighed ikke går tabt.«

NOTER OG HENVISNINGER

1. Viggo Holm: Materialier til en historisk oversigt over modersmålets stilning. Vor Ungdom 1883 s. 313.
2. Chronologisk register over de kgl. forordn. og åbne breve, samt trykte anordninger osv. bd. 17, 1815. Anordningerne 29. juli 1814.
3. Note 2 s. 214–29, 260–69.
4. Lexikon der Pädagogik 1971, Willmann-Institut (Rochow)
5. Joakim Larsen: Bidrag til den danske folkeskoles historie 1784–1818, 1893, s. 32.
6. K. Grue-Sørensen: Opdragelsens historie 2, s. 184.
7. Note 5, s. 41.
8. Fr. Plum: Håndbog for lærere og opsynsmænd ved Borger- og almueskoler, 1802.
9. Skoleplanen offentliggjort af Fr. Plum i »Egeria« I 2. bd. s. 320.
10. note 5, s. 259.
11. C. L. Strøm: Om den kateketiske metodes værd. »Egeria« I 2. bd. 364 (Strøm havde 1803 besøgt Pestalozzis skole i Burgdorf)
12. Lærebog i den evangelisk-christelige religion kap. 3 § 2.
13. note 1, s. 314–15.
14. note 5, s. 63 f. (L. Reventlows skrivelse til den store skolekommission af 17.6.1790).

15. Fr. Thomassen: Dansk pædagogisk litteratur, 1896, nævner kun:
 P. N. Nyegaard: Barneglæden eller Skoleundervisning i Samtaler, Kbh. 1796.
 De flg. titler fra D. E. Rugaard: Skole-Bibliotek, 1847:
 N. H. Gude: Sprog- og Forstands-Tabeller for Lærere, der beskæftiger flere
 Børn ad Gangen, 1808.
 Andreas Jørgensen: Materialier til de umiddelbare Forstands-Øvelser, Oden-
 se, 1812.
 A. Wøldike: Spørgsmål til Børn, Odense, 1813.
 C. N. Vilstrup: Vejledning til Samtaler med Børn, Aarhus, 1815.
 P. Bergholdt: Spørgsmaal og Opgaver til Forstands- og Hukommelsesøvel-
 ser, Borris, 1818.
16. Joakim Larsen: Bidrag til den danske folkeskoles og folkeoplysnings hi-
 storie 1818–98, 1899, s. 11.
17. note 16, s. 418.
18. D. E. Rugaard: Skole-Bibliotek, 1847, s. 142.
19. note 16, s. 25, 31, 39, 41.
20. P. Hjort i Sorøprogram 1829, her efter Paul Diderichsen: Sprogsyn og
 sproglig opdragelse, 1968, s. 25, 219.
21. N. F. S. Grundtvig: Et Skole-Program i Den nordiske Kirke-Tidende 1834.
22. Fr. Plum: Pestalozzis læremaade, et Forsøg til Elementærundervisningens
 forbedring, 1803.
23. Johs. C. Jessen: Slagelse herreds skolehistorie 1721–1830, 1942, s. 74.
24. R. J. Simesen: Udkast til en skoleplan for Helsingør, 1843, s. 11.
25. Plan for undervisningen i kommunens offentlige skoler, Kbhvn. 1876.
26. Hans Kyrre: Det pædagogiske Selskab gennem 100 år, 1920.
27. Kirstine Frederiksen: Anskuelsesundervisning, håndbog for lærere, 1889.
 Kirstine Frederiksen: Barnets sjæleliv, 1890, Studentersamfundets småskrif-
 ter nr. 117–18.
 Kirstine Frederiksen: Den sorte tavle, 1892.
 Kirstine Frederiksen: Forord til dansk oversættelse af L. Patridge: Billeder
 af amerikansk skoleliv, 1893.
 Kirstine Frederiksen: Hjemstavnslære, 1900.
 Kirstine Frederiksen: Amerikanske undervisningsekspirer, 1896.
28. Frederiksberg kommuneskoler, undervisningsplan, 1892.
29. Hans Olrik: Danmarks Lærerhøjskole, 1856–1906.
 Ernst Larsen: Danmarks Lærerhøjskole 1856–1956.
30. Thyra Mortensen: Iagttagelsesundervisning I–II, 1908.
 Thyra Mortensen: Ler, Kridt og Sand i Barnets Haand, 1910.
31. Julien Johansen: Nogle Anskuelsesbilleders historie, Vor Ungdom, 1911.
32. Det kgl. Biblioteks kort- og billedarkiv.
33. Statens pædagogiske Studiesamling.
34. Julien Johansen: Nogle døvstummebilleders historie, Vor Ungdom 1907.
35. Joakim Larsen: Meddelelser om forskellige forhold vedr. skolevæsenet i
 Danmark, 1880.
36. Beretning om Københavns borger- og almueskolevæsen 1912 ff.

37. Edv. Lehmann: Anskuelsesundervisning i Aagesen m. fl.: Hvorledes skal jeg undervise, 1912, s. 118.
38. N. Madsen-Vorgod: Lærerne som pædagogiske skribenter i »Læreren og Samfundet« I, s. 182, 1913.
39. Normalundervisningsplan 1920 v. Danmarks Lærereforening.
40. Claus Eskildsen: Det første skoleår, 1927, »Et par ord om iagttagelsesundervisning«.
41. Den danske folkeskole 1814–1914, Kbh. 1914 bringer s. 98 en god oversigt over faglige plancher fra disse år.
42. A. R. Schacht: En praktisk mellemskole, Gad, 1971.
43. Aftenskoleloven 1942 § 10 og aften- og ungdomsskoleloven 11.6.1954.
44. Rud. Hansen og Thorkil Holm: Barnets lille verden. Den første orienteringsbog, 1956.
45. Uddannelse 70. Særnummer. Orientering.
46. 1937-lovens § 15.
47. K. E. Bugge: Pædagogiske grundideer. Eksistensfilosofi og pædagogik. Kbh. 1969. s. 108–26.
48. Martin A. Hansen: Løgneren, 1950, s. 22.

Reformiver og partistrid

KAMPEN OM ESBJERG SKOLEPLAN 1899-1903

Af VERNER BRUHN

Esbjerg voksede efter anlæggelsen af havnen omkring 1870 i løbet af en generation fra mindre end en landsby til en større købstad. Denne hastige etablering af et bysamfund afdækkede på en række områder, bl. a. skolevæsenets, problemer, der kendes også fra andre byer, men her fremtrådte mere markant.

I det følgende behandler seminarieadjunkt *Verner Bruhn* vedtagelsen af byens skoleplan af 1899. Interessen samler sig mindre om selve planens indhold, mere om den skolestrid, den fremkaldte. Det er sammenhængen mellem skole- og politiske opfattelser, der belyses i artiklen.

Forhistorien

Indtil 1877 havde Esbjerg ikke nogen offentlig skole; nybyggerne eller pionererne, som de kaldtes senere, måtte sende deres børn til Boldersager skole i Jerne sogn eller lade dem undervise i en af de små private skoler, der hurtigt skød frem, hvis børnene i det hele taget fik nogen undervisning. Streng overholdelse af undervisningspligten prægede ikke det første Esbjerg-samfund, og i hvert fald om sommeren var skolegang et ret ukendt begreb.

1. oktober 1877 blev den første offentlige skole taget i brug med 137 elever og 3 lærere, 2 helårs og en vinterlærer¹. Indbyggertallet og dermed børnetallet var i hurtig vækst, et par tal kan illustrere udviklingen²:

	indbyggerantal	børn i undervisningspligtig alder
1870	460	ca. 100
1880	1.529	367
1890	4.111	550
1901	13.335	2.414
1911	18.205	3.828

Stigningen i 90'erne var voldsom efter en nedgang i 80'erne. Fra 1893 til 1898 næsten fordobledes antallet af elever – 850 til 1.674, i forskolen endda fra 230 til 810!³

Selv om byen havde mange udgiftsområder, måtte en væsentlig del

af de offentlige midler gå til skolevæsenet; skolebyggeriet måtte naturligvis finansieres ved lån. Tidstavlen for byggeriet ser sådan ud⁴:

1877	Skolen i Skolegade	4	klasseværelser (sælges i 1896)
1889	Danmarksgades skole ..	8	klasseværelser
1894	Skolen i Norgesgade ..	8	klasseværelser, lærerværelse og kontor
1896	Skolen i Østergade	8	klasseværelser
1896	Vestre skole	8	klasseværelser
1903	Skolen i Stormgade	27	klasseværelser, særlokaler, baderum m. m.
1910	Udvidelser i Danm. skole og Norgesg.	14	klasseværelser

Fra 1877–87 var der halvdagsundervisning for alle børn, i 1887 oprettedes den første heldagsklasse, men først i 1904 kunne man slippe af med den sidste halvdagsklasse.

Til 1894 var Esbjerg en del af Jerne sogn, men udskiltes så som selvstændig kommune. Samtidig hermed fik byen sin første skoleplan (1. maj 1894, appr. af kultusmin. 31/5)⁵, og efter denne var skolen organiseret i 3 afdelinger:

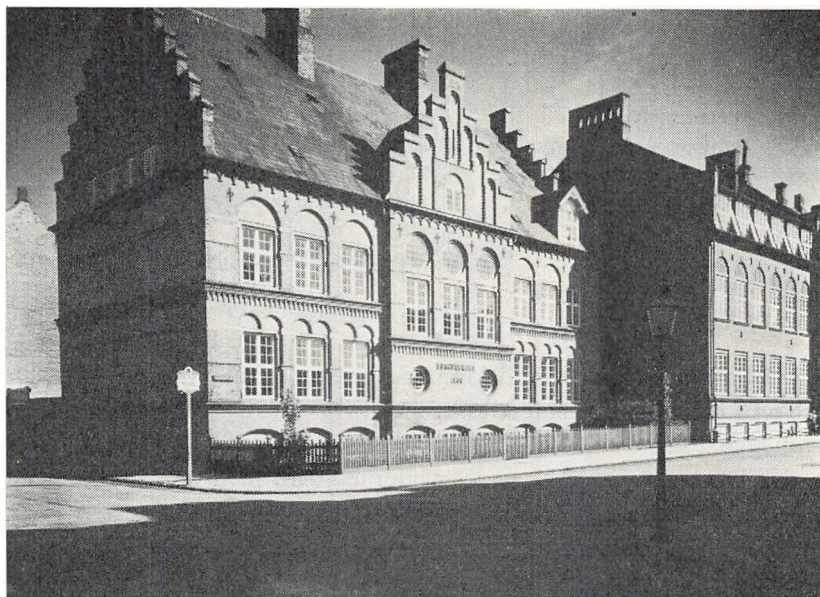
Forskolen for børn fra 7–10 år.

Hovedskolen for børn fra 10–14 år.

Vinterskolen for børn der kun gik i skole i vinterhalvåret, dvs. fra november til maj.

1. januar 1899 blev Esbjerg købstad, og allerede den 10. januar kunne borgmesteren meddele det nytiltrådte byråd, at skolekommissionen og skoleudvalget i fællesskab ville fremkomme med forslag til en ny skoleplan⁶, nødvendiggjort både af byens overgang til købstad og af ændringerne i skoleloven (24.3.1899). I løbet af sommeren blev arbejdet gjort færdigt, den 13. september afleverede skolekommission og skoleudvalg Forslag til en skoleplan for købstaden Esbjerg⁷, og den 20. i samme måned blev det forelagt i byrådet⁸.

Om denne skoleplan kom der til at stå en heftig strid, dels mellem byens lærere og skolekommission/byråd, dels mellem byråd og undervisningsministerium. Først den 28. april 1902 vedtoges skoleplanen i byrådet, og den 30. juli stadfæstede ministeriet planen, der på det tidspunkt dog havde undergået væsentlige ændringer, og endelig i 1903 løstes de uoverensstemmelser, som var taget ud af planen i første omgang.

Esbjergs første kommuneskole er ombygget til forretningsbrug, den næstældste er ombygget. Den ældste, der endnu er i brug i de oprindelige lokaler, er Vestre skole, opført 1896. (Byhistorisk Arkiv).

Baggrunden for striden

Det er naturligt at spørge, hvorfor vedtagelsen af en skoleplan kunne give anledning til en årelang, bitter politisk strid. Det ville ligesom have været mere passende, at striden havde drejet sig om pædagogiske problemer!

En forudsætning for striden var tilstedeværelsen af politiske grupperinger. Siden 1880'erne fandtes der en Højreforening i Esbjerg⁹, men først i 1890'erne organiseredes Socialdemokratiet, og virkelig slagkraft fik dette ikke, før *redaktør J. P. Sundbo* i 1898 kom til byen¹⁰. Hermed var der skabt en opposition til den borgerlige gruppe i byrådet, og skolespørgsmålet var her som overalt i landet en mærkesag for Socialdemokratiet. Sagen om skoleplanen blev på en måde den første styrkeprøve mellem de to parter.

Begge parter var enige om nødvendigheden af at reorganisere skolevæsenet. Den stærke vækst i befolkningstallet betød, at en stadig strøm af tilflyttere gik til Esbjerg, og befolkningen var en yderst sam-

mensat og uensartet blanding af mange sociale kategorier med vidt forskellig tradition i forholdet til skolen¹¹. Skulle byen klare sig i fremtiden – og få et bedre ry på sig end det der lå i navnet »Danmarks Chicago« – så måtte der sættes ind for at forbedre skolen. Hvorledes synet var på Esbjerg i mange kredse – ikke mindst i embedsmandskredse – kan illustreres bl. a. ved et svar som Ribe amts skoledirektion ved *provst C. A. Obelitz* sender skolekommissionen i byen. Provsten svarer på embeds vegne på en ansøgning om tilladelse til at opslå et nyt lærerembede, at det er unødvendigt »thi den største del af kommunens børn hører til den samfundsklasse, der lever deres liv som de gamle nomader, i dag her, i morgen et helt andet sted ...«¹² Man forstår de lokale myndigheders ønske om at vise provsten noget andet.

Der var derimod ikke enighed om, hvor meget der skulle ofres. I midten af 90'erne havde byen gennemlevet den »amerikanske periode« med en uhyggelig grundspekulation, og denne krise havde næsten slået bunden ud af det unge samfunds økonomi. Derfor måtte der tages hensyn til byens økonomiske formåen.

Her kom et principielt spørgsmål ind, nemlig forholdet til privatskolerne. Socialdemokraterne havde et udpræget ønske om at få disse skoler om ikke udryddet, så dog reduceret i antal. »Betalingsskoler er udemokratiske og tjener til at skabe uheldige forhold mellem børn ...« erklærer det socialdemokratiske mindretal i skolekommissionen¹³.

Den borgerlige gruppe kunne med megen vægt hævde, at det var urimeligt at bruge penge på skolegang til børn, der allerede gik i skole, når der var brug for pengene til andre formål.

Det viste sig da også at være svært at udrydde privatskolerne. I skolevæsenets første beretning fra 1902 nævnes følgende privatskoler:

Esbjerg Realskole	225 elever
Frk. Clemmensens skole	40 elever
Østerbros Privatskole	30 elever
Fru Sørensens skole	15 elever
Frk. Nielsens skole	13 elever
Lærer Chr. Jensens skole	12 elever
Frk. Gesners skole	10 elever
(Undervist i hjemmet	4 elever)

I alt altså 349 elever eller rundt regnet 15 % af byens skolesejende børn.

Der er grund til at standse et øjeblik ved realskolen, der var langt den største af privatskolerne. Skolen var begyndt i 1883, men reorganiseret i 1889, og i det næste tiår voksede den i kvantitet og kvalitet under *skolebestyrer O. Rybner Petersens* ledelse¹⁴.

Realskolen havde i 1891 fået tilladelse til at føre sine elever frem til alm. forberedelsekseksamen¹⁵, og realskolen var således den eneste skole i byen, hvor eleverne kunne få en eksamen.

Man kunne derfor vente, at socialdemokraterne ville forsøge at sætte realskolen ud af spillet, når den nye skoleplan indførte borger-skoleeksamen i kommunens skolevæsen, men det ser ud, som om realskolen får lov at arbejde videre uantastet.

Spørgsmålet om at lade realskolen overgå til kommunen havde været drøftet tidligere, tanken var fremme på et bestyrelsesmøde i skolen i 1893¹⁶, og redaktør Sundbo anbefalede det på skolens generalforsamling i 1898¹⁷. Der kom imidlertid ikke noget ud af drøftelsen, og skolen arbejdede videre som privatskole med et kommunalt tilskud, og kommunen havde til gengæld rådighed over et antal fripladser på skolen.

Årsagerne til, at Sundbo ikke kraftigere gik til angreb på realskolen var naturligvis flere. Det skal huskes, at byrådet havde borgerligt flertal til 1905, og på det tidspunkt var situationen ganske anderledes, bl. a. var mellemskoleordningen da indført både på realskolen og ved kommunens skolevæsen. Med den vanskelige økonomiske situation i erindring ville det ikke være let at vinde tilslutning til at angribe en skole i så god vækst som realskolen, og måske var det netop skolens omdømme, der var den vigtigste årsag. Sundbo erkendte realskolens kvalitet i så høj grad, at han lod sin ældste datter Katharina indskrive i realskolen, og hun var i 1910 mellem skolens (på det tidspunkt: gymnasiets) første studenterhold¹⁸. Sundbo blev flere gange udsat for angreb fra sine partifællers side, fordi han sendte sine børn til en betalingskole, og naturligvis hæmmedes han i angreb på skolen af dette forhold¹⁹. Inderst inde var Sundbos mål for det kommunale skolevæsen måske netop at nå det stade, som Rybner Petersen havde nået på sin skole. Endelig bliver sagen ikke mindre kompliceret af, at Rybner Petersen i 1899 valgtes til byrådet af Højre, og at skolekommissionens formand, *pastor C. Bruun*, også var formand for realskolens bestyrelse.

Hovedpersonerne

Hovedaktørerne i de næste års politiske drama er allerede nævnet; det kan være rimeligt at præsentere dem nærmere, for de øvrige henvises til navnelisten s. 110.

Chr. Bruun var formand for skolekommissionen i hele perioden. Han var blevet teologisk kandidat i 1876 og blev knap 40 år gammel Esbjergs første sognepræst i 1891. Han levede sig på udmærket måde ind i vilkårene i den unge by og nød stor anseelse overalt. Han knyttede sig nær til Indre Mission og var virksom både ved missionshusenes bygning og ved arbejdet med søndagsskolerne. I skolekommissionsarbejdet deltog han med stor pligtfølelse, og han var ikke bange for at gå nye veje i undervisningen, kun én ting måtte ikke røres: religionsundervisningen, og det var just et område, som hans modpart gerne ville ændre ved.

Modparten var redaktør *Jens Peter Sundbo*, socialdemokraternes førstemand. I 18-års alderen kom han på Vejstrup højskole på Fyn og senere 3 år på udvidet højskole i Askov. Inden han kom til Esbjerg havde han selv virket som højskolelærer i nogle år, og det er i smuk overensstemmelse med denne fortid, som han aldrig fornægtede, at han var skaberen af den første arbejderhøjskole. Han var den drivende kraft bag arbejdet med at skabe et tidssvarende skolevæsen i Esbjerg; myreflottig og begejstret kastede han sig ud i arbejdet. Han var en omvæltningens mand, intet kunne ske hurtigt nok. Hans temperament var glødende, og i sin avis heglede han modstanderne igennem i et sprog, der selv for den tid var voldsomt og sårende, men hans idealisme og glødende tro på sin sag kaster et formildende skær over ham. I 1918 blev han valgt til folketinget, og han havde derefter mindre tid til det kommunale arbejde.

Den tredje hovedperson var *Olaf Rybner Petersen*, bestyreren af realskolen. Han var bestyrer af Hinnerup realskole, da han blev hentet til Esbjerg i 1889 af den nye bestyrelse for realskolen, som kort forinden havde overtaget fallitboet efter den tidligere realskole. Han var en overordentlig dygtig skolemand, der ikke blot førte sin skole frem til den føromtalte anerkendte position, men som også på mange områder var en foregangsmand på skolevæsenets område. I 1892 indførte han således fællesundervisning for piger og drenge, og samme år indførte han sløjd som skolefag. Få år senere kom skolekøkken og håndarbejde

til, og i 1899 indkøbtes en *Laterna Magica* og en lysbilledsamling på næsten 400 billeder.

Han nød stor respekt i byen, og i 1899 valgtes han af Højre til byrådet. Han blev naturligt gruppens skolepolitiske ordfører og talsmand for flertallets synspunkter. I 1907 forlod han Esbjerg og blev skoledirektør på De vestindiske Øer²⁰.

Skoleplanen af 1899

Med udtrykket skoleplan har skolekommission og skoleudvalg tænkt sig, både hvad vi i dag kalder en skoleplan og en undervisningsplan og en instruks for lærerpersonalet.

Det er nok én af årsagerne til, at forslaget er et digert dokument, der omfatter ikke mindre end 93 artikler. Forslaget er disponeret således²¹:

Skolerne og skoledistrikterne	§§ 1– 6
Adgangen til skolerne og klasseinddelingen	§§ 7–18
Undervisningens ordning og omfang	§§ 19–37
Den daglige skoletid, ferier m. m.	§§ 38–43
Skolens orden, tugt og tvangsmidler	§§ 44–60
Lærerpersonalet	§§ 61–80
Særlige bestemmelser	§§ 81–93

Nogle af forslagets hovedpunkter skal nævnes og kort omtales:

Med hensyn til skolens organisation inddeles denne i tre afdelinger:

Forberedelsesskolen omfattende de tre første skoleår,

Hovedskolen med udvidet halvdagsundervisning,

Borgerskolen der førte frem til borgerskoleeksamen. (§ 1)

Endvidere indsattes en løfteparagraf om oprettelse af en hjælpekole eller hjælpeklasse (§ 6). Man havde både i forberedelses- og hovedskolen bevaret halvdagsundervisning (§ 8), hvorimod borgerskolen kun havde heldagsundervisning. Klassekvotienten fastsattes til 25 elever i første klasse, alle andre klasser 30 (§ 17). Undervisningen i forberedelsesskolen skulle varetages af lærerinder (§ 20), men der skal »gøres et forsøg med at lade én eller to lærere fra hovedskolen . . . give timer i forberedelsesskolen, og hvis da dette forsøg . . . får et tilfredsstillende udfald, kan der, når forholdene kræve, at der

antages nye lærerkræfter ved forberedelsesskolen ansættes lærere ved denne.«

Planen indeholdt mange skoletanker, som først en senere tid har accepteret. For eksempel skulle lærerne afholde klasselærermøder, for at de kunne have nødvendig kontakt med hinanden (§ 21); i forberedelsesskolen indførtes et nyt fag, »indledende kulturhistorie«, hvor man skulle gennemgå »Robinson Krusoe« (§ 22); i hovedskolen skulle der gives orientering i alkohollære, sundhedslære og samfundslære (§ 24), og der blev lagt vægt på fag som svømning og kvindelig husgerning. Der foreslås indført skolebade, skolebespisning om vinteren og ansættelse af en skolelæge (§§ 84, 85, 89). Til interesserede forældre skal skoleplanen udleveres gratis (§ 92).

I stedet for timer af almindelig længde foreslås lektioner på ca. 44 minutter! (§ 39) forstået som lektioner à 40 eller 45 min.

I afsnittet om skolens tugt og tvangsmidler hedder det, at skolen skal medvirke til »at opdrage eleverne til ordenssans og sømmelighed« og lærerne må derfor uden for skoletiden »give agt på elevernes forhold ...« (§ 44). Der lægges megen vægt på at undgå legemlig straf, der foretrakkes »formaning, irettesættelse eller anden straf af psykisk art« (§ 45) men hvis det gøres nødvendigt med legemlig straf anføres i detaljer, hvorledes denne tildeles og protokolleres.

Lige så detaljerede er bestemmelserne om lærerpersonalet, om deres kvalifikationer, betingelser for fast ansættelse osv. Man bemærker en bestemmelse om, at skoleinspektøren skal have kontortid »der helt eller delvis skal falde udenfor den af byens arbejderbefolkning sædvanlige arbejdstid.« (§ 63).

Med hensyn til lærernes løn skal det nævnes, at man ønskede dem lønnet efter højeste sats, men »ingen af samtlige ved kommuneskolerne ansatte lærere og lærerinder må i det hele uden skolekommissionens og byrådets samtykke påtage sig lønnet arbejde uden for deres hjem undtagen i de reglementerede ferier.« (§ 66).

Skolevæsenets leder skal være en skoleinspektør, der udnævnes af kongen, og de enkelte skoler skal ledes af viceinspektører. Herom siger forslaget forsigtigt: »Såfremt de lokale autoriteter formene, at ingen af lærerne egne sig til at overtage denne stilling, kan embedet som viceinspektør oplås ledigt og besættes da under iagttagelse af de almindelige regler for lærerkaldelse.« (§ 64).

I afsnittet om særlige bestemmelser pålægges det klasselærerne at

undersøge, i hvor høj grad børnene har erhvervsarbejde (§ 83); børnenes udearbejde, især misbrug af børns arbejdskraft, var taget op af redaktør Sundbo, og han førte i sit blad en kampagne for at hjælpe på dette område.

Lærernes reaktion

Lærerne følte sig meget brøstholdne over forslaget. Der var især fire områder, de følte trang til at protestere imod: 1) at de ikke mere direkte havde været med i forarbejdet, 2) at de disciplinære midler var indskrænket betydeligt i afsnittet om ordensbestemmelserne, 3) at de ikke måtte have lønnet arbejde i deres fritid, og endelig 4) de forkortede timer²².

Lærerne klagede til både byråd og skoledirektion²³ og angreb forslaget ikke blot i de lokale aviser, men også i fagblade og aviser andre steder i landet; med henvisning til det tyske kejserriges hårdhændede kulturpolitik kaldte en lærer i et læserindlæg forslaget for »en bismarcksk skolepolitik«. For skolekommissionen måtte Rybner Petersen tage sig på at forsvare planen²⁴. Men hvor interessant end lærernes protester kan være, er det planens videre forløb i byrådet der skal følges her.

Stridens 1. fase: Skolen

Der var ét forhold, der straks blev aktuelt, da byrådet tog planen til 1. behandling den 20/9 1899, nemlig det økonomiske; hvem skulle betale, eller rettere: hvordan skulle byen klare denne ekstra byrde? Det var beregnet, at reformen skulle koste o. 68.000 kr.²⁵, men efter en grundig gennemgang af byens budget må byrådet erklære, »af hensyn til udgifterne ved planens gennemførelse . . . vedtages betydelige ændringer af denne . . .«²⁶. For at overholde byens budget skulle udgifterne egentlig reduceres til o. 45.000 kr., og det fandt man umuligt, men skæres ned skulle der. Skoleudvalget udskød da en række reformer f. eks. skolebespisningen, udvalget ændrede visse honorarer, og man ændrede på ledernes løn. F. eks. lød forslagets § 63 på, at skoleinspektøren skulle have 12 pligtige timer ugentlig foruden kontortid og sekretærposten for skolekommissionen. Det ændredes senere til 18 timer om ugen (1901) og i den endelige plan (1902) § 21 fastsættes

24 timer ugentlig. På den måde kunne man positivt svare byrådet, der havde spurgt »hvor store besparelser de nu vedtagne ændringer ville blive samt afgive betænkning om, hvorvidt der måtte kunne foretages andre besparelser i forslaget«²⁷. *C. Nielsen Hauge* foreslog yderligere, at man ansatte lærerne med en mindre grundløn²⁸ og *Henrik Pagh* foreslog klassekvotienten forhøjet fra de foreslåede 25 og 30 til henholdsvis 30 og 35; i det færdige forslag i 1902 blev det i de yngste klasser 35, i andre 30 (§ 17).

Den spændte økonomiske situation ses også af, at byrådet indsender lærernes protest- og ændringsforslag til ministeriet med den bemærkning, at man ikke »drister sig til at fremkomme med noget forslag til en skoleplan, hvis gennemførelse i det kommende år vil koste mere end o. 56.000 kr. med det nuværende børnetal, og at man derfor, såfremt der gøres forandringer i den vedtagne plan . . . vil være tvunget til at foreslå besparelser på andre punkter . . .«²⁹

Den 27. august 1900 udbeder ministeriet sig en foreløbig plan, som indsendes den 27. september samme år³⁰.

Den 31. oktober 1900 foreligger ministeriets svar³¹. Ministeriet afviser hele afsnittet om klasseinddelingen, undervisningens ordning og omfang og afsnittet om ordensregler, tugt og tvangsmidler, idet man henviser til, at sådanne bestemmelser ikke hører hjemme i en skoleplan, men i en undervisningsplan. Om § 66 – om lærernes ret til at have andet lønnet arbejde – siger ministeriet, at bestemmelsen bør udgå, da den er for vidtgående. Endelig finder ministeriet, at rettelserne mellem 1. og 2. behandling burde have været forelagt *overlærer N. K. Langvad*, der kunne have drøftet dem med lærerne. Men nu begynder spillet for alvor at blive et politisk spil. *Borgmester Jørgen Lyngbye*, der som alle borgmestre var kongevalgt, var en embedsmand af den gamle skole, og forholdet til socialdemokraterne var mere end køligt. Lyngbye skriver et privat brev til *kontorchef A. P. Weis* i ministeriet og foreslår, at man ikke offentliggør ministeriets svar i byrådet – det kendes endnu kun af ham – og at ministeriet til-

---

Sådan indleder Vestjyllands Socialdemokrat sit referat af byrådsmødet den 10. april 1902. »Er han skør«? spørger Sundbo og antyder senere i referatet, at der må være noget i vejen med borgmesteren. »Intet normalt menneske vil opføre sig sådan . . .«

(Vestjyll. Soc. dem. 11.4. 1902. Esbjerg Centralbiblioteks avissamling).

Skandale.

— —
Borgmester Dnyghbe bekylder
d'Hrr. Læge Vestergaard, Chr.
Thomsen, Fr. Lauritzen, Niel-
sen-Gaage, Smed Marcusen,
Knud Simonsen og Redaktør
Sundbo for at fare med
Ufandhed.

Ufømmelig Adfærd.

—
Borgmesteren kaldte Sundbo
ud for en „Kat“ og paastaar,
at Sundbo — har „en forgiftet
Tolt i Hermet“.

—
En kongevalgt Borgmester
injurerer 7 Byraadsmedlemmer
paa en Gang. Han bekylder
dem for at have lavet „et falsk
Dokument“.

Er han stor?

—
Nage til Skandale som den, der
i Aftes fandt Sted i Esbjerg Byraad,
er sikkert aldrig forekommet i noget
dansk Byraad og forekommer forhaa-
bentlig heller aldrig mere.

Det vil sikkert være ganske ober-
flødigt at meddele, at det var Hr.
Borgmester Dnyghbe, der lavede Skan-
dalen. Gang paa Gang har denne
Herre opført Farcer, naar Skole-
planen var paa Dagordenen; men
aldrig er han dog gaaet saa vidt som
i Aftes, da Indsigelsen (af de 6 So-
cialdemokrater og Læge Vestergaard)
mod det tidligere Byraads Beslutning
om Skoleplanen samt Skoledirektionens
Indstilling i Sagen skulde behandles.

kendegiver over for ham, om »ministeriet ønsker det betragtet som ikke modtaget«³². Brevet følges op af et nyt – stadig privat og udenom andre myndigheder – til *ekspeditionssekretær H. F. Hage*, hvori borgmester Lyngbye afslører, hvad der ligger bag ønsket om at forbyde lærerne at have lønnet arbejde. Det hedder bl. a. i brevet³³: »Forholdene ved skolen ere ved tidernes ugunst blevne således, at man, hvis en sådan bestemmelse ikke optages, kan risikere en skønne dag at se en af lærerne som redaktør eller fast medarbejder ved det herværende socialdemokratiske blad, et smudsblad, hvis tendens f. eks. karakteriseres ved, at der efter den sidste bispevisitsats stod en række artikler af næsten blasfemisk karakter, som det almindeligvis påstås er forfattet af et par lærere.«³⁴ Der hentydes her sandsynligvis bl. a. til lærer *Niels Ravn*, der ofte skrev i Vestjyll. Social-demokrat.

Imidlertid kunne sagen naturligvis ikke ordnes i hemmelighed, ministeriets skrivelse kom til behandling, og skolekommission, skoleudvalg og byråd arbejdede videre med sagen. Fra november 1900 til november 1901 var skoleplanen eller dele af den til behandling i byrådet ikke mindre end 10 gange³⁵. Striden førtes om timetal og lønninger, om forkortede timer og § 66, og mellem de forskellige udvalg var der et stadigt tovtrækkeri om de mindste detaljer. Den 30.4.1901 vedtog byrådet endelig de forkortede timer³⁶, selv om lærerne havde fremført, at de var uhensigtsmæssige; skolekommissionen hævder, at »de er pædagogisk moderne« og med henvisning til de mange børn, der har plads som bud o.l. hævdes det, at »for sådanne børn er det endnu vanskeligere at holde tankerne samlede og interessen vedlige«³⁷, hvis timerne er af længere varighed.

Stridens 2. fase: Inspektørerne

Ministeriet fik skoleplanen igen i sommeren 1901 og returnerede den 14/9 med yderligere en række bemærkninger. I mellemtiden var der i skoleudvalget kommet til alvorlig strid mellem Sundbo og Rybner Petersen om de nye inspektørers (eller overlæreres) anciennitetsforhold og lønningsforhold³⁸, og denne strid resulterede i en indstilling til byrådet, som dette forkastede³⁹. Hermed brød kompetencestriden ud i lys lue, og borgmester Lyngbye var ude af stand til at formidle et samarbejde mellem parterne. Der indsendtes en redegørelse til ministeriet, hvor byrådet egentlig erkendte, at det ikke kunne blive enigt⁴⁰.

Hermed tog striden en ny retning; i det store og hele var selve skoleplanen færdigbehandlet, nu viste modsætningerne sig i spørgsmålet om, hvordan skolevæsenets ledelse skulle organiseres.

Der var to forslag at tage stilling til: skolekommissionen mente, at der skulle ansættes 1 skoleinspektør og 1 mandlig og 1 kvindelig viceinspektør, den sidste for forskolen. Skoledirektionen foreslog 2 skoleinspektører og 1 viceinspektrice (for forskolen). Skolekommissionen klagede omgående til ministeriet over denne »indgriben i det kommunale selvstyre«⁴¹. Amtet afviste klagen og så »i beklagelsen et udslag af en tendens til overvurdering af skolekommissionens stilling«⁴². Som eksempel på hvorledes gemytternes uoverensstemmelse ytrede sig, kan en procedure- og kompetencestrid i slutningen af 1901 tjene. 9. december 1901 havde ministeriet returneret skoleplanen med en række ændringsforslag. Disse forslag var til behandling på byrådsmøder den 19. dec. og den 30. dec. 1901⁴³. Imellem mødet den 19. og den 30. skulle skoleudvalget behandle nogle punkter og fremsende dem til borgmesteren. Imidlertid kunne medlemmerne ikke samles før jul, og der blev så aftalt møde 2. juledag (!), senere dog flyttet til 27. dec.

Partistillingen i byrådet var 8 »borgerlige« mod 8 socialdemokrater; iflg. forretningsordenen bortfaldt forslag ved stemmelighed⁴⁴. Sundbo, der var socialdemokratisk ordfører, ønskede at udskyde behandlingen af skoleplanen, idet der skulle være nyvalg til byrådet i januar 1902, i håb om at opnå flertal i rådet. Borgmesteren ville ikke udskyde sagen, og Sundbo kunne ikke regne med, at den borgerlige gruppe på selve mødet ville acceptere en udsættelse.

Imidlertid viste det sig den 28. dec., at et medlem af den socialdemokratiske gruppe var bortrejst, og de syv øvrige aftalte da, at de ville udeblive fra byrådsmødet. Når således halvdelen af rådet var fraværende, ville der ikke kunne træffes beslutninger (iflg. forretningsordenen), og sagen ville dermed ikke kunne blive færdigbehandlet i byrådets embedsperiode.

Sundbo og borgmester Lyngby var ikke på talefod, så Lyngby anede intet om komplottet – men det gjorde det bortrejste medlem heller ikke! Uventet nåede han tilbage før beregnet og ilede direkte til byrådsmøde; rådet var beslutningsdygtigt, og punkterne på dagsordenen blev vedtaget.

I vrede over sagens udfald klagede de syv »fraværende« til ministeriet over, at »sagen blev jaget igennem på en tid, da man ellers

ikke plejer at holde udvalgs- og byrådsmøder . . .« og man finder, at flertallet har misbrugt sin magt ved at »gennemtrumfe« forslaget, umiddelbart før et nyt valg finder sted⁴⁵.

Klagen er udformet af redaktør Sundbo og fremsendes gennem skoledirektionen, der videresender den med en påtegning, der vidner om, at direktionen er ved at være træt af den megen Esbjergstrid. »Det var lidet heldigt«, siges det, »at det ældre byråd tog beslutning i sagen«, og direktionen finder det »mindre hensynsfuldt . . .« og foreslår, at sagen forelægges det nye byråd til behandling. Og så slutter direktionen med at erklære, at byrådets forhandlingstone åbenbart mangler »objektivitet og ro«⁴⁶. Men nu bliver den gode borgmester Jørgen Lyngbye vred, både over at socialdemokraterne har drevet gæk med ham, og endnu mere over at direktionen klager over manglende orden i »hans« byråd. Han skriver en redegørelse til ministeriet⁴⁷ – 12 foliosider stor med 11 bilag (udskrift af byrådsprotokollen, mødeindkaldelser, underskrevne erklæringer m. m.) Det er et dokument, der på ejendommelig måde svinger imellem en embedsmands saglige redegørelse og et menneskes græmmelse og forbitrelse over al den fortrædelighed, han er kommet ud i. Indledningen er formel og saglig, men kun 7 linjer nede på 1. side flyder hans vrede over, og han raser mod Sundbo, »der er redaktør af det her i byen udgående Vestjyllands Socialdemokrat, et blad, som under hans ledelse har erhvervet sig ry for voldsomhed i almindelig politisk og agitatorisk henseende og enestående hensynsløshed i arten af angrebene på og formerne for omtale af anderledes tænkende«. Og borgmesteren fortsætter senere: »De ikke socialdemokratiske medlemmer af byrådet ere så vant til, at hvad der kommer fra den side er ukorrekt og tendentiøst, at de have vænnet sig til . . .«

Men også skoledirektionen får læst og påskrevet: »Jeg skal dog ikke følge skoledirektionens eksempel og rette angreb på andre, uden at disse få lejlighed til at blive bekendt med angrebene . . .« Skoledirektionens udtalelse kan ikke, skriver han, opfattes anderledes, »end at de indeholde en sigtelse for unfair handlemåde, der først og fremmest må falde på mig som byrådets formand . . .« Lyngbye finder det ejendommeligt, at skoledirektionen »udslynger den art beskyldninger . . . uden at der – om end kun ganske privat – var givet dem lejlighed til at udtale sig . . .« Og helt opbragt erklærer han »jeg kan med sandhed sige, at det aldrig er falden mig ind blot med en tanke . . . at

Jeg tror, at det høje Høiester og enhver Udvaldet vil give mig
Ret i at der ikke bliver mange Ord i Hagens Mitbøger, som kunne kaldes
korrekte. Tilke desmindre har Skoledirektionens forment at være helt trak-
telig instrueret til i Hovedsagen at bevidne Hagens Rigtighed og at
i ddtale fordommende Ord om Byråds flertallets Fremgangsmaade - jeg
for mit Vedkommende kan ikke anfalte Direktørens Udtaleser om deredes;
end at de indeholdt en Sigelse for en jær Handlemåde, der først og frem-
mest maatte falde paa mig som Byråds Formand, idet hvis Nedvirk-
ning det passede hvilke kiønde være foregaaet, og som maatte have Hoved-
skyldten, hvis det over Hovedet var Tale om Skyld. Det er vist ret sjældent, at
en Myndighed, af hvis Medlemmer to ere Embedsmænd, udslymper den
Art af Beskyldning, som i første Række maatte rammes de andre Embeds-
mænd, nemlig foruden mig Skolekommissionens Formand, den Beretnede
de Sogneraad, og Skoleudvalgets Formand, Toldforvalter Hassing, idet end der,
om end kun ganske privat, var givet dem Ligtighed til at udtale sig; og.

Et lille afsnit af borgmester Lyngbys klage til Kirke- og Undervisningsmini-
steriet den 13. maj 1902, hvori han bl. a. angriber skoledirektionen, selv om
hovedparten af brevet er rettet mod redaktør Sundbo. (Original i Rigsarkivet).

byrådets flertal skulle bruge sin magt på uberettiget vis.« Punkt for
punkt gennemgår han hele sagens formelle behandling og vedlægger
akt for akt sin dokumentation, indtil han sluttelig igen protesterer mod
skoledirektionens behandling af klagen⁴⁸.

Den stærke reaktion mod skoledirektionen kan måske skyldes, at
direktionen tidligere havde karakteriseret skoleplanens behandling som
»mekanisk«, »kontormæssig« og »bureaukratisk«⁴⁹, og det er da sandt,
at et væld af procedurespørgsmål forsinkede sagen urimeligt og nok
kunne få skoledirektionen til at ryste på hovedet. På den anden side
forstår man borgmesterens kvide; det var ikke let at forene konserva-
tive sjæle som pastor Bruun og realskolebestyrer Rybner Petersen med
en ærkesocialist, principrytter og idealist som redaktør Sundbo.

Amtet tager sig i øvrigt ikke af borgmesterens brev. Skoledirek-
tionen erklærer, at den »finder det ganske interesseløst at indlade sig

på en gendrivelse af borgmesterens meget vidtløftige redegørelse . . . den er ganske uden betydning for gennemførelsen af Esbjerg skoleplan«⁵⁰.

Først den 28. april 1902 vedtog byrådet skoleplanen, og den 30. juli s. å. godkendtes den af ministeriet med tilbagevirkende kraft fra 1. januar 1901. Man havde bevaret langt de fleste af de forbedringer der var planlagt, f. eks. ordningen med skolelæge og børnebe-spisning; skolens organisation var uforandret, men bestemmelserne om lærernes ekstraarbejde var forsvundet.

Den lange strid om skolens ledelse resulterede i, at hver skole fik sin inspektør, og én af dem blev ansat som sekretær for skolekommission og skoleudvalg. Således var man efter endeløst tovtrækkeri nået frem til en plan, alle kunne tiltræde, men hermed var trængslerne ikke forbi. Fra at være en strid om principper endte den i strid om personer.

Sidste fase: Personerne

Ældst i skolens tjeneste var N. K. Langvad, der havde været ansat som leder af den første skole siden 1877, fra 1894 som overlærer. Agtet og respekteret var han af alle, men det var et spørgsmål, om han var den rette til at lede et stort skolevæsen. Borgmester Lyngbye skrev allerede i 1899 til kontorchef Weis⁵¹, at byrådet har »gennem en årrække kendt Langvad og holdt af ham, fordi han utvivlsomt er en brav og retsindig mand« og derfor kunne man ikke »bekvemme sig til at der brugtes stærke ord om det uheldige i at få ham til leder«. Formanden for skoledirektionen, provst Obelitz, »kan tiltræde de lokale autoriteters opfattelse af overlærer Langvad som en flink lærer, men ikke kvalificeret til at forestå et skolevæsen som Esbjergs . . .«⁵². Rybner Petersen formulerede i et indlæg sit syn således: »Skolevæsenet her . . . ubetinget trænger til at komme under ledelse af en enkelt dygtig, frisindet og energisk mand . . .« og det vil »være heldigt at en sådan mand kommer andet steds fra«⁵³. Hverken Langvad eller de andre ledere kunne gøre krav på at blive ansat, men om Langvad siger skoledirektionen dog, at det er »billigt og retfærdigt at han som dog realiter har været betragtet som overlærer anerkendes som sådan ved den af ham ledede skole«⁵⁴.

Alle tre embeder blev opløst, og derfor måtte de tre ledere søge

konstitution i de embeder, de allerede havde, for at kunne søge de opslåede. Det lyder som en dårlig vittighed, men er et udtryk for, hvor akavet situationen var blevet. Med hensyn til Langvad blev han indstillet som inspektør ved et møde den 28. maj 1903⁵⁵. Samtidig indstilledes som den anden inspektør *A. H. Larsen* fra Middelfart. Denne sidste indstilling medførte en fornyet udveksling af klager. Mindretallet – socialdemokraterne – anså Larsen for at være »ganske uskikket til at lede nogen del af Esbjergs skolevæsen«⁵⁶, og man fandt det forkasteligt, at indstillingen var sket på det nævnte møde; man fandt at »de højtbeskattede benytter deres tilfældige magtstilling til afgørelse af så vigtige sager på et tidspunkt, hvor byrådet ikke er fuldtalligt«. »Det tilfældige« skyldes det forhold, at et medlem af socialdemokraternes gruppe var afgået ved døden den 4. maj, og der havde endnu ikke fundet suppleringsvalg sted. Mere reelt var baggrunden nok den, at socialdemokraterne havde en lokal favorit til posten, nemlig lærer Niels Rand⁵⁷.

Tilbage stod at få stillingen besat som inspektør for forskolerne, eller rettere inspektricen. Siden 1894 havde *Marie Christensen* virket som førstelærerinde og fra 1897 som tilsynsførende ved forskolen. Også her kunne man skoledirektionens side erklære »om end den kan finde det billigt, at hun kommer til at beklæde denne stilling (som inspektrice) . . . må anse det for tvivlsomt, om hun har noget juridisk krav derpå . . .«⁵⁸. Skolekommissionens flertal »fandt hun var selvskreven«⁵⁹ og indstillede hende⁶⁰, men byrådet forkastede indstillingen, hvad der førte til nye klager og stridigheder. Rybner Petersen erklærede, at »forskolen hidtil har været den bedste afdeling af den kommunale skole«⁶¹, medens mindretallet var sikker på, at der »ikke kan fremkomme fredelige tilstande inden for skolevæsenet med mindre der ansættes en anden inspektrice«⁶². Socialdemokraterne under Sundbos ledelse sinkede sagen i flere måneder ved at forlade byrådets møder, når man nåede til skolespørgsmål, således at byrådet var ubeslutningsdygtigt, men det lykkedes dog til sidst at få sagen forliget. 1. juli 1903 var de tre embeder besat, og man kan betragte striden som afsluttet. Til gengæld begyndte byrådet næsten omgående at drøfte ny skoleplan, bl. a. fordi almenskoleloven af 1903 åbnede nye muligheder, og med den interesse der var for skolens udbygning var man ikke sen til at udnytte mulighederne.

.....

Skolestriden fra 1899 til 1902 førte til en dyb modsætning mellem lærerne i byen og myndighederne, især var der bitterhed mod Sundbo, som mange lærere anså for en skolediktator⁶³. Striden om besættelsen af lederstillingerne i 1902–03 førtes til dels for åbne døre og måtte virke sårende og nedværdigende for de pågældende; byen fik et ildrygte i skolekredse af denne grund.

Hvorfor fik uenigheden om skoleplanen en så omfattende karakter? Det er naturligvis ikke muligt at give nogen entydig forklaring herpå, men tre forhold spiller en rolle i denne forbindelse.

For det første prægedes byen af en stærk lokalpatriotisme, der i høj grad nåedes af den foragt, man mødte fra visse embedsmænds side; centraladministrationens tempo var ikke Esbjergs, og ofte opfattede borgerne det langsomme tempo som en slags chikane. Derfor reagerede byrådet og andre myndigheder så stærkt mod, at »københavnere« skulle blande sig i »deres« bys forhold.

For det andet var der en afgrund mellem de pædagogiske intentioner og de økonomiske realiteter. Den omtalte krise i 90'erne satte sig spor langt ind i 1900'tallet, og det er betegnende, at danske pengeinstitutter ikke ville låne byen penge i 1899; i stedet hentede byen et lån i England⁶⁴. Indbyggernes skatteevne var meget lav⁶⁵, og mangel på en fornuftig prioritering af opgaverne gjorde ikke forholdene lettere. Byen ville alt og ville det straks, og dette misforhold mellem ønsker og muligheder måtte skabe store vanskeligheder.

For det tredje spiller det en rolle, at personerne var som de var. Esbjergs udvikling i løbet af nogle få tiår tiltrak folk med initiativ og individualitet, men betød også mangel på form og tradition. De stærke personligheder kom til at spille en dominerende rolle, især gælder dette for redaktør Sundbo, hvis betydning for byen og navnlig skolen var enorm. Hverken han, Rybner Petersen eller de øvrige byrådsmedlemmer havde parlamentarisk træning, og samarbejdets kunst var ikke lært til bunds. Det er vanskeligt at drage grænsen mellem individualitet og stædighed og svært at se, om disse træk er kvalitet eller brist.

Det er udenfor enhver tvivl, at alle ønskede et godt skolevæsen. Det ry Esbjerg senere har fået på dette område var just, hvad byens fædre ønskede.

PERSONLISTE

Chr. Bruun. 1852–1926.

Sognepræst i Esbjerg 1891–1918. Formand for skolekommissionen, formand for Esbjerg Realskoles bestyrelse.

Marie Christensen. 1861–1922.

Lærerinde, ansat i Esbjerg 1894–1921. Udnævnt til inspektrice for forskolen i 1903.

H. F. Hage. 1849–1904.

Cand. jur. Ekspeditionssekretær i undervisningsministeriet.

N. K. Langvad. 1843–1912.

Lærer, ansat i Esbjerg 1877–1906. I 1873 åbnede han en privatskole, der i 1877 overgik til kommunen under hans ledelse. Overlærer 1894, udnævnt til inspektør 1903.

A. H. Larsen. 1860–1948.

Lærer, ansat i Esbjerg som skoleinspektør 1903–1930.

Jørgen Lyngbye. 1836–1927.

Cand. jur. Borgmester i Esbjerg 1899–1907.

C. Nielsen Hauge. 1870–1940. (den senere minister).

Snedker, senere journalist, bosat i Esbjerg 1896–1902. Medlem af byrådet, valgt af Socialdemokratiet, 1899–1902. Medlem af skolekommission og skoleudvalg.

C. A. Obelitz. 1850–1922.

Sognepræst i Varde og provst for Skads herreds provsti 1886–1900. Formand for skoledirektionen.

Henrik Pagh. 1859–1922.

Grosserer, bosat i Esbjerg fra 1889. Medlem af sognerådet 1894–98, af byrådet 1899–1905 og igen 1913, valgt af Højre. Formand for skoleudvalget 1899–1900.

Niels Rand. 1868–1918.

Lærer, ansat i Esbjerg fra 1890 til sin død. I perioder referent til Vestjyllands Socialdemokrat.

O. Rybner Petersen. 1862–1919.

Realskolebestyrer i Esbjerg fra 1889. Medlem af byrådet 1899–1906, valgt af Højre. Medlem af skolekommission og skoleudvalg.

J. P. Sundbo. 1860–1928.

Redaktør af Vestjyllands Socialdemokrat fra 1898. Medlem af byrådet fra 1900 til sin død, valgt af Socialdemokratiet. Medlem af skolekommissionen og formand for skoleudvalget i de omtalte år.

A. P. Weis. 1851–1935.

Cand. jur. Kontorchef i undervisningsministeriet.

BENYTTETE KILDER

Rigsarkivet (RA):

Undervisningsministeriets akter, 2. dept., 2. kont. ØØ 3091.

Esbjerg byhistoriske Arkiv (BA):

sag Skolevæsen, kommunale.

Forslag til skoleplan 1899, skoleplan 1900, skoleplan 1901, skoleplan 1902.

Esbjerg Rådhusarkiv:

Byrådets forhandlingsprotokol 1898–1903.

Skolekommissionens forhandlinger 1899–1903.

Skoleudvalgets forhandlinger 1899–1903.

Trykte fremstillinger:

A. H. Larsen: Esbjerg kommunale skolevæsen i 40 år, 1917.

N. K. Langvad: Beretning om det kommunale skolevæsen 1902.

Beretning for Esbjerg Gymnasium og Realskole 1914.

Beretning for Esbjerg Statsskole 1938 og 1939.

Vestjyllands Socialdemokrat.

Esbjerg Avis.

NOTER OG HENVISNINGER

1. Om skolevæsenets første år har skoledirektør Olaf Petersen skrevet i »Esbjerg 1868–1943«, s. 215ff; i skolevæsenets beretning 1902 har overlærer N. K. Langvad givet en oversigt over tiden fra 1877–1902; endvidere henvises til A. H. Larsens skrift.
2. Indbyggertallene er fra Åge Ågesen: Esbjergegnens erhvervsgeografiske betydning, trykt i »Esbjerg 1868–1943« s. 322f.
Elevtallene fra Beretning 1902.
3. Skolekomm. forh. s. 238.
4. A. H. Larsen, anf. arb.
5. Beretning 1902.
6. Byrådets forh. 10/1 1899.
7. Skolevæsen BA.
8. Byrådets forh. 20/9 1899.
9. Vagn Dybdahl: Partier og erhverv, I s. 97.
10. I Vestjyllands Socialdemokrats jubilæumsnummer 15/3 1935 findes oplysninger om partiets start.
11. se f. eks. A. H. Larsens skrift.
12. Skolekomm. forh. 10/5 1897.
13. Udtalelsen er sandsynligvis formet af overlærer Langvad; brev af 7/6 1901. BA.
14. Realskolens historie er skrevet af lektor B. Tengnagel-Jørgensen i Esbjerg Statsskoles beretning 1938 og 1939. I Esbjerg Gymnasiums 25. årsberetning, 1914, s. 11–44 har Rybner Petersen skrevet en erindringsartikel om sine 18 år i Esbjerg.
15. Statsskolens beretning 1939, s. 7. Realskolen overtages af staten i 1920; fra 1907 hedder skolen Esbjerg Gymnasium.
16. sst.

17. sst.
18. Esbjerg Gymnsiums beretning 1910.
19. F. eks. i læserbreve i Vestjyllands Socialdemokrat 1898 og i september 1899.
20. Om Rybner Petersen se note 14.
21. I Byhistorisk Arkiv findes både det oprindelige forslag til skoleplan og de reviderede planer de følgende år.
22. En række udtalelser fra lærere og fra lærerrådet findes under betegnelsen skoleplan i arkivet. BA.
23. Skrivelse af 14/4 1900. RA.
24. Nationaltidende, tillæg Undervisningstidende. 13/8–23/8 1900.
25. sst.
26. Byrådets forh. 25/1 1900.
27. sst 3/4 1900.
28. Skolekomm. forh. 15/3 1900.
29. Byrådets forh. 19/4 1900.
30. sst. pågældende datoer.
31. Hele den efterfølgende korrespondance ligger i ØØ 3091. RA.
32. Brev af 9/11 1900. RA.
33. Brev af 11/11 1900. RA.
34. Den omtalte bispevisitsats førte til en kollegial strid, idet nogle lærere hævdede, at lederen af forskolen, Marie Christensen, havde optrådt illoyalt over for en kollega ved skolen. Da Socialdemokratiets gruppe i byrådet senere modsætter sig Marie Christensens advancement, drages denne strid atter frem.
35. Byrådets forhandlinger 29/12 1900; 10/1, 25/4, 30/4, 7/6, 27/6, 10/10, 9/12 og 19/12 1901.
36. Byrådets forh. 30/4 1901.
37. Skolekomm. forh. 6/4 1900.
38. Denne del af striden er hovedemnet for drøftelserne hele året 1901 og langt ind i 1902, se f. eks. byrådets forh. 29/12 1900, 30/4 1901 og 13/7 1901.
39. Byrådets forh. 10/10 1901.
40. Redegørelse af 19/10 1901. RA.
41. Skolekomm. klage af 21/1 1902. RA.
42. Skrivelse af 27/5 1902. RA.
43. Byrådets arbejdspress var så stort, at der ofte afholdtes møder mellem jul og nytår, f.eks. 30/12 1898, 4/1 1900, 29/12 1900. Udvalgene holdt ofte møder på søndage.
44. Sundbo var ikke interesseret i at forslaget skulle bortfalde, idet hele arbejdet ville blive forsinket. Trods alle de taktiske obstruktionsforsøg presser Sundbo i virkeligheden på, for at få arbejdet tilendebragt.
45. Brev af 5/1 1902. RA.
46. Skoledirektionens brev af 21/1 1902. RA.
47. Redegørelse af 13/5 1902. RA. Når redegørelsen først fremkommer i maj,

skyldes det flere lokale forhold; ved byrådsmødet i april holdes der storvask om det famøse komplot, og derefter følger borgmesterens redegørelse

48. Brevet nævnet i note 46.
49. Bl. a. i brev af 15/12 1901. RA.
50. Brev af 26/5 1902. RA.
51. Brev af 16/10 1899. RA.
52. Brev af 17/10 1899. RA.
53. Rybner Petersen i brev til skoledirektionen 15/5 1902. RA.
54. Skoledirektionens brev af 10/8 1901. RA.
55. Byrådets forh. nævnte dato. Betegnelsen inspektør afløses 1913 af overlærer.
56. sst.
57. Skolekomm. forh. maj 1903; Vestjyllands Socialdemokrat 29/5 1903.
58. Skoledirektionen 27/5 1902. RA.
59. Skrivelse af 1/2 1902. RA.
60. Skolekomm. forh. 23/12 1901.
61. Svar på klage 15/5 1902. RA.
62. Byrådets forh. 28/5 1903.
63. Se f. eks. Esbjerg Avis og Vestjyllands Socialdemokrat efter de pågældende byrådsmøder; endvidere pjecer af Niels Vestergård og sagen vedr. afskedigelsen af lærer Osvald Hansen. BA.
64. Borgmester Lyngbyes »fortrolige skrivelser« i Esbjerg Rådhusarkiv.
65. Se f. eks. kommunaldirektør Hans Niensens redegørelse i Esbjerg 1868–1943 s. 54 ff.

Skolen og samfundet

1. 4. 1971–31. 3. 1972

April

1.4.1971. I folketingets spørgetid rejser Bodil Koch (S) spørgsmålet om undervisningsministeriets (UM) sorte liste over lærere, som ikke kan ansættes i folkeskolen. B. K. mener, listen bør være vejledende, men und.-minister Helge Larsen fastholder, at den bør være afgørende. Hvorvidt ombudsmanden bør tage sagen op, kan H. L. ikke tage stilling til. – Efter Helge Skovs nej til at overtage forstanderposten på Askov højskole arbejder styrelsens formand, fhv. statsminister Viggo Kampmann, med muligheden af at opdele skolen i 2 dele med hver sin forstander for på den måde at sikre de to lærergruppers fortsatte medarbejderskab og dermed tilgodese de to elevfløjes behov og ønsker. (Se nærmere herom nedenfor under *Askov*). 3.4. Kristendomsundervisningskommissionen udsender en foreløbig erklæring om undervisningen i folkeskolen. 5.4. Religionslærerforeningens formand, seminarielektor Henning Fogde, udtrykker foreløbig tilfredshed med de hovedlinier, der ligger i kristendomsundervisningskommissionens foreløbige erklæring. 13.4. På de fri ungdoms- og efterskolels årsmøde udtrykker den afgående formand, forstander Gunnar Kragelund, bekymring for efterskolels funktion og stilling under en udvidet undervisningspligt, især på grund af det offentlige skolevæsens manglende udbygning med observationsskoler. Han omtaler desuden behov for og planer om forsøg med mere differentieret efterskoleundervisning i 1- eller 2-årige skoleophold. 14.4. Socialdemokratiets uddannelsesudvalg vil iflg. »Aktuelt« forelægge folketinget en samlet lærebogskritik. Skolebøger cementerer i vid udstrækning det traditionelle kønsrolle- og familiemønster og dermed også det bestående samfundsmønster, udtaler udvalgets formand, skoleinspektør Bent Thuesen. (Se nærmere herom nedenfor under *skolebøger*). – Danmarks Lærerforening (DLF) har som debatoplæg omkring folkeskolereformen offentliggjort et forslag til normaltimeplan m. m. for 1972/73. Det indbefatter afskaffelse af nuværende realeksamen, men mulighed for prøveafleggelse i enkeltfag på hidtidigt realeksamensniveau; udelt skole fra 1. til 7. klasse derefter niveaudeling i visse fag, men med overgangsmuligheder imel-

lem niveauerne. Afsluttende prøver skal normalt holdes efter 10. klasse. 12 års skolegang er der foreløbig ikke basis for i lærertal og i lærernes uddannelsesniveau. 16.4. Folketinget har forlænget UMs bemyndigelse til at begrænse lærerantallet ved skolerne og samtidig accepteret, at bestemmelserne om forhøjede klassekvotienter i folkeskolen opretholdes indtil videre. 17.4. Folketingets udvalg vedr. loven om fritidsundervisning har afgivet betænkning, hvorefter lovforslaget om øget elevbetaling er stærkt ændret. 19.4. Over hele landet arbejdes der med fastlæggelsen af de fremtidige kommunale skolestrukturer. I Grindsted kommune eksempelvis er fastsat 11 beboermøder i de forskellige skoledistrikter. Efter amtsrådets forslag skal 6 skoler nedlægges, fordi de ikke har årgangsdelte klasser og/eller har færre end 5 årgange. 2 skoler med 1.–7. klasse i kun 1 spor kan ifølge amtsrådet bevares efter nøje overvejelse. Amtsrådet ønsker at fastholde et årgangsgrundlag på 70 (= 3 spor) som det rimelige økonomiske grundlag for en overbygning med 8.–10. klasse. 23.4. Bladet »Folkeskolen« kommenterer en rundskrivelse fra UM til samtlige kommunalbestyrelser. Den opregner på foranledning af lokale forespørgsler de forhold, som skolenævnenes tilsynspligt iflg. UM omfatter, nemlig bl. a.: lærernes embedsførelse. Skrivelsen vil iflg. »Folkeskolen« give skolenævnene indtryk af, at deres fornemste opgave er at være lærernes kontrollanter; tolkningen går ud over, hvad skolestyrelseslovens § 27 udtrykkeligt præciserer, og DLFs forhandlingsret hævdes tilsidesat. 25.4. På et 3-dages arkitektmøde om »uddannelsessituationens fysiske rammer« kritiseres pædagoger for at være passive eller konservative overfor indretningen af de ydre rammer for deres arbejde. Af mødets temaer og synspunkter kan i øvrigt nævnes: varieret og flytbart inventar, smidighed i byggeriet og fremtidig større vægt på driftsudgifter end på mere varige anskaffelser og etablering. 30.4. Repræsentanter for 45 skolenavn ved små skoler i Ringkøbing amt – svarende til halvdelen af de små skoler – har afleveret en protestskrivelse til amtsrådet mod eventuel nedlæggelse af en række ikke årgangsdelte skoler, fjernelse af de små skolars 7.-klasser og nedlæggelse af årgangsdelte skoler med lille elevtal.

Maj

10.5. En arbejdsgruppe under udvalget vedr. undervisningspligtens udvidelse har udsendt betænkning om 10. skoleår, som peger på beho-

vet for, at denne undervisning bliver meget fleksibel og rummelig og individuelt præget. – I alt 40 nye HF-klasser oprettes fra august. Alligevel mangler der plads til ca. 1600 kvalificerede ansøgere. 4000 kan optages. 18.5. Pædagogisk Nævn under børne- og ungdomsforsorgen har – foranlediget af nogle »sager« – foretaget en undersøgelse af nogle af de private kostskoler, som børneværnet sender børn til. Pædagogiske og sanitære forhold findes betænkelige, men det er et økonomisk spørgsmål for forsorgen at blive uafhængig af private kostskoler. 19.5. Århus amts undervisnings- og kulturudvalg foreslår som retningslinier for udbygning af amtets folkeskolevæsen nedlæggelse af de mindste skoler, men bevarelse af 7-klassede skoler, hvor klassekvotienterne er af en nærmere defineret størrelse, og hvor skolebygningerne ikke kræver investering. 26.5. Vicekontorchef Viggo Løn, direktoratet for Kbhns børne- og ungdomsværn, kommenterer kostskolespørgsmålet. Han kræver bl. a. en lovgivning, der sikrer et offentligt tilsyn med sådanne skoler, evt. en bestemmelse, der udelukker kostskoledrift på anden basis end som selvejende institution eller offentlig. – Foreningen »Skole og Samfund« har iflg. landsformand Eigil Brinch indledt forhandlinger med Kommunernes Landsforening (KL) og Amtsrådsforeningen om oprettelse af midlertidige lærervikarseminarier. DLFs formand Stinus Nielsen afviser tanken, vikarerne kan alligevel ikke gøres kvalificerede. 28.5. Overlærer Helge Christensen, Kbh., foreslår lærerløse timer som alternativ til de paradiske vikartimer. – Ved folketingets 2. behandling af forslag til ændring af gymnasieloven m. henbl. på eventuel adgangsbegrænsning til universiteterne vedtages, at de relevante fag og karakterer fra studentereksamen skal være kriterium ved sortering, i stedet for lodtrækning som indstillet af Planlægningsrådet for de højere Uddannelser (PLU). 30.5. 86 nordjyske lærere protesterer mod amtets kulturudvalgs forslag om et årgangstal på 18–20 som betingelse for opretholdelse af en skole. Det rammer de tyndt befolkede egne og bremser egnsudviklingen, hedder det i lærernes erklæring. – Fra Danmarks Pædagogiske Institut foreligger en publikation »Egnethed og Uddannelse«, som stærkt kritiserer uddannelsessystemets nuværende prøveformer og deres anvendelse.

Juni

1.6. »Berl. Tid.« appellerer i en leder til de centrale skolemyndigheder om at vise forståelse for de pædagogiske og kulturelle værdier ved de små skoler på landet og ikke overvurdere de økonomiske fordele ved centraliseringerne. 2.6. »Eksamensgruppen«, bestående af folk fra Unge Pædagoger og Pædagogstuderendes Landsråd, arrangerer – blandt en del andre aktioner mod eksamen – en foredragsrække i eksamenstiden for eksamensnægttere og afbrænding af eksamensbeviser på Kgs. Nytorv. I bladet »Unge Pædagoger« instrueres lærere i eksamensstrategi for at gøre karaktererne bedst tænkelige. 3.6. »Unge Kristne« har sammen med andre organisationer planer om oprettelse af kristne friskoler. Baggrunden er loven om, at seksualundervisning skal integreres i den øvrige undervisning. Forældrene fratages hermed mulighed for at unddrage deres børn seksualundervisning, som formodes at ville bygge på det biologisk-darwinistiske menneskesyn, udtaler frimenighedspræst Johny Noer, »Unge Kristne«. 18.6. UM har udsendt cirk. og bekendtgørelse af 8. juni om seksualoplysning i folkeskolen sammen med en Vejledning om seksualundervisning i folkeskolen. Visse begrænsninger i undervisningen, som er fastlagt i vejledningen, gælder uanset bestemmelser i de lokale undervisningsplaner. Forældres ret til at få deres børn fritaget for den almindelige seksualundervisning bortfalder. Dette sidste punkt bliver et hovedpunkt i debatten om seksualundervisningen, og på den anden side angribes Vejledningens ord om, at læreren bør undgå enhver samtale med den enkelte elev, der kan få karakter af personlig rådgivning, at han ikke må anvende fotografisk materiale og ikke meddele oplysninger om samlejeteknik. 25.6. Der foreligger planer om to nye højskoler. Den ene planlægges af de afskedigede Askovlærere (se nedenfor under *Askov*) og skal rumme højskoleophold af forskellig varighed og uden på forhånd fastlagte planer for kursernes indhold, samt være et tilbud til forskellige aldersgrupper. Skolen tænkes placeret i »trekant-området«. Den anden plan, der som initiativtagere bl. a. har Asger Boertmann, afskediget lærer fra Vallekilde højskole, og maskinarbejder Poul Schrøder, Munkebo, skal være en erklæret socialistisk og aktivistisk højskole, uden fast lærer-elevstruktur, i nær kontakt – til dels som serviceorgan – med arbejdergrupper på erhvervsvirksomheder. Skolen tænkes placeret på Fyn.

Juli

1.7. I anledning af protest fra foreningen »Skole og Samfund« udtaler und.-minister Helge Larsen, at seksualundervisningen vil starte efter den nye ordning fra 1. august og ikke blive udsat. Forældrene havde ønsket tid til at øve indflydelse på undervisningen gennem skolenævn og skolekommissioner. 7.7. Gladsaxe skolekommission har besluttet at overlade til kommunens enkelte skoler at afgøre, om standpunktsbedømm. i 1.-7. klasse skal afskaffes. 12.7. Fra Kbh.n.s amt er udsendt forslag til udbygningsplan for de kommunale skoler i amtet. Alle skoler skal herefter indrettes til et 10-årigt skoleforløb, ved nye skoler skal overvejes muligheder for et 12-årigt forløb. 8.-10. klasser og realklasser skal herefter ikke kunne være indrettet på hver sin skole i en kommune. 15.7. I Ringkøbing byråd er der i stor enighed foretaget en række væsentlige ændringer i amtsrådets skoleudbygningsforslag. Ændringerne skal støtte de mindre skolers stilling. 24.7. På Indre Missions møde har ungdomsskoleforstander J. Steffensen udtalt, at også IM må gå ind for kristne friskoler, hvis folkeskolens kristendomsundervisning ikke mere iflg. formålsparagraffen skal være i overensstemmelse med den evangelisk-lutherske lære. Også seksualundervisningsbestemmelserne gør friskoleplaner aktuelle.

August

1.8. Und.-minister Helge Larsen har opgivet planerne om at videreføre Statens Småbørnsseminarium i Vejle som en forsøgsskole for folkeskolens yngste klasser og børnehaveklasse. Institutionen vil nu blive afviklet i løbet af 1 år. 3.8. Adgangsudvalget under PLU foreslår, at HF-eksamen giver direkte adgang til universiteterne. Und.-minister Helge Larsen stiller sig afventende, men på langt sigt positivt. Indtil videre kræves dispensation ved optagelse af HF-ere på universiteterne. 5.8. Under navn af »Det nødvendige seminarium« er til UM indsendt et projekt om en ny læreruddannelse. Den sigter mcd, at de studerende får lejlighed til selvoplevelse af forhold ude i verden og i de hjemlige miljøer og produktionsforhold. I uddannelsesplanen indgår deltagelse i »Den rejsende højskole«, produktivt arbejde herhjemme og opsparring til videre studier og undervisning. Hele uddannelsesforløbet bygger på kollektive arbejds-, studie-, finansierings- og boligformer. Bag projektet står en gruppe yngre folkeskolelærere og bl. a. Amdi Petersen fra »Den rejsende højskole«. Planen fremkommer omtrent samtidig

med, at der fra Roskilde universitetscenter udsendes en første skitse til basisuddannelser, som bl. a. tænkes at kunne føre videre til en folkeskolelæreruddannelse. Ifølge skitsen får denne basisuddannelse en udpræget teoretisk, tildels faglig karakter. 6.8. Bistandskonsulent H. E. Hillerup Jensen, byråds- og skolekommissionsmedlem, foreslår ud fra sine erfaringer, at skolekommissionerne nedlægges i deres nuværende form. Det meget komplicerede skolestyrelsessystem kvæler de demokratiske elementer. – Kristelig Lærerforenings formand, seminarirektor K. F. Brøndbjerg, Haslev, finder nedskæringen af antal undervisningstimer i kristendomskundskab urimelig, herunder især, at undervisningen skæres bort i 1.–2. klasse. – Fra Folkeskolens Læseplansudvalg (Læsepl.–udv.) foreligger nu et såkaldt »Notat« som grundlag for det videre arbejde med en reform af folkeskolen. Blandt hovedpunkterne i notatet kan nævnes 9 års udelt skole med nogle obligatoriske og nogle valgfri fag, dog med mulighed for niveaudelt undervisning i visse fag efter det 7. skoleår, afskaffelse af realeksamen, teknisk og udvidet teknisk forberedelseseksamen og de statskontrollerede prøver og indførelse af en folkeskolens afsluttende prøve, som foreslås placeret efter 10. skoleår. 6.–12.8. DLFs formand Stinus Nielsen mener, at folkeskolereformen iflg. »Notatet« stort set går så langt, som der for tiden er kapacitet til, mens formanden for Landsorganisationen af skoleelever (LOE) Carsten Vesterø Jensen ikke finder reformforslaget vidtgående nok og især angriber muligheden for niveaudeling. Heri ser han – ligesom Lærerstuderendes Landsråds formand Lars Dohn – en fare for, at »enhedsskolen« bliver en illusion. »Krist. Dagbl.« finder reformen meget vidtgående, men i praksis bl. a. afhængig af folkeskolens lærere og ledere, af erhvervslivet og af forældrene. »Sjæll.s Tid.« frygter følgerne af manglende eksamenspapirer. Bladet har ligesom »Land og Folk« den opfattelse, at forslaget har vide og positive perspektiver, men at forslagets økonomiske konsekvenser dels ikke er oplyst, dels måske vil begrænse reformens praktiske gennemførelse. »Information«s skolemedarbejder peger på tendenser (prøver lagt efter 10. skoleår) i forslaget til at tvinge eleverne igennem også 10. klasse, hvis deres erhvervsmuligheder skal være rimelige. Fra erhvervs-side udtaler kontorchef Erik Horn Tøttrup, Arbejdsgiverforeningens uddannelsesudvalg, at mangelen på eksamenspapirer må frygtes at føre til, at den enkelte arbejdsgiver vil opstille »optagelsesprøver«, og at man må være forberedt på en række betingelser fra arbejdsgivernes

side for den ny reforms gennemførelse. 10.8. Und.-minister Helge Larsen oplyser, at han formodentlig allerede i oktober vil fremsætte lovforslag om folkeskolereformen. 20.8. Fra en gruppe elever på Metalindustriens Fagskole er rettet henvendelse til und.-minister Helge Larsen med protest mod standsningen af deres forsøgsuddannelse. 24.8. Der er opstået diskussion om det rimelige i bestemmelsen om, at også elever i folkeskolen skal deltage i gennemgang og vurdering af kammeraternes forældres legatansøgninger i et stipendienævn. 27.8. Nordjyllands amtsråd mener ikke, at UMs cirk. om planlægningen af skoleudbygningen betyder, at det er amtets opgave at nedlægge skoler. Amtsrådet vil lægge afgørelsen ud til primærkommunerne, hvorved forældreindflydelsen skønnes øget. 30.8. Foreningen »Skole og Samfund« kræver i en skriftlig henvendelse til und.-minister Helge Larsen ændring af Læsepl.-udv.s sammensætning, således at bl. a. medlemmer af »Skole og Samfund« kan optages og forældrene dermed være repræsenteret. 31.8. DLF får mange henvendelser fra lærere, der overvejer førtidspensionering. De ændrede skolestrukturer samt børnenes ændrede adfærd menes at være baggrunden.

September

1.9. Søndagsskolernes landskontor har indtil nu opnået 22.000 underskrifter imod kristendomskommissionens forslag om at opgive kristendomsundervisningen i 1.–2. og 7.–8. klasse. 2.9. Ved Danmarks Lærerhøjskoles modtagelse af årets nye studerende er hovedtemaet, at meget store antal kursister og studerende har måttet afvises på grund af manglende bevillinger, uanset de forestående store folkeskolereformer, som stiller store krav til lærernes efteruddannelse. – »Politiken« mener at finde sikre tegn på, at folkeskolereformen vil blive udsat et år, evt. med en lille reform allerede fra 1972. Fra lærer- og andre kredse, der har kritiseret den manglende tid til forudgående debat, vil en forsinkelse være velkommen. »Politiken« mener, at undervisningspligten vil blive udvidet som planlagt, mens resten af reformen udsættes. 3.9. I bladet »Folkeskolen« rettes hårde angreb mod det forhastede reformarbejde, som man mener det er, og mangelen på økonomiske overvejelser ved reformforslagene. – Det meget lille antal lærere, der vil blive dimitteret sommeren 1972 – p. gr. a. overgangen mellem den gamle 3-årige og den nye 3½–4-årige læreruddannelse – vil være af

betydning for en eventuel udskydelse af folkeskolereformen, udtaler Ole Samuelson (R), formand for folketingets udvalg for uddannelse og undervisning (und.-udv.). 9.9. Højskolelærer Jens Rosendal, Løgumkloster, har planer om at skabe en »landsbyhøjskole« i det vestlige Sønderjylland. Skolen tænkes placeret i en gruppe huse i en landsby. 10.9. Fra lærerside stiger modstanden mod, at skolereformen gennemføres allerede fra august 1972. Overlærer Bent Andersen, formand for Kbhn.s Lærerforening, udtaler, at 9 punkts-programmet betragtes som en helhed og ønskes gennemført på en gang, men at man håber på en udsættelse. 12.9. I »Berl. Tid.«s kronik foreslår nu også skoledirektør M. Blaksteen, Brøndbyerne, at skolekommissionerne ophæves, fordi de er overflødiggjort af skolenævnene. Samtidig efterlyses en afklaring af amternes stilling overfor primærkommunernes skolevæsen. 14.9. »Politiken« oplyser, at der inden for Læsepl.-udv. er stærk kritik af de tidsrammer, der er lagt for dets arbejde med forslag til fagrevision og for kommunernes forberedelse af dens gennemførelse. Læsepl.-udv. har nu fået udsættelse på ubestemt tid med fagrevisionen, og troen på, at en samlet reform kan gennemføres allerede fra august 1972, er yderligere svækket. 16.9. Und.-minister Helge Larsen har på et møde bebudet oprettelse af et Folkeskolens Uddannelsesråd med repræsentation bl. a. af kommuner og amter. Derimod skal Læsepl.-udv. forblive pædagogisk sagkyndigt og rådgivende og ikke rumme forældrerepræsentanter. – En skoles stærkt nedsættende udtalelse om en elev som 7 år tilbage gik på skolen, figurerer i den pågældende unge mands sag under et revalideringscenter og vækker stor opsigt i pressen og blandt myndigheder. Udtalelsen er kun ved en fejltagelse kommet ham selv i hænde. 21.9. DLF protesterer overfor UM mod den nye ordning vedr. legatfordelingen blandt skoleelever, herunder bl. a. mod elevernes stilling i stipendienævnene.

Oktober

5.10. På »Skole og Samfund«s møde har formanden for folketingets und.-udv. Ole Samuelson (R) udtalt, at skolereformen ikke kan gennemføres til det planlagte tidspunkt. 8.10. Journalist og højskolelærer Poul Erik Søe, Krogerup, udkaster planer for en højskole fortrinsvis for 30–50-årige fra Nordjyllands arbejdsløshedsøer. Skolens beliggenhed er planlagt til Nykøbing Mors. En omvendt »jantelov« skal gælde som skolens motto: »du skal tro, du er noget«. 18.10. På Gymnasie-

skolernes Lærerforenings (GL) møde udtrykkes udbredt skepsis overfor det faglige grundlag i de planlagte basisuddannelser på Roskilde universitetscenter. 19.10. I sin frontale bebuder statsminister J. O. Krag, at der vil blive fremsat forslag til principbeslutning om 12 års uddannelsespligt. Det drejer sig om grundlæggende skole- og erhvervsuddannelse, ikke om en 12-årig enhedsskole. Endvidere nævnes, at PLU må afløses af et uddannelsesråd for samtlige uddannelser. 22.10. Til Weekendavisen udtaler den ny und.-minister Knud Heinesen, at folkeskolereformen næppe vil kunne sættes i kraft før 1. august 1973, men at udsættelsen ikke skal gælde undervisningspligtens forlængelse med et 8. skoleår fra 1972/73 og et 9. skoleår fra 1973/74. 28.10. På DLFs repræsentantskabsmøde protesteres kraftigt imod undervisningspligtens udvidelse isoleret fra den øvrige folkeskolereform. Und.-minister Knud Heinesen stiller øgede bevillinger i udsigt til lærernes rådgivningsarbejde overfor elever og forældre og udtaler i øvrigt, at det bør være forældrenes – og ikke som hidtil skolens – afgørelse, om 7. klasses børn skal fortsætte i 8. klasse eller 1. real i det kommende skoleår. 30.10. På samme møde vælges med akklamation overlærer Jørgen Jensen, Gentofte, til at afløse den mangeårige formand Stinus Nielsen, der har ønsket at træde tilbage p. gr. a. alder. 31.10. Et flertal i Odense kommunes kulturelle udvalg har indstillet, at de kommunale tilskud til kommunens 9 private skoler, herunder flere grundtvig-koldske friskoler, sløjfes.

November

1.11. Både »Aktuelt«s og »Berl. Tid.«s ledere finder i sociale hensyn det væsentligste argument for, at undervisningspligten udvides nu. Det gælder de børn, der ellers forlader skolen efter 7. klasse ufrivilligt eller efter pres fra miljøer, der ikke finder yderligere undervisning påkrævet. – Kbhn.s skoledirektion vedtager en henvendelse til UM med krav om, at der udstedes prøve- eller niveaubevis efter 9. klasse, samt at gennemførelse af 10. klasse skal give afkortning af den teoretiske del af lærlingeuddannelsen. 3.11. I folketinget stilles spørgsmål om, hvad UM vil gøre i anledning af Hammelsagen, hvor samtlige en skoles 17 lærere har nægtet at praktisere den udvidede seksualoplysning. 4.11. »Skole og Samfund«s kommentarer til »Notatet« indeholder tilslutning til undervisningspligtens udvidelse fra 1972. Derudover ønsker foreningen, at børnehaveklaser skal være et tilbud

for alle børn; den ønsker klasselærerfunktionen styrket og ikke specielle rådgivningslærere på de enkelte skoler, samt afsluttende prøve efter 9. skoleår i stedet for efter 10. 5.11. På skoleinspektørernes årsmøde fremsætter seminarieadjunkt Finn Held skarpe angreb på Læsepl.-udv. for manglende fantasi, mod og viden og kræver udvalget afsat. 11.11. UM beslutter at opgive en planlagt undersøgelse af skoleelevers kriminalitet, som skulle forestås af UMs konsulent i narkotikaspørgsmål Peter Schiøler i samarbejde med to videnskabelige institutter. Baggrunden for beslutningen er bred modstand især i lærerkredse ud fra angsten for nye elevkartoteker. 20.11. Folketingets ombudsmand Lars Nordskov Nielsen har rettet henvendelse til UM om at tage spørgsmålene om skolekartotekernes udformning og anvendelse op til nærmere undersøgelse og vurdering. Ombudsmanden mener, at der vil kunne gives vejledende retningslinier til skolerne fra ministeriet, og at de rekvirerende myndigheders praksis kan ændres. 23.11. Gymnasireformudvalget er uenigt med Læsepl.-udv. om folkeskolens afsluttende prøver og ønsker enten slet ingen prøver eller også adgang til prøver i visse fag efter både 9. og 10. klasse. 28.11. En ansøgning fra Peter Boesings friskole, Kbhn., til UM rejser det principielle spørgsmål, om friskoleloven giver hjemmel ikke blot til at oprette særlige specialklasser, men til at lave rene specialskoler. 29.11. Der forestår oprettelse af et undervisningsråd for al radio- og TV-undervisning; desuden er det hensigten at overflytte denne virksomhed fra kulturministeriet til UM. 30.11. Et udvalg under GL foreslår i et debatoplæg afskaffelse af termins- og årskarakterer og elevernes inddragelse i bedømmelsen af egne evner, standpunkter og fremskridt.

December

3.12. På et møde i Vordingborg kritiserer bl. a. MF Moses Olsen (valgt på Grønland) uddannelsen af grønlandske lærere. Den er 75 % dansk og kvalificerer ikke til arbejdet i grønlandske skoler, hævder M. O. 13.12. KL udsender til kommunerne en vejledning til besparelser i lærertimeforbruget, foranlediget af den forestående forøgelse af lærermangelen i folkeskolen. Som midler til besparelser peges på øgede klassekvotienter, kortere ugentlig undervisningstid for de enkelte klassetrin, omlægning af skoledistrikter, færre deletimer, større hold i valgfri fag og samarbejde med ungdomsskolen om etablering af valgtilbud. 24.12. Fhv. kulturminister K. Helveg Petersen er tiltrådt

en nyoprettet stilling som rådgiver i internationale spørgsmål i UM. 29.12. DLFs nyvalgte formand Jørgen Jensen udtaler, at KLs spareanvisninger vil blive drøftet på det kommende hovedstyrelsesmøde. Lærerne vil protestere imod, at skrivelserne ikke nævner nogen pædagogiske hensyn. 30.12. DLF vil fra årsskiftet lukke samtlige sin viktjenestes amtskontorer, da man ikke vil anvise ukvalificerede vikarer, og kvalificerede ikke kan skaffes.

Januar 1972

8.1. Folketingets ombudsmand Lars Nordskov Nielsen har henstillet til UM, at det overvejer ændring af praksis vedr. den »sorte liste« over lærere, der har overtrådt straffeloven. Ombudsmanden mener, at det bør være den ansættende myndighed, der efter eventuel konference med direktoratet afgør, om den ønsker at ansætte den pågældende person fra den »sorte liste«. 11.1. UMs cirk. om den kommende tids lærerforbrug i folkeskolen strammer rationeringen m. hens. t. ansættelse af nye lærere; henstiller til kommunerne, at elevtimetallet i visse tilfælde skæres ned, og at der bliver færre deletimer; at der søges oprettet færre 1.-klasser evt. gennem distriktsændringer for nye elever og færre hold i valgfri fag. 12.1. På spørgsmål i folketinget fra Poul Søgaard (S) svarer und.-minister Knud Heinesen, at den endelige afgørelse af, om 7. klasses børn skal fortsætte i 8. klasse eller 1. real, vil blive forældrenes efter lovforslag, der fremsættes senest den 3. febr., og at skolerne bør orientere de pågældende forældre herom. 24.1. I Holstebro forberedes et uddannelsesforsøg i samarbejde mellem gymnasium, teknisk skole og handelsskole i retning af en integreret teoretisk-almen-erhvervs-mæssig ungdomsuddannelse efter svensk mønster. 26.1. Bladet »Kbhns. Kommuneskole« reagerer kraftigt på dele af et debatoplæg fra KLs sekretariat, offentliggjort bl. a. i »Information«. Debatoplægget er til internt brug i KL, idet det iflg. talsmænd for foreningens sekretariat skal fungere som et provokerende udgangspunkt for en kulegravende drøftelse af kommunale skolestyrelsesproblemer på foreningens møde til sommer. Debatoplægget skal sigte imod at komme den administrative langsommelighed til livs og rører ved berettigelsen af både lærerråd, skolenævn og skolekommission. Fra sekretariatets side hævdes, at oplægget på ingen måde står som udtryk for foreningens linie. 27.1. I Tyvelse ved Næstved er det iflg. »B. T.« for første gang lykkedes beboere ved afstemning at sikre sig

deres skoles fortsatte beståen. 82 % modsatte sig kommunalbestyrelsens beslutning om nedlæggelse (80 % er nødvendigt). En ny kommunalbestyrelse vil dog kunne nedlægge skolen uden fornyet mulighed for beboerafstemning.

Februar

3.2. Und.-minister Knud Heinesen fremsætter i folketinget forslag om 9 års undervisningspligt. Det såkaldte »pauseår«, som folketinget tidligere har besluttet at tillade efter 7. klasse, fastholdes ikke, bl. a. begrundet med risikoen for forhastet erhvervsmæssig placering og med, at et år med en vis større lønindtægt vil gøre de unge tilbøjelige til at genoptage skolegangen. I stedet åbnes mulighed for at forlade skolen – på skolekommissionens afgørelse – efter 8. skoleår, dersom erhvervsuddannelse og ungdomsskole træder i stedet, eller efter ministeriel tilladelse. Skolestarten sker i det kalenderår, i hvilket barnet fylder 7 år, dog i tilfælde af enighed mellem forældre og skole eventuelt året før eller efter. Det socialpædagogiske arbejde vedr. folkeskolen udbygges. 4.2. Cirk. fra UM om observationsundervisning er færdiggjort. Cirk. vil iflg. »Uddannelse« 1972 nr. 1, senere blive fulgt op af en vejledning, der skal understrege nødvendigheden af et indgående samarbejde mellem skole, forældre og forskellige lægelige og sociale hjælpeinstitutioner, fastholde hensynet til den enkelte elevs totale situation som det bærende princip samt sigte mod mest muligt at integrere de handicappede i den almindelige undervisning. 5.2. Overfor folketingets und.-udv. har und.-minister Knud Heinesen oplyst, at UM ikke vil gribe ind overfor anvendelse af fotografisk materiale i seksualundervisningen, dersom lærerråd og skolenævner ytrer fuld enighed om det, og dersom det er pædagogisk forsvarligt. 11.2. Fra Ungdomsskolerådet er der som debatgrundlag fremlagt en række synspunkter vedr. den kommunale ungdomsskoles fremtid. Rådets formand, undervisningsdirektør Asger Baunsbak-Jensen, UM, finder, at ungdomsskolen bl. a. har en væsentlig socialpædagogisk funktion, og at den ikke bør lægges ind under folkeskolen, sådan som DLF ønsker. – Det offentligt kendte, interne debatoplæg fra KLs sekretariat vedr. kommunale skolestyrelsesproblemer provokerer stærkt. Bladet »Folkeskolen« ofrer en leder på det, og »Politiken« bringer overskriften »Attentat-planer mod demokratiet i skolen«. 12.2. Formanden for KL, borgmester Henning Rasmussen, Esbjerg, bekræfter sekretariatets

oplysning om, at det omstridte papir er udformet bevidst provokerende. Han finder det trist, at en forening kan blive mistænkeliggjort alene på et debatforberedende arbejde. De skarpe reaktioner mod foreningen fortsætter dog, såvel som selve debatten om skolestyrelsesproblemerne. 15.2. I et brev til socialstyrelsen henstiller undervisningsleder- og forstanderkollegierne under åndssvageforsorgen, at de nuværende handicapgrænser ophæves, og at statens specialskoler integreres med den øvrige specialundervisning og henlægges under UM. 16.2. Ved folketingets 1. behandling af forslag til lov om udvidet undervisningspligt giver konservative og SF tilslutning til regeringens forslag, mens det radikale Venstre giver tilslutning på visse betingelser. Fra oppositionens side bliver der givet udtryk for bred skepsis eller modstand overfor det valgte tidspunkt for udvidelsens ikrafttræden og tildels imod, at den gennemføres isoleret fra de øvrige folkeskolereformer. SF ønsker den øvrige reform udsat til 1974 begrundet med hensynet til demokrati og forældreindflydelse, V og R beklager »pauseårets« bortfald i forslaget. Til Ole Samuelson (R) udtaler und.-minister Knud Heinesen sig positivt vedr. vidtgående dispensationsmuligheder – evt. lagt i skolenævnshænder – fra undervisningspligten allerede efter 7. klasse, dersom udvidelsen gennemføres allerede fra august 1972. 24.2. »Berl. Tid.«s leder konstaterer, at utilfredsheden med den kommunale skolestyrelsestruktur er udbredt, og at en forenkling kunne være påkrævet. Lederen har fundet sin seneste foranledning i Farum-borgmesteren H. Vitting Andersens erklæring om, at skolekommissionerne er udtryk for misforstået demokrati og bør nedlægges. 27.2. Ca. 1000 Skjern-boere har indtil videre underskrevet protester mod seksualundervisningsbestemmelserne og de nye linier for kristendomsundervisningen i folkeskolen. Et udvalg arbejder med muligheden for at starte en kristen friskole i byen. – Und.-minister Knud Heinesen udtaler til »Aarh. Stiftst.«, at den store folkeskolereform nu formodentlig først vil kunne træde i kraft fra 1974, da lovforslaget ikke vil kunne foreligge den 15. marts, som er sidste frist for behandling i indeværende folketingssamling. K. H. oplyser samtidig, at han for at opnå bred tilslutning til forslaget om udvidelse af undervisningspligten fra august 1972 vil være villig til i en overgangsperiode at muliggøre dispensation fra undervisningspligten allerede efter 7. skoleår i st. f. som i det foreliggende forslag efter 8. skoleår.

Marts

4.3. Endnu 50 nye HF-klasser oprettes i år. Dermed er søgt bedre geografisk dækning og forhåbentlig skabt plads til de fleste kvalificerede ansøgere, udtaler formanden for fordelingsudvalget for HF-kurserne, rektor Ejv. Jensen. 8.3. Und.-minister Knud Heinesens forslag til en ny lov om lærlinguddannelserne indeholder bestemmelser om at eleverne på de nye lærlingskoler skal have statslig uddannelsesløn svarende til en gennemsnitlig mesterlærlingeløn indenfor det pågældende fag. Senere skal dog arbejdsgiverne deltage i betalingen af lærlingenes uddannelsesløn. – DLF redegør overfor folketingets und.-udv. for sine synspunkter vedr. udvidelse af undervisningspligten. Ligesom store dele af folketingsoppositionen mener DLF, at udvidelsen bør ske samtidig med gennemførelsen af den øvrige folkeskolereform iflg. 9 punktsprogrammet. 18.3. På foreningen »Skole og Samfund«s repræsentantskabsmøde meddeles, at und.-minister Knud Heinesen ved en forhandling i UM den 13. marts har tilkendegivet, at der vil ske ændringer i cirk. og bekendtgørelse vedr. seksualundervisningen i folkeskolen. Det vil blive lagt ud til de enkelte kommuner og skoler at fastlægge rammerne for seksualundervisningens indhold og form. 20.3. Flertalsbetænkningen fra folketingets udvalg vedr. lov om undervisningspligtens udvidelse indeholder forslag om forhøjet tilskud til kostskoleophold og mindst 40 % statsstøtte (foruden kommunal støtte) til efterskoleophold for undervisningspligtige unge. Igennem 2 år skal skolenævnene kunne dispensere fra den 9-årige undervisningspligt efter ansøgning, hvor særlige grunde taler for, at det er til elevens bedste. V og R vil ved 2. behandling stille forslag om samtidighed i folkeskolereformen, men R ventes ved 3. behandling at ville stemme for undervisningspligtens udvidelse til 9 år fra august 1972.

Askov

(Samlet fremstilling af enkeltemner.)

1.4.1971. Efter Helge Skovs nej til at overtage forstanderposten på Askov højskole arbejder styrelsens formand, fhv. statsminister Viggo Kampmann, med muligheden af at opdele skolen i to dele med hver sin medarbejderstab. 5.4. Styrelsesformand Viggo Kampmann udsender meddelelse om, at skolen lukkes for sommeren. I TV-avisen erklærer han, at Askov til efteråret efter hans opfattelse vil blive ført videre efter lærerrådsflertallets retningslinier. 7.4. Den afgæde for-

stander H. Engberg-Pedersen foreslår i »Politiken« bl. a., at hele det nuværende lærerkollegium forlader skolen i løbet af 2 år og ikke skal kunne genansættes. Derved kan en ny forstander opbygge et helt nyt lærerkollegium. 8.4. Askovspørgsmålet bliver taget op i folketingets und.-udv. Udvalgets formand Ole Samuelson (R) mener, ligesom Engb.-P., at samtlige lærere bør forlade skolen; Helge Skov vil efter O. S.s mening være den rette til at føre skolen videre. 14.4. På Askovstyrelsens møde indvilliger den konstituerede forstander Knud Hansen trods tidligere afslag i at fortsætte som konstitueret indtil videre, mest for at undgå formelle vanskeligheder overfor lovens tilskudsbestemmelser. Man opgiver definitivt at få Helge Skov til forstander og vil optage forhandling med andre forstanderemner. 15.4. Styrelsesformand Viggo Kampmann udtaler, at hans delingstanke bestod i at støtte lærermindretallet i at starte en ny skole. De fem lærere ønsker ikke at tage imod et sådant tilbud, for så vidt det skulle være et led i Askovkrisens løsning. 19.4. Iflg. meddelelser i dagspressen skal Helge Skov efter forhandlinger i Weekenden have sagt ja til at blive Askovs forstander. Forhandlinger med højskolelærer Mads Lidegaard, Krogerup, var endnu ikke afsluttet, men hans afslag foreligger nu. 20.4. Askovstyrelsens beslutning om at søge samtlige skolens lærere afskediget indebærer uafklarede juridiske spørgsmål. 23.4. På styrelsesmøde foretages den endelige ansættelse af Helge Skov som forstander. Samtlige lærere vil blive afskediget, men flertallet formodentlig igen blive ansat af Helge Skov, udtaler formanden Viggo Kampmann. 29.4. Afskedigelsen af samtlige lærere effektueres. 2.5. Otte afskedigede lærere – af mindretallet – søger juridisk bistand hos landsretssagfører Jørgen Jacobsen. 8.5. »B. T.«s leder – med overskriften »For meget Askov« – går bl. a. ud på, at Askov-begivenhederne i for høj grad har fået lov til at dominere den offentlige diskussion . . . 11.5. Også styrelsen antager nu en advokat til at varetage sine interesser i afskedigelsessagen. 12.5. Det offentliggøres nu, at et 3-mandsudvalg under Foreningen for Folkehøjskoler allerede den 6. maj har kendt lærerafskedigelserne proceduremæssigt ugyldige efter at have fået spørgsmålet forelagt af styrelsen. 16.5. Foreningen for Folkehøjskoler 3-mandsudvalg opgiver et mæglingsforsøg mellem styrelsen og 8 lærere. 14.6. Efter uhyre vanskeligheder fulgt af stor presseopmærksomhed og ledsaget af en stadig næsten usvækket strøm af polemik – + en mindre del principiel debat – mellem såvel implicerede som mere eller mindre udenforstående

lykkes det at opnå forlig i striden mellem mindretalslærerne og skolens styrelse: Afskedigelserne annulleres, men de 8 lærere opsiges deres stillinger, bl. a. mod visse erklæringer fra styrelsen om skyldsspørgsmålet i hele konflikten, mod erklæring om, at afskedigelserne var uberegtigede, og mod, at skolen dækker deres omkostninger til juridisk bistand.

Skolebøger

14.4. 1971. Socialdemokratiets udd.-udvalg vil iflg. »Aktuelt« forelægge folketinget en samlet skolebogskritik. Skolebøger cementerer i vid udstrækning det traditionelle kønsrolle- og familiemønster og dermed også det bestående samfundsmønster, udtaler udvalgets formand, skoleinspektør Bent Thuesen. 19.5. I folketinget fremsætter en gruppe socialdemokratiske medlemmer forslag til folketingsbeslutning om nedsættelse af en skolebogskommission, der skal undersøge eksisterende undervisningsmateriale og fremsætte forslag til fremtidig sikring af faglig kvalitet og til en ændret produktion og distribution af undervisningsmidler. 12.6. I anledning af en henvendelse til folketingets und.-udv. fra »Thildes børn« under Dansk Kvindesamfund udtaler und.-udv.s formand Ole Samuelsen (R) sig til »Hølbæk Amts Venstreblad« imod nedsættelse af en »meningskommission« til bedømmelse af skolebøgers indhold. 7.9. MF Sven Skovmand (R) fremsætter i »Information« en advarsel til både borgerlige og venstreorienterede politikere imod at genetablere nogen form for officiel godkendelse af skolebøger. Ytringsfriheden vil let komme i fare. 16.11. Formanden for Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejder Forbund (DASF), MF Anker Jørgensen (S), bebuder iflg. »Berl. Tid.« en henvendelse til und.-ministeren efter en skolebogsundersøgelse foretaget af DASF. Der er fundet chokerende eksempler på fejl og skævheder i bøgernes fremstilling af historie og samfundsforhold, udtaler A. J. 17.11. Lærer Erik Thorsen, deltager i DASFs skolebogsundersøgelse, præciserer i »Aktuelt« kritikken, der i hovedsagen går ud på, at arbejdsgiversynspunkter og borgerlige værdinormer er altdominerende. Samtidig – og i de følgende dage, uger og måneder – bliver denne kritik meget stærkt placeret i næsten den samlede dags- og skolepresse. 21.11. Skolebogskritikken inspirerer iflg. »Demokraten« lektor Lise Tøgeby, Århus universitet, til at forberede en videnskabelig undersøgelse af skolebøgers politiske indhold. 20.12. Som allerede bebudet en måned forud ret-

ter und.-minister Knud Heinesen henvendelse til Læsepl.-udv. i anledning af skolebogsdebatten. K. H. henviser til betænkning fra Kvindekommissionens uddannelsesudvalg (1968) og til forslag til folketingsbeslutning af 19. maj (se ovenfor). Læsepl.-udv. bedes udtale sig om, hvorvidt det finder grundlag for at foretage en undersøgelse, og hvad denne i givet fald nærmere bør omfatte. 3.1. 1972. Lærereforeningens Materialeudvalg anklages af lærerkredse for udsendelse af stærkt tendensiøst materiale, bl. a. rettet imod palæstinensiske arabere. 11.1. TV-programmet »Kontakt« behandler skolebogsspørgsmålet, især påstandene om bøgernes nedvurdering af arbejdere og om deres fastlåsende kønsrollefremstillinger. 15.1. Fhv. und.-minister Helge Larsen tager i »Politiken« afstand fra en skolebogskommission. Kritikken er et gode, men det bør vedblivende være forældrene, der gennem skolenævnene godkender undervisningsmaterialet for den enkelte skole. 21.1. Kontorchef Erik H. Tøttrup, Dansk Arbejdsgiverforening, går i bladet »Arbejdsgiveren« ind for, at både kongerække og klassekamp udelades af skolebøgerne til fordel for bl. a. en nationaløkonomisk indsigt og anden indsigt, der kan imødegå et teknokratvælde. 29.2. Læsepl.-udv.s svar til und.-ministeren foreligger nu. Flertallet kan begrundet med principielle problemer og praktiske vanskeligheder ikke gå ind for at foretage en undersøgelse af undervisningsmaterialets tendenser som opstillet i ministerens henvendelse. Flertallet peger først og fremmest på den landscentral for undervisningsmidler, som er foreslået i en tidligere betænkning, og finder, at tilbuds-, rådgivnings- og vejledningsprincipper bør være grundlaget, ikke et godkendelsesprincip, som evt. kunne få virkning af censur. Lektor Søren Brogård, repræsenterende GL, afgiver dog mindretalsindstilling med forslag om et undersøgelsesudvalg bestående af repræsentanter for arbejderbefolkningens, funktionærgruppens og kvindebevægelsernes synspunkter samt af pædagoger og specialister. Udvalgets arbejde bør sigte imod »en løbende afdækning af undervisningssituationens i bredeste forstand konserverende indflydelse på socialgruppedeling og kønsrollemønster«. 1.3. Und.-minister Knud Heinesen tilslutter sig Læsepl.-udv.s flertalsindstilling ang. forældres og læreres inddragelse i drøftelser vedr. undervisningsmaterialer, men udtaler sig samtidig for, at et bredt udvalg som det af lektor Søren Brogård foreslåede kunne placeres indenfor det kommende planlægningsråd for alle uddannelser og udarbejde en slags »varedeklaration«. En politisk beslutning bebudes indenfor de nærmeste måneder.

Gunhild Nissen.

Skolehistorisk litteratur

BIRTE ANDERSEN: *Adelig opfostring. Adelsbørns opdragelse i Danmark 1536–1660*. Institut for dansk Skolehistorie. G. E. C. Gad. 1971. 167 s., ill.

Siden S. M. Gjellerup for hundrede år siden publicerede en fin lille studie over »... Samfundsforholdene, især Opdragelsen hos den danske Adel i Tidsrummet 1536–1660«, har børneopdragelsen inden for landets socialt og politisk førende samfundsgruppe ikke været genstand for særskilt undersøgelse. Det skyldes muligvis de mange problemer der er forbundet med udnyttelsen af kildematerialet. Det biografiske grundmateriale er stadig de mellem 300 og 400 ligprædikener, hvis udsagn ofte er unøjagtige og af tvivlsom værd, og hvad der iøvrigt forefindes af kilder er uendeligt spredt. Selv om bl. a. den lange række adelsårbøger i dag stiller forskeren betydeligt bedre end Gjellerup, skal der altså mod til at give sig i kast med opgaven. Birte Andersen er dristigt og energisk gået løs på den og giver på basis af en omfattende gennemgang af såvel trykte som utrykte kilder en veloplagt og velskrevet redegørelse for den adelige opfostring, dvs. opdragelse og undervisning, hvori det på flere punkter er lykkedes at revidere eller nuancere hidtidig opfattelse.

Det skal dog straks siges, at undersøgelsen er skåret lovlig hårdt til. Ved at sætte grænsen før indtrædelse i voksenstilling bliver opdragelsen kun vagt anskuet som funktionel, og de angivne idealer og formål bliver noget af et postulat. For adelsønnernes vedkommende sættes grænsen tilmed ved det tidspunkt, hvor de søgte uddannelse uden for landets grænser, uanset at det pågældende alderstrin var stærkt varierende. Det betyder, at de optrukne uddannelseslinier for et ikke ringe antal unge i perioden indtil 1623 kappes over allerede ved 12–14-årsalderen, for andre først fire-fem år senere. En anden skævhed fremkommer ved den summariske behandling af forhold, der tidligere er behandlet i litteraturen, f. eks. skolen og akademiet i Sorø, hvis oprettelse og funktion er helt central for emnet. Jævnførelser med tilsvarende forhold andetsteds i Europa gives næsten ikke. Til den manglende afrunding af emnet kommer enkelte bemærkninger af en egen raskhed, som nok ville være blevet retoucheret ved en mere omhyggelig gennemarbejdelse. Når f. eks. Otto Lindenov blev hjemsendt fra sin deltagelse i kongebørnernes undervisning med den motivering, at

han fluks voksede til og ikke havde synderlig lyst til skolen, kan man ikke rask slutte, at »hans boglige evner ikke var særlig store« (s. 36). Skoletræthed var en mere nærliggende konklusion. Faktum er at han nogle år senere blev indskrevet ved universitetet i Padova (Pers. hist. T.9:1, s. 36). Heller ikke forudsætter nogle adelsjomfruers kendskab til en talemåde fra Rævebogen i tiden før oversættelsen til dansk nødvendigvis kundskaber i tysk (s. 91). Den kan være nået til jomfrukammeret via genfortælling, højst troligt har den mundtlige fortælling netop her haft kronede dage. Og en ren lapsus er det vel, når oprettelsen af Herlufsholm sidestilles Sorøakademiet som motiveret af hensynet til et nyt ridderligt standsideal (s. 17)? Iøvrigt har Billeskov Jansen over for den gamle antagelse, at stiftelsens forbillede skal søges i de württembergske kostskoler (s. 43), flere gange, sidst i Verdens Litteratur Historie 3, s. 486, overbevisende gjort gældende, at dens sandsynlige forbillede er at hente i de sachsiske fyrsteskolers.

Bogens to hovedafsnit behandler børneopdragelsens former, hjemme eller ude, i skole eller ved hoffet, og opdragelsens og undervisningens indhold. Fremgangsmåden har været at udnytte samtlige forefundne positive oplysninger herom, hvilke dels meddeles i oversigtsform i tillægsbilag, dels anføres som illustrerende konkrete eksempler, ofte i form af citater fra ligprædikenerne. Der gives herved afkald på at søge repræsentativitet. I stedet har B. A. valgt at præsentere den mangfoldighed af mønstre, hvori den enkelte fandt sin plads, og ved fyldig eksemplificering at give mønstrene kolorit. Visse hovedmønstre tegner sig ret tydeligt, mens andre er så uklare, at det er usikkert, om inddragelse af nyt materiale vil få dem til at træde tydeligere frem eller få dem til at fortone sig. Dette kan ikke bebrejdes hende. Større sikkerhed kan nu en gang ikke forlanges, når gode kilder er sjældne og ofte kun findes ved et lykketraf. Da imidlertid de relativt få eksempler jævnlige får stor vægt, vil i det følgende nogle supplerende oplysninger blive anført som bidrag til mosaikken.

Med de nødvendige forbehold over for kilderne bekræftes Gjellerups påvisning af, at mange adelsbørn fra tidlig alder blev givet i hus og pleje hos nære eller fjernere slægtninge, drengebørnene meget tidligt for så at blive kaldt hjem ved 6–7 årsalderen, når skoleundervisningen skulle begynde, døtrene gerne noget senere og i længere tid. Når der foreligger flest vidnesbyrd om at pigerne kom ud i pleje,

kan det naturligt hænge sammen med at pigernes mulighed for at komme hjemmefra udelukkende lå heri, og at deres uddannelse væsentlig faldt inden for de huslige rammer (s. 24), mens drengene under alle omstændigheder havde udsigt til ophold ved skoler, udenlandsrejse m. v., men det er også tænkeligt, at det skyldes en indbygget tendens i kildegrundlaget. Uvilkårligt vil en ligprædikenforfatter dvæle ved denne ofte eneste bemærkelsesværdige begivenhed i den unge piges liv, hvorimod det dramatiske islæt for drengenes vedkommende snarere lå i overgang til skole m. v. (jfr. s. 20 øverst). Det er jo som regel ligprædikenforfatterens personlige skøn over begivenhederne der må bygges på – og det er uheldigvis i disse præstemænds varierende og mere eller mindre søgte begrundelser for fremmedplejeskikken man skal lede efter de hensigtsmæssighedsforestillinger som måtte ligge bag den.

Det er en af B. A.s fortjenester at have punkteret den ideologi, Gjellerup forsøgte at opstille bag praksis. Afgivelserne fra skikken synes efter B. A.s gennemgang ikke at have været så få eller være følt så påfaldende, som han mente, og hans antagelse, at den ældre generation blev anset for bedre kvalificerede børneopdragere end den yngre, kan kun have begrænset gyldighed, for såvidt som B. A. kan vise (bilag 1), at de fleste slægtninge, som tog sig af adelsbørnene, tilhørte samme generation som forældrene. Det vises desuden, at en række forskelligartede faktorer som mors eller fars død, sygdom, krig, embedsgerning i fjerne egne m. v. spillede ind, så at man kan betvivle, at der overhovedet lå nogen almen hensigtsmæssighedsforestilling til grund. En af de få adelsmænd, der notorisk var pædagogisk bevidst, Holger Rosenkrantz, foretrak at beholde sine børn hjemme til skolealderen eller senere. Man må vist nøjes med at konstatere, at skikken eksisterede og prægede (høj)adelens opdragelsesmønster, men tilpasset de enkelte familiers eller slægtens aktuelle behov. Når det et par steder nævnes, at enebørn blev holdt hjemme, og tillige anføres, at enker »almindeligt« holdt deres børn hjemme under foregivende af at børn var enkeværn (nævnt s. 21, men uden dokumentation), kunne man fristes til at spørge, om ikke de private familieforhold i højere grad end skildret kan have haft betydning. Influerede en søskendefloks størrelse og sammensætning mon på valg af pleje? modtog familier, der afgav børn, selv børn udefra? og hvor vidt var det barnløse ægtepar der tog børn i pleje? Muligvis vanskeligt at svare på, men de siger og skriver to

eksempler, der anføres som svar på det sidste spørgsmål (s. 22 f), turde mere være plukket af bunken af foreliggende explicite oplysninger end stå i noget rimeligt forhold til virkeligheden.

Et andet spørgsmål, som ikke stilles, er om der har været variationer i mønstret fra landsdel til landsdel. Det synes at have været tilfældet i den fase af opdragelsen, hvor en del af drengene blev placeret uden for deres oprindelige milieu, ved skoleinstitutioner eller i huset hos en skolemester, hos en fremtrædende gejstlig eller hos en københavnsk professor. At der er fundet flere oplysninger om børnenes anbringelse ved katedralskolerne i Jylland end i det øvrige land fremgår ved en sammentælling af de s. 40 meddelte discipeltal, hvor o. 55 af 80 er jyske. Det er svært at afgøre, om forholdet beror på skævheder i materialet, men ser man på den ligeledes ufuldstændige (men af anm. supplerede) elevfortegnelse for Herlufsholm, viser en skønsmæssig foretaget gennemgang, at overvægten ved de jyske skoler modsvares af en tendens til, at Herlufsholm – uagtet sin stilling som kostskole – navnlig blev besøgt af adelen fra øerne og Østdanmark. Konstateringen af det relativt store antal besøg af adelige ved latin- og katedralskolerne, vist i bilag 4, er iøvrigt en af bogens overraskelser og giver et værdifuldt supplement til elevfortegnelserne fra Herlufsholm og skolen i Sorø, af hvilke sidstnævnte mest tydeligt opfyldte et behov og fra sin oprettelse i 1586 til 1623 blev frekventeret af ikke mindre end 195 adelige fra hele landet (Sorøbogen I, s. 359). Skønt det netop af skolerne på Herlufsholm og i Sorø fremgår, at hverken adelsægteparret Birgitte Gjøe og Herluf Trolle eller kongen, Frederik II, ønskede at sætte undervisningsmæssige skel mellem adelsbørn og andre – planer herom fremkom først ved Sorøakademiets stiftelse – må det nok betegnes som usikkert, om adelsbørnene i latinskolerne har været fuldt integreret i den almindelige undervisning. De opholdt sig gerne i huset hos skolemesteren selv eller en fremtrædende gejstlig i byen og kan der have nydt forskellige begunstigelser, herunder nogen privat undervisning, i visse tilfælde måske overvejende en sådan (jfr. bilagets spørgsmålstegn).

Omtrent ækvivalerende med eller undertiden efter et latinskoleophold modtog enkelte drenge undervisning i forbindelse med et ophold i huset hos en københavnsk professor, dog vel at mærke ikke eller kun i begrænset omfang af husfaderen selv, men af en dertil ansat (studerer)informator. Motivet til valg af et sådant sted har for-

mentlig nok så meget som undervisningen, som jo også kunne nydes andetsteds, været bibringelse af et udvidet milieukendskab under betryggende former, evt. som forberedelse til rejse til udlandet. Som af forf. fremhævet skal de få udsagn om overværelse af forelæsninger på universitetet ligesom de enkelte tilfælde af immatrikulation ikke uden videre tages som udtryk for egentlig studieaktivitet. Oversigten i bilag 3 kan forøges med bl. a. Henrik Gyldenstierne(?) og Otto Huitfeldt, der var i huset hos Johs. Machabæus, og Aksel Brahe der opholdt sig hos Jesper Brochmand; immatrikulation af fynske adelsmænd som Karl Urne 1538, Otto Emmiksen 1548 og Tønne Friis 1601 fremgår af listen over fynske studenter 1479–1611 i skoleprogrammet fra Odense Katedralskole 1866, s. 52ff).

Oprettelsen af Sorøakademiet i 1623 var et modtræk mod adelige udenlandsrejser i ung alder, motiveret ved valutaforbruget og faren for annæmmelse af religiøse vranglærdomme. Det var til at begynde med en ren adelsanstalt og bød på en række fag, som hidtil havde måttet søges ved udenlandske undervisningsinstitutioner, moderne sprog, historie, geografi og opøvelse i ridderlige færdigheder. Herfor redegøres der i al korthed, mens der som ovenfor nævnt er opstået en uheldig lakune i fremstillingen af uddannelsesforløbet ved forbigåelse af det tilsvarende uddannelsesstrin i tiden før 1623, der da i vid udstrækning blev henlagt til udlandet, fortrinsvis Tyskland, fordi det danske undervisningssystem ikke svarede til adelens krav. Det er en misforståelse at betragte »udenlandsrejsen« som et entydigt begreb. Når f. eks. Christian Friis o. 10 år gl., Jakob Bjørn o. 11 år gl. og Frederik Skovgaard o. 12 år gl. blev sendt til Rostock, Mogens Ulfeldt 13 år gl. til Wittenberg, Mogens Kaas 14 år gl. til Leipzig, Erik Hardenberg o. 10 år gl. til Danzig, Jesper Friis 11 år gl. til Lüneburg, Niels Krag o. 15 år gl. til Lübeck, Predbjørn Podebusk 11 år gl., Falk og Mogens Gjøe 11 og 14 år gl., Jakob Huitfeldt 13 år gl. og talrige andre unge til Strasbourg etc. etc. – så var det ikke som senere for at drive universitetsstudier, bese landene og blive verdensmænd, men i første omgang ganske enkelt for at gå i gode skoler og nyde dygtige pædagogers undervisning. Hverken på Herlufsholm eller i Sorø skole blev der undervist i andre sprog end latin (og måske græsk), og med støtte i ligprædikener, breve m. v. tør det hævdes, at foruden en forventelig større kvalitet og et større spektrum i undervisningen har også muligheden for en grundig tilegnelse af tysk sprog-

færdighed, nødvendig ved hoffet, i militæret og tildels i kancelliet, været ledende bevæggrund til at sende disse børn uden for landet. Ude på adelsgårdene har desuden i et vist omfang en elementær tyskundervisning fundet sted. Til de af B. A. s. 54, 76 og 91 givne eksempler kan føjes vidnesbyrd i testimonier og breve m. v. om tyskfødte præceptorer, der søgte til Danmark, f. eks. Rørdams universitetshistorie II s. 367, III s. 451 f, IV s. 616f; Kirkehist. Saml. 3:1 s. 776, 778; 3:3 s. 259ff; Badens Universitetsjournal 1795 s. 171. –

I et lille interessant, men ufuldstændigt kapitel om »Ved hoffet« redegøres der for adelsbørns tilstedeværelse ved de danske hoffer. De optræder i to forbindelser: som selskab for kongebørn under opdragelse og som pager eller »edelknaber« hos medlemmer af kongefamilien, pigerne som jomfruer i dronningernes jomfrukammer. Efter hvad B. A. har kunnet konstatere blev prinsesserne ikke undervist sammen med andre jævnaldrende, men det var praksis for prinsernes vedkommende, og med de mange drengébørn i kongefamilien ca. 1540–1640 blev det et ikke ringe antal adelsdrenge, som deltog i prinseopdragelsen. Listen herover i bilag 5 s. 119 f er langtfra komplet. Dertil skal føjes Holger Ulfstand 1556 (Carl S. Petersen, Afhandlinger, s. 46), en søn af Ludvig Munk 1589 (Dronning Sophies kopibøger, s. 75) og en Belov 1590 (Molbech s. 290). I forbindelse med prins Christian (V) anføres to navne, mens det af instruksen for hans hofstat 1610 fremgår, at tallet var 8 (Christian IV.s breve I, s. 45–48), Gyldenløverne havde i Sorø 4 edelknaber med særskilt præceptor og nogle opvartende pager (Sorøbogen I, s. 445), af dem nævnes i Kancelliets brevbøger 26/4 1625 Oluf Brockenhus, en von Lützwow og en Lindenov, og mellem Valdemar Christians edelknaber var – ligeledes med egen præceptor – Caspar Markdanner, Mouritz Skade og C. F. von Gersdorff (Kancelliets brevbøger 23/9 1630, 17/7 1633 og 2/5 1635). Listen over edelknaber hos kongen s. 120 bygger væsentlig på ligprædikener og adelsårbog og kunne være suppleret fra andre kilder. Det burde desuden have været nævnt at også dronningerne og de voksne prinser havde sådanne opvartende drenge. Antallet af edelknaber hos prinserne kunne lejlighedsvis være ganske stort. I hertug Hans' Ruslandsfærd 1602–03 deltog f. eks. 15 edelknaber, dog overvejende tyske (Historiske Calender I, s. 95f), i Valdemar Christians 1643–45 10 (Hist. T. 6:3, s. 252). Ifølge en opgørelse fra 1634 havde kongen da (mindst) 6, prins Christian (V) 9, hertug Frederik 3 og

Valdemar Christian 2 edelknaber, sidstnævnte to ikke identiske med nogen af de ovennævnte, som blev sendt til Sorø (Christian IV.s breve III, s. 268), og ved prins Christian (V).s hof fandtes 1644 10 (H. Hjelholt, Falsters historie I, s. 217). Søgningen var undertiden for stor, i 1606 måtte kongen give afslag til 3 om at komme til hoffet, i 1608 til 4; de henvistes alle til tjeneste hos adelige lensmænd, men Hans Seefeld, den eneste danske blandt dem, omtales senere som værende dreng i kongens tjeneste (Kancelliets brevbøger 24/4 1606, 2/1, 21/4, 25/4, 27/10 og 28/10 1608). I 1622 søgte kongen afsætning for 3 i prinsens omgivelser, heraf var to tyske og en dansk, Herluf Mormand (Christian IV.s breve I, s. 246). Et fuldstændigt overblik vil først en gennemgang af rentemester- og hofregnskaberne kunne give, dog var som allerede antydning af de to sidste eksempler uden tvivl et meget stort antal af edelknaberne tyske adelsdrenge. Mellem de 20 nævnte i 1634 synes kun 2 eller 3 at være danskfødte, og en gennemgang af Christian (V).s breve giver af o. 20 navne vistnok kun 2 danske (Marcus Pogwisch og Erik Steensen) samt et par holstenske adelsdrenge, resten rent tyske. Det skal lige tilføjes, at en del af de tyske edelknaber optaget ved de danske hoffer fortsatte i dansk tjeneste og slog sig ned i Danmark.

Tjenesten som edelknabe ophørte, når man blev erklæret væragtig, dvs. fik ret til at føre hest og våben og dermed kunne overgå til stillingen som hofjunker. En vis adgang til træning i disse færdigheder har der derfor utvivlsomt været under edelknabens ophold ved hoffet; om edelknaben Hugo von Lützow er det tilfældigt bevidnet, at han fik rideundervisning af kongens staldmester (Christian IV.s breve IV, s. 141), men derudover er man vist stort set henvist til almindelige slutninger, om hvad hofuddannelsen indebar. Man lærte naturligvis anstand og gode manerer (omend det unægtelig ikke vidner særlig fordelagtigt om hofklimaet, når vi hører at Frederik II.s skole på Frederiksborg blev nedlagt på grund af hofjenternes dårlige indflydelse på ungdommen, Kornerup s. 13), og de mange tyske hoffolks, herunder de tyske edelknabers tilstedeværelse må i daglig omgang have givet de danske edelknaber et praktisk kursus i tysk. Decideret ikke-boglig (s. 37) har hofuddannelsen i det 17. årh. næppe været. Ved hoffet i Gottorp var der ansat en informator for pagerne (Quellen und Forschungen zur Schl.-Holst. Gesch. XIV, s. 109), og i hvert fald ved prins Christian (V).s hof i Nykøbing var der ansat en sproglærer, Jo-

hannes de Wignete, der virkede som informator for de små edelknaber, bl. a. i latin (Hjelholt I, s. 217). Endogså de opvartende, ikke-studerende knaber på Sorø var betænkt med en nødtørftig elementærundervisning (Sorøbogen I, s. 390 f).

Det turde være klart, at tilstrømningen af tyske edelknaber har haft et sidestykke i danske edelknabers opvækst ved udenlandske, navnlig tyske hoffer, en gren af uddannelsen der for danske adelsdrenge formentlig ikke har haft mindre betydning end optagelsen ved de danske hoffer eller i ældre tid tjenesten hos en anset adelsmand; men atter stiller afgrænsningen til de hjemlige forhold sig i vejen for en afrundet behandling. Ikke fordi der er noget mærkværdigt ved hofuddannelsen i det fremmede. Målet var vel ikke stort mere end at erhverve større erfaring og sprogfærdighed, evt. afpudsning af allerede erhvervede færdigheder. I en anbefaling til hertugen af Pommern 1571 for Frederik II.s edelknabe Knud Rud er ønsket om forflyttelse motiveret ved de velordnede forhold ved hertugens hof, »da er zu erbaren Sitten und adelichen Tugenden Ursachen und Exempel haben mag« (Vedel Simonsen, De danske Ruder II, s. 143, jfr. s. 167). Opholdet kvalificerede ham siden til tjenesten som dansk hofjunker.

Den grove inddeling i henholdsvis en »ridderlig« (hof- og militær-) og en »boglig« uddannelse (s. 62) har en vis relevans for det 16. århundredes vedkommende, men i mindre grad for det 17. århundredes. Bortset fra det uklare i begrebet boglig (= latinskoleophold? akademiophold? universitetsophold?) må ved en sådan opdeling hele uddannelsesforløbet tages i betragtning, og sikkert er, at de to former ikke udelukkede hinanden. F. eks. kom C. F. Gersdorff og Niels Juel på Sorøakademiet efter at de havde været edelknaber hos henholdsvis kongen og prins Frederik, og Svend Aage Hansen, der i en opgørelse skelner mellem universitets- og militæruddannelse, opererer da også med kombinationer heraf (Adelsvældens grundlag, s. 186). Men der kan ikke råde uenighed om at studier ved akademier og universiteter i stigende omfang indgik i adelsmandens uddannelse. Og litteraturen fulgte med. I Jakob Ulfeldts bogliste fra o. 1600 fandtes både hofmandslitteratur og værker om fortifikation og krigspraktik.

Hvordan undervisningen formede sig under huslærerens tugt i det adelige hjem, og hvad den gik ud på, belyses kun fragmentarisk i kilderne. B. A. giver i sin velkomponerede mosaik illustrerende eksempler herpå. Skrivning, læsning og regning var naturligt de færdigheder,

som indøvedes i barneårene. Betegnende for kildefattigdommen, og selvfølgelig ikke i overensstemmelse med de faktiske forhold, er at regneundervisning for drengenes vedkommende yderst sjældent er fundet omtalt. Der kan dog gøres et par tilføjelser. I Mogens Gyldenstiernes regnskab for sine børn findes nogle kulturhistorisk interessante notitser om Christian Gyldenstiernes udgifter, mens han opholdt sig hos Anders skolemester (i Roskilde) og på Herlufsholm. De viser, at der under opholdet hos førstnævnte i 1565, da C. G. var 13 år, blev indkøbt nogle regnerekvisitter, nemlig »en regnebog og en regnebøsse at have renepenge udi« samt fjorten dage senere et regnebræt »at lægge regnskab på«. Sammenlign, at f. eks. Claus Lauridsen Skavbos danske regnebog fra 1552 i sit 3. hovedafsnit behandler regning med regnepenge. Om deltagelse i skolegang vidner iøvrigt en udgiftspost hen på efteråret til: »en lygte at gå i skole med« (Danske Magazin 6:2, s. 310ff). Desuden underviste H. P. Resen som privatpræceptor Frederik Rosenkrantz i regnearterne under et ophold i Rostock (14 år gl.) og senere gennemgik han dem i sit eget hus med bl. a. Jakob Mogensen Ulfeldt (Kornerup, H. P. Resen, s. 72 og 306), eksempler der måske kan tages til indtægt for formodningen s. 68, at regneundervisningen kan være begyndt (eller først for alvor har taget fat?) på et ret sent alderstrin.

Hovedsproget i undervisningen var latin, dernæst evt. tysk; blandt kundskabsfagene synes kristendomskundskab helt at have domineret. Dertil kom øvelse i anstand og konversation. Bogens kup er fremdragelsen af nogle latinske stilebøger med afskrifter af sentenser, dialoger og sædelige foreskrifter samt en fyldig redegørelse for en tysk huslærers undervisning af lensmanden på Antvorskov Wenzel Rothkirchs sønner og døtre, ledsaget af en fortegnelse over undervisningslokalets og hver af de fem døtres håndbibliotek. Hvorvidt dette materiale og de få andre kendte (og gengivne) opdragelsesinstruktioner er repræsentative må stå hen, men de giver særdeles interessante indblik i nogle højadelige opdragelses- og undervisningsprogrammer. Stort set bekræftes det hidtidige indtryk, at der blev gjort mere ud af drengenes undervisning end pigernes, og at latinundervisningen var forbeholdt drengene, mens der ud over de elementære fag blev gjort nok så meget ud af pigernes opdragelse til dyd, fromhed og huslige færdigheder. I redegørelsen for Rothkirch-døtrenes undervisning lægges der vægt på de forskellige former for praktisk regning, vejledning

i brug af kalender, bl. a. med henblik på astrologiske beregninger, og gennemgang af opskrifter og recepter. Det sidste erindrer om, at lægelige husråd var adelsdamernes domæne, og at den kvindelige hovedperson i et tysk drama fra o. 1600, fremstillet som den typiske danske herregårdsdame, var »en jomfru kyndig i den medicinske kunst« (J. Oskar Andersen, Holger Rosenkrantz den Lærde, s. 40).

Det påvises, at de slesvig-holstenske jomfruklostre endnu efter reformationen var velbesøgte opdragelsesinstitutioner for danske adelsdøtre. Alternativet var anbringelse i huset hos slægtninge eller en af de adelsdamer der som Birgitte Gjøe havde gjort det til en profession at opdrage adelspiger. Først fra omkring 15-årsalderen var der, når dronning gaves, chance for at finde optagelse i dronningens jomfrukammer (bilag 5), ved given lejlighed også for at følge en nygift prinsesse til et hof i udlandet (eksempler i Dronning Sophies kopi-bøger, s. 43ff, 46, 87 og 90f). Til de piger, der lærte tysk (s. 91f), må vel også regnes disse opvartende jomfruer. Dronningerne var i perioden tyskkfødte, så det er utænkeligt, at skarerne af jomfruer, der blev indkaldt ved dronningernes ankomst til landet, ikke enten allerede har kunnet eller i årene ved hoffet har lært noget tysk. Sprogundervisning kan da også meget vel være indgået i det program, som forestod de unge piger der blev sendt bud efter i 1597 (s. 37). De skulle ifølge indkaldelsesordren optugtes og undervises af enkedronning Sofie et lille halvt årstid, inden de trådte ind i den nybyggede dronning Anna Katrines jomfrukammer. Det underer ikke, at tysk er det fremmedsprog som omtales hyppigst lært i ligprædikenerne over adelsdamerne. I tilfælde, hvor de ad anden vej vides at have behersket det, er det muligt, at de, som vistnok Lisbet Bryske (Pers.hist.T. 9:4, s. 1f), har lært sig det i voksenalderen.

Foruden boglisterne fra Rothkirch-hjemmet fortæller Jørgen og Akseel Skeels stilehefter, dat. 1586 og 1635, lidt om de bøger, der har været brugt ved latinundervisningen, Catos disticha, Stephanius' Colloquia og et skrift om gode manerer af Johannes Sulpitius, altså principielt de samme som i latinskolerne. Belærings i gode manerer – af forf. lidt pudsigt rubriceret under begrebet »finere dannelse« – var et stående punkt i opdragelsesinstruktionerne, og bøger herom som nævnte Sulpitius indgik i de almindelige stil- og læsepensa. Den håndbog Rothkirch-sønnerne anvendte o. 1650, Giov. della Casas fra 1550-erne, var et usædvanligt levedygtigt værk, en af Det kgl. Biblioteks

udgaver blev indkøbt 1591 af Hans Lindenov under et ophold i Strasbourg, en anden, et med indstregninger og tilføjelser gennemarbejdet eksemplar, af Joachim Gersdorff på Sorø 1629. Først på Sorøakademiet – eller under udenlandsophold – blev orienteringsfag som geografi, historie og politik sat på undervisningsplanen. Der er dog et svagt spor af dyrkning af historien på Herlufsholm. Ordinansen af 1567 påbød her bordlæsning enten af biblen eller »historier«, og 1569 bad Christian Gyldenstjerne fra Herlufsholm om at få tilsendt ikke blot biblen og en græsk grammatik, men også »Cransium historicum«, dvs. et historisk værk af Albert Krantz, der bl. a. havde skrevet om de nordiske rigers historie (Dansk Magazin 7:6, s. 72; Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne III, s. 233). Følger man bogkøbene under de 15–18-åriges rejser og studieophold, finder man fra 1570'erne og fremefter klare udtryk for interessen for historiske emner og stats- og samfundsorienterende fag.

For ikke at give undersøgelsen slagside er med velberåd hu kongebørnenes mere veldokumenterede opdragelse holdt uden for, men på de elementære områder har denne næppe afvejet fra adelsbørnenes, og hvad angår den indlæringsmetode, som stilehefterne vidner om, ville jævnførelse med lignende levninger fra såvel kongebørnenes som latin-skoleelevernes skolestuer have givet analysen mere bredde. Men der er sagt nok om, hvad bogen ikke giver sig af med. De givne randbemærkninger skal ikke overskygge, at B. A. har overvundet mange vanskeligheder og ydet et djærvt og fortjenstfuldt pionerarbejde inden for et alt for sjældent studeret felt. Om børneopdragelsen til 10–12årsalderen vil der formodentlig ikke være stort mere at sige, derimod utvivlsomt et og andet om den følgende fase i uddannelsesforløbet, når – som rimeligt er – de forskellige former for uddannelse i det fremmede drages ind. Man må håbe, at B. A. vil fortsætte sine lovende studier og engang give et afrundet billede af adelsopdragelsen, set i såvel den individuelle personlige som pædagogiske og samfundsmæssige sammenhæng.

Harald Ilsøe

INGRID MARKUSSEN: *Prinsesseskolerne i Søllerød sogn 1721–1823*. Særtryk af Søllerødbogen 1971, udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød kommune. 141 s., ill.

Pietismen interesserede sig for børneundervisning så vidt, at den ønskede, at alle børn skulle lære at læse, for at de selv kunne læse bibe-

len og tilegne sig de nødvendige kundskaber i religion. Fyrster og gods-ejere, der var grebet af pietismen, gik derfor i lag med at indrette børneskoler på deres enemærker. I Danmark indrettede Kristian d. 6. således et almindeligt folkeskolevæsen på landet ved love af 1739 og 1740.

Optakten til dette var dels Frederik d. 4.'s rytterskoler, dels en række skoler, som forskellige godsejere lod etablere på deres godser. Blandt de mest initiativrige skolegrundlæggere var kong Frederik d. 4.'s søskende, prins Carl og prinsesse Sophie Hedevig. De to søskende oprettede tilsammen 23 skoler på deres forskellige besiddelser. 5 af dem lå på prinsesse Sophies Hedevigs gårde, Dronninggård og Frederiksdal i Lyngby og Søllerød sogne.

Det var i 1971 netop 250 år siden, disse skoler blev funderede og i den anledning har Historisk-topografisk selskab for Søllerød kommune i forbindelse med lokale skolemyndigheder ladet et jubilæums-skrift udarbejde. Forfatteren er amanuensis Ingrid Markussen fra Institut for dansk skolehistorie. Ved at gennemgå en række gejstlige og verdslige embedsarkiver har fru Markussen fremdraget et stort stof, og det har været hendes hensigt at belyse dels de synspunkter, der lå til grund for skolernes oprettelse og styrelse og dels de enkelte skolers udvikling og dagligliv og samspillet mellem dem og befolkningen og myndighederne på egnen. Læseren bliver præsenteret for mange interessante enkeltheder. Således oplyses det (s. 19), at der var bondeskoler i sognene, før prinsessens skoler indrettedes. Det var ikke ene-stående i landet, tværtimod. Men det fortæller om bøndernes egen vurdering af nødvendigheden af en vis undervisning af deres børn, en væsentlig forudsætning for, at det nye skoleinitiativ kunne få succes. Det er også vigtigt at få fremhævet (s. 17), at der var andre motiver for skolernes oprettelse end pietismens. Prins Carl havde således også højnelse af bøndernes materielle kår for øje, når han lagde så mange kræfter i arbejdet med at skaffe bønderbørnene undervisning, som han gjorde. Det har også stor interesse at få gjort rede for (s. 20) de økonomiske problemer, der måtte løses for at få skolevæsenet til at fungere, og i den forbindelse (s. 31) at få konstateret, hvordan skolehusene faktisk kom til at se ud. Lærerproblemet klaredes ved, at nogle af de tidligere skoleholdere fortsatte under den nye ordning (s. 36), men ellers møder man i forbindelse med fastsættelse af de krav, lærerne skulle opfylde, den fra tiden velkendte diskussion om,

hvorvidt pietistisk guds frygt og vandel skulle have fortrin frem for faglig kunnen (s. 24).

Undervisning og undervisningsmateriel i disse skoler svarede til det, man finder i andre af tidens landsbyskoler, katekismusbøger, abc'er, bibler og en huspostil (s. 30 f). Prinsesseskolerne synes dog hvad udstyr angår, at have hørt til blandt de bedst forsynede landsbyskoler på den tid. Gennem oplysninger om forældre og børn, forsømmelser og opdragelsesmetoder, skoleholderne og deres forhold til overordnede og til skoledistrikternes beboere træder der et billede frem af dagliglivet i disse skoler, som lader mange af det 18. århundredes kendte træk til syne. Med udgangspunkt i Junges beskrivelse af almuens humane opdragelse af deres børn (s. 52) plæderer Ingrid Markussen for, at også opdragelsesmetoderne i skolerne hørte til de milde, blandt andet som følge af filantropismens indflydelse. Er det rigtigt, må det utvivlsomt betegnes som karakteristisk for undervisningsmetoderne der på egnen i forhold til andre egne. Nu vil opdragelsesmetoderne i den tids skoler naturligvis som i andre tiders skoler veksle fra sted til sted og først og fremmest være bestemt af den enkelte lærers personlige indstilling, og man kan da også møde adskillige skoler i det 18. århundrede, hvor korporlig revselse sjældent forekom. Men hårdhændede omgangsformer, både mellem voksne indbyrdes og mellem voksne og børn træffes så ofte i datiden, at de må anses for anerkendte og selvfølgelige. Bogen om prinsesseskolerne fremlægger da også et stort antal tilfælde på konflikter mellem de personer, den lader optræde på arenaen i Søllerødeggen. Når der, som det anføres (s. 52), mangler eksempler på, hvordan forældrene så på sagen, er der grund til at mene, at det skyldes, at de tog den, som de forskellige lærere fandt for godt at udforme den. Det anførte eksempel (s. 40) på, at et genstridigt barn fra en af skolerne hensættes i Christianhavns børnehus, taler heller ikke just om mildhed, og at der blandt lærerne nævnes flere brådne kar, peger jo i retning af mindre idealistisk fremfærd hos de respektive skoleholdere.

Efter 1780 bliver skildringerne meget fyldige, fordi kildematerialet vokser. Man hører om skoleholderlønninger, der næppe strakte til de daglige fornødenheder, om bygninger, der stadig måtte repareres, om en skole, der brændte, hvorved skoleholderen blev ganske forarmet, om talrige problemer med boliger, skolestuer, skolelodder, duelige og mindre duelige skoleholdere, om provste- og bispevisitatser

og biskop Balles visitatsmetode. Der gives her igennem et fyldigt og alsidigt billede af forholdene i prinsesseskolerne i de årtier. I det store og hele svarer det til, hvad man møder i andre landsbyskoler på den tid, men de mange enkeltheder giver et fyldigere billede af skolevæsenet i disse sogne, end man har det ret mange andre steder fra.

1814-loven (egentlig begyndt 1806) ændrede prinsesseskolerne, så de opfyldte den nye lovs krav. Forfatteren gennemgår skolevæsenets omlægning. Der bliver nye skoledistrikter, bedre lærerlønninger, nye lærere med seminarienuddannelse, der dog ikke alle præsterede bedre undervisning end de gamle skoleholdere, skærpe af mødepligten ved hjælp af skolemulkter, ny skoleadministration med skolekommissioner, skolepatroner, skoleforstandere og amtsprovster. Også for denne periode fremdrages en mængde træk fra hverdagen, der giver et godt billede af problemerne med bygninger, undervisningsmidler, lærere, elever, forældre og myndigheder. Bogens sidste afsnit skildrer, hvordan de gamle skoler omdannedes til kommunale skoler og mistede deres gamle præg af privilegerede skoler, en proces, der afsluttedes 1823.

Bogen er skrevet ud fra et lokalhistorisk synspunkt sådan at forstå, at forfatteren lægger hovedvægten på at fremlægge så mange præcise detaljer som muligt om alle behandlede problemer, selv om det også fører med sig, at overblikket bliver mindre klart. Det er den opgave der har været stillet, og den er løst på tilfredsstillende måde. For lokalhistorikeren og den lokalt orienterede læser er der overordentlig mange værdifulde oplysninger at hente. For faghistorikeren, der i forvejen er fortrolig med skolevæsenets historie, som det formede sig i sognene i det øvrige land i de samme tidsafsnit, er den lokalhistoriske udformning af afhandlingen også tilfredsstillende, idet han vil konstatere, at hovedproblemerne i prinsesse Sophie Hedvigs skoler svarede til dem, landets øvrige landsbyskoler havde at slås med. Hvad der var af særpræg ved skolerne i Søllerød og Lyngby sogne, vil han hurtigt kunne udskille. Væsentlige forskelle lå i en større interesse fra godsejernes side, der blandt andet viste sig i bestræbelser for, at børnene blev fri for at betale for undervisningen, og i etableringen af en interesseret og effektiv administration, der sørgede for, at skolehuse og hjælpemidler holdtes i en tålelig stand. For den almindeligt orienterede læser uden særlig faglige eller lokale forudsætninger kan det der-

imod nok knibe at få overblik. For ham havde det været en fordel med en fyldigere orientering i den almindelige udvikling af landsbyskolevæsenet i den behandlede periode og en klarere placering af udviklingen i prinsesseskolerne i forhold hertil, så han havde været i stand til at se, hvad der var fællestræk, og hvad der særlig karakteriserede udviklingen i skolerne i Lyngby og Søllerød sogne. Men det er ikke i første række hans interesse, man har villet varetage, og derfor kan der konkluderes således – Ingrid Markussen har løst sin opgave på en god måde, idet hun har lagt vægt på at tilfredsstille den lokalt interesserede læsers interesse.

Georg Hansen

SIGV. ELLKIER-PEDERSEN: *Bogen om Rytterskoletavlerne. En undersøgelse i 250-året (1721–1971)*. 120 s. Universitetsforlaget i Aarhus. 1971.

Sædvanligvis er det en lidt prangende titel at give en bog, når forfatteren udgiver »Bogen om . . .« I Ellkier-Pedersens tilfælde vil jeg mene, at titlen er dækkende. En grundigere undersøgelse og beskrivelse af rytterskolernes sandstenstavler vil næppe se dagens lys. Forfatteren har ikke bare taget stenprøver af tavlerne for at få fastslået at de er Westphalske Oberkirchsandsten (der på grund af udskibningshavnen ofte bliver betegnet som Bremer-sandsten), men han har også undersøgt målkombinationer for at finde tavlernes idealmål, han gennemgår den sandsynlige arbejdsgang ved tavlefremstillingen fra brydning til tekst-optrækning, og han gennemgår særlig grundigt selve tavleteksten.

Bogen er forsynet med et fototeknisk set fremragende billedmateriale, der viser tavlerne eller dele af dem med ægte pietetsfølelse. Særlig interesse har forfatterens undersøgelse af, hvem der kan være forfatter til mindetavlernes dansksprogede vers. I så godt som al foreliggende rytterskolelitteratur oplyses det, at forfatteren var kancellisekretær Frederik Rostgaard. Ellkier-Pedersen afviser dette med henvisning til Christian Bruuns dybtgående Rostgaardbiografi, hvori præsten i Helsingør Jørgen Friis udpeges som forfatter. Ellkier-Pedersen sandsynliggør Bruuns oplysning om, at Rostgaard ikke var forfatter til mindeversene ved at fremvise et udkast til teksten fra Rostgaard, der blev forkastet. Derimod kan han ikke helt tilslutte sig Bruuns oplysning om, at Jørgen Friis skulle være forfatteren. Han har gennemgået Jørgen Friis' produktion, som blev udgivet i 1752 af dennes søn, og her er

mindeversene ikke med. Gengivne vers fra Jørgen Friis' hånd fra tiden omkr. 1720 viser heller ikke digterisk lighed med mindeversene, selv om ordvalg og tankeforbindelser ikke udelukker, at Jørgen Friis kan have lavet et udkast, som en sikrere digter har givet en endelig udformning. Ellkier-Pedersen er derfor tilbøjelig til at mene, at kongen har benyttet sig af et udkast fra Jørgen Friis, som derefter er blevet udarbejdet i kongens navn under den bestemte forudsætning, at kunstneren skulle forblive anonym, en skik som kendes fra litteraturens og musikkens verden.

Ellkier-Pedersens teori bestyrkes ikke af hans senere omtale af de mindevers, som kong Christian VI lod indgravere på mindetavler over de skoler, han opførte på de kongelige godser i Dragsholm distrikt i 1735. Her var forfatteren ikke anonym, men kendt som amtmanden, Frederik Adeler, og et udkast fra Jørgen Friis blev da forkastet. Et mere dybtgående studium af Rigsarkivets arkivalier vil måske kunne give oplysning om Rytterskoletavlernes forfatter. Ellkier-Pedersen konstaterer, at af de oprindelig 232 opsatte sandstenstavler er kun 5 helt forsvundet i dag. De bevarede 227 tavler har alle været nedtaget og flyttet en eller flere gange i løbet af de næsten 250 år, der er gået siden de blev opsatte.

Der ligger fra forfatterens side et stort arbejde bag en næsten 30 s. lang detaljeret beskrivelse af de 227 tavlers nuværende tilstand, ophængningsforhold, ophængningssted og ejerforhold. For skolehistorien har de afsnit interesse, hvor forfatteren har opstillet en bestemt problemstilling, eller hvor en linie i udviklingen bliver trukket op. Men disse afsnit er kun få, og som helhed er bogen om rytterskoletavlerne mere af museal end af skolehistorisk betydning.

Ingrid Markussen

OLE WARTHØE HANSEN: *Skolehistorisk billedbog fra Randersegnen og Djursland*. Historisk Samfund for Randers Amt, 1971, 32 sider.

Skolehistorisk appetitvækker

Animeret af Selskabet for dansk Skolehistorie har Historisk Samfund for Randers amt fået den gode idé at udsende en skolehistorisk billedbog. At bogen er udsendt i Randers kan næppe undre, for det er en af de egne, hvor lokalhistoriens og skolens verden er tættest ved hinanden, personificeret i bogens redaktør *Ole Warthoe-Hansen*. Pædagogen fornægter sig da heller ikke i denne

bog, der er en smuk og nærværende buket af løse ender beregnet på at vække interessen for skolehistorie. Det er velgørende at se en lokalhistorisk bog, der arbejder så bevidst formidlende, og så klart sigter mod et forudsætningsløst publikum. Såvel emnet selv som dets behandling i denne bog må kunne nå ud til mange mennesker, men det er vanskeligt at bedømme for én, der i forvejen er vakt for sagen. Derfor bad jeg (E.-M. B.) Lolland-Falsters Stiftsmuseums nyeste medarbejder, en journalist der er udstationeret som civil værnepligtig, om at bedømme bogen, og her er hans vurdering:

Med udgivelsen af billedbogen har Historisk Samfund for Randers Amt begået et eksperiment, som man trygt kan anbefale andre lokalforeninger at følge op. Ideen er kort og godt provokerende: Indsaml lokalt skolehistorisk billedmateriale, skriv en kortfattet provokerende og animerende tekst – helst med mange spørgsmålstejn, udgiv et billedhæfte med materialet, og som et naturligt resultat vil der fremkomme nye oplysninger til gavn for den lokale skolehistoriske forskning!

Billedbogen, der er lavet i samarbejde med Selskabet for dansk Skolehistorie, går endnu videre. Ud fra den kendsgerning, at vor tid har oplevet et langt mere nuanceret skolebillede end nogen anden periode beskriver den også nutidens skole (motorcykler parkeret i skolegården) og giver sluttelig en smagsprøve på fremtidens tekniske hjælpemidler i undervisningen.

Væsentligst er dog vidnesbyrdene fra det 17., 18. og 19. århundrede, der periferisk beskæftiger sig med almueundervisningen i den middelalderlige kirkelade i Ørsted kirke, Frederik den Fjerdes rytterskoler, De dronningborgske Rytterskoler og godsejerskolerne m. m.

Glemte er heller ikke fortidens gymnastikundervisning. Bogen fortæller fængslende om gymnastiktimerne kort efter gymnastikundervisningens indførelse i 1814. Til det formål er udarbejdet en tegning af aktiviteterne på gymnastikpladsen ved Gerrild skole.

Alt i alt et fængslende stykke lokalhistorie, hvori man kun savner én ting: At bogen var bedre gennemarbejdet. Man føler, at forfatteren ikke har arbejdet i kronologiske baner!

Knud Erik Tagmose

Lad denne dobbelt-anmeldelse slutte med et par ord om bogens udseende. Den er fornemt udstyret med massevis af billeder; den er i tværformat, der lader billedmaterialet komme til sin ret, og der er i det hele arbejdet mere bevidst med opsætningen, end man er vant til

i dansk lokalhistorie. Det er således storartet at inddele bogen i en række små afsnit med en kort introduktionstekst under hver overskrift. Hovedtekst og billedtekster lever sammen, men alligevel har hver sit liv, således at de kan læses næsten uafhængig af hinanden. Derved opnås det meget værdifulde, at bogen virker på to niveauer. Kun er det synd, at man har valgt to skrifter, som misklæder hinanden så meget som den aristokratiske garamond og den karakterløse avisskrift excelsior. Dette samt de hyppige skift mellem to- tre- og fire-spaltede sider gør lay-outet lovlig kompliceret. Men det er småting, som ikke rækker ved, at Ole Warthoe-Hansen har redigeret en spændende og varm bog, som på flere felter er en tiltrængt og velkommen fornyelse i dansk lokalhistorie.

Else-Marie Boyhus

L. S. RAVN: *Lærerne under sprogreskripterne 1851–1864*. Sydslesvigske år og dage. Udgivet af Poul Kürstein. Forlaget Skandia, N. A. Sørensen KG. Flensborg. 1971. 295 s.

Der har været megen debat om de såkaldte »sprogreskripter«, hvorved den danske regering i årene fra 1851 og til krigen 1864 søgte at værne om dansk sprog i Mellemslesvig.

Uden at man egentlig ved hvorfor, var det gået således, at der siden reformationstiden var blevet prædikedet på tysk i kirkerne i det sydlige Slesvig omtrent til den nuværende statsgrænse, skønt folkesproget i store dele af Mellemslesvig var den danske sønderjyske dialekt. Yderligere havde man sidenhen bestemt, at skolesproget skulle følge kirkesproget, for at børnene fra de dansktalende hjem kunne forstå præstens konfirmandundervisning og befolkningen følge præstens prædiken. Denne mærkværdige ordning kunne selvfølgelig kun svække det danske sprogs stilling i Mellemslesvig.

Efter krigen 1848–50 søgte man fra dansk side at bøde på dette misforhold ved sprogreskripterne. De blev gennemført af regeringskommissæren for Slesvig, F. F. Tillisch, men udformningen skyldes væsentlig hans nære medarbejder, den da 35-årige jurist A. Regenburg, der havde fået overdraget bestyrelsen af kirke- og skolevæsenet i Slesvig. Det blev ved reskripterne bestemt, at i Tønder købstad og i 49 mellemslesvigske sogne skulle der skiftevis prædikes på dansk og på

tysk, og i skolerne skulle der gradvist indføres dansk undervisningsprog. Der skulle dog gives 4 ugentlige timers undervisning i tysk.

Man skulle rent umiddelbart synes, at det var en rimelig ordning, men i befolkningen mødte den megen modstand. De religiøse forestillinger var man kun vant til at udtrykke i det tyske sprog, medens dansk kun rummede hverdagslivets gloser. Endvidere betød det rent praktisk meget for ungdommens fremtid, at den var godt oplært i det tyske sprog, da forbindelserne indenfor håndværk og handel for en stor del førte sydpå. På grund af den modstand, som reskripterne mødte, har det været meget diskuteret, om denne sprogpolitik var et fejlgreb.

Med den her nævnte bog om »Lærerne under sprogreskripterne« er der givet et grundlag for en saglig vurdering af sprogreskripterne på godt og ondt for skolevæsenets vedkommende. Tidligere stadsskoleinspektør i Storehedinge, L. S. Ravn, der har gennemført arbejdet, er selv sønderjyde, er gennem familietraditioner fortrolig med landsdelens sprogproblemer og har tidligere udgivet »Oplysninger om tysk uddannede lærere, der blev efter 1920« og »Dansk uddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre«.

Der ligger et beundringsværdigt arbejde bag denne bog. 360 læreres forhold er undersøgt. 80 skoler i Sydslesvig er besøgt. Visitatsberetninger fra lærere, præster, provster og biskopper er gennemløjet. Ikke mindst værdifuldt er det, at det er lykkedes at finde frem til og redde en række af de skolekrøniker, som det fra 1855 var påbudt lærerne at føre (jvfr. herom i nærværende årbog 1971, s. 76–90).

Resultatet af undersøgelsen med hensyn til vurderingen af reskripterne kan sammenfattes således:

Det er et spørgsmål, om grænserne for reskripterens område var trukket rigtigt. Regensburg lod sig ikke vejlede af de betænkninger, som var indhentet fra visitorierne (amtmand og provst i hvert provsti). »I Angel valgte Tillisch og Regensburg halvt i blinde«.

Det er også et spørgsmål, om det ikke havde været rimeligt at variere kravene til sprogskiftet under hensyn til den uensartede situation. Det kunne vel tænkes, at man i de sydligste sogne var begyndt med en tvesproget ordning. »Der havde nok været anledning til at lægge sig Christian 8.s program på sinde: at bevare, hvad der var levnet, eller i det mindste at afpasse sprogreformen efter de rådende forhold.«

Ved bedømmelsen af sprogreskripterne betydning må mange praktiske vanskeligheder tages i betragtning, forhold, som ikke har med det nationalpolitiske at gøre. Disse vanskeligheder gøres der nøje rede for i den rent skolehistorisk meget oplysende skildring af skoleforholdene: Skolernes primitive indretning, den urimelig høje klassekvotient (op til 100, undertiden endda derover), vanskelighederne med at skaffe danske skolebøger til erstatning for de tyske (der gives en meget omfattende fortegnelse over de dengang anvendte tyske såvel som danske skolebøger), lærernes ringe økonomiske kår, der medførte utallige forflytninger, de mange skoleforsømmelser, der skyldtes småkårshjemmenes behov for børnenes arbejdskraft. Endelig mindes der om, at der var lagt op til et arbejde på meget langt sigt, men da reskripterne omgående blev ophævet i 1864, kom de kun til at virke i 13 år. »Reskripterne har krav på, at også dette synspunkt indgår i bedømmelsen af dem.«

Med hensyn til det metodiske og pædagogiske findes det fuldtud forsvarligt at skifte undervisningssprog, når det drejer sig om dansk som undervisningssprog og ikke som undervisningsgenstand. »Normalt begavede børn med regelmæssig skolegang er i de første skoleår særdeles modtagelige, når det gælder om at lære sprog efter »naturmetoden«.

Et meget afgørende spørgsmål er, om det var forsvarligt overfor hjemmene at foretage dette sprogsifte, der som nævnt mødte megen modstand, særlig i Angel, specielt i og omkring Sørup sogn. Forældrene nægtede undertiden at betale deres andel i udgifterne til nye skolebøger. Hvor der var råd til det, lod man undertiden børnene undervise privat, men det skabte et uheldigt socialt skel. Men alt i alt hævdes det: »Givet er det, at den dygtige lærer, der nidkært, men også varsomt varetog sin gerning i skolen, evnede efterhånden at tage barnet ved hånden, vinde dets tillid og hengivenhed og dermed var godt på vej til at mødes med hjemmet i fælles interesse«. Og senere i bogen hedder det: »Den danske lærer svigtede ikke den opgave, han under vanskelige forhold var stillet overfor. Vejen fra skolen til hjemmene synes de fleste steder at have været kortere og lettere at gå end vejen fra præstegården til menigheden.«

Problemet var at skaffe lærere, der magtede denne opgave og specielt beherskede det danske sprog i tilstrækkelig grad. Flertallet af de fungerende lærere i 1851 var uddannet på tysk – Tønder seminarium

var dengang tysksproget. Det var derfor nødvendigt at fjerne en del af disse lærere og erstatte dem med andre, der kunne undervise på dansk. Med henblik på udskiftningen af de gamle lærere er der talt højt fra danskfjendtligt hold om de mange nødstedte fordrevne lærere. Med konkrete oplysninger dokumenteres det, at afskedigelserne »kan ikke på nogen måde sammenlignes med dem, der blev gennemført af den preussiske regeringskommissær v. Zedlitz i 1864«.

Det var selvfølgelig ikke let at skaffe kvalificerede lærere. Men det betød meget, at mange unge slesvigere havde søgt uddannelse på seminarierne i Jelling og i Skaarup og derfor uden vanskelighed kunne røgte den danske undervisning.

Megen forandring i undervisningsmetoderne synes ikke at være fulgt med nyordningen. I religionsundervisningen indtog indlæring af katekismen stadig en stor plads, blot blev der for at modvirke tom udenadslæren også stadig lagt megen vægt på katekisationen, der gennem velformede spørgsmål og ved samtale skulle hjælpe børnene til at tænke over og forstå det lærte. Regeringen holdt stadig sin hånd over den indbyrdes undervisning. Seminarierne skulle give dimittendernes afgangsbetegnelse en påtegning om deres evne til at praktisere denne undervisningsform, som mange af tidens pædagoger stillede sig kritisk overfor.

Nye indslag i undervisningen kan dog nævnes. Det menes, at fortællingen har fået mere indpas og i nogen grad har fortrængt den mekaniske udenadslæren. Endvidere kan det nævnes, at dimittenderne fra Skaarup havde fået en særlig god uddannelse i sang og violinspil, og at sangen derfor adskillige steder blev »et udmærket hjælpemiddel i sprogreformens ånd«.

Bogens tese har stadsskoleinspektør Ravn i et interview sammenfattet omtrent således, at disse slesvigske lærere simpelthen var landets børn, og at deres menneskelige og faglige kvalifikationer vejede mere end selv de mest spændte og omskiftelige politiske vilkår. Fortrolige med milieu og dialekt har de formået at vinde både børns og forældres tillid.

Iøvrigt gives der på grundlag af de minutiøse undersøgelser fyldige oplysninger om hver enkelt af skolerne i de blandede distrikter og om hver enkelt af lærerne, hvoraf flere har gjort sig bemærket indenfor politik, videnskab, litteratur eller i det praktiske liv.

Bogen er udgivet af bibliotekslektor Kürstein ved studieafdelingen ved dansk centralbibliotek i Flensborg. Der er indføjet tidligere tryk-

te skildringer af tre af lærerne. Der er fundet talrige illustrationer frem. Noterne er meget fyldige og oplysende. Et godt register gør det muligt at benytte bogen som håndbog. Bogen er tilegnet tidligere vandre lærer Kjems og hustru, der har ydet et mangeårigt betydningsfuldt arbejde i Sydslesvig.

Alle, der arbejder med Slesvigs historie, vil være stadsskoleinspektør Ravn taknemmelig for dette uvurderlige bidrag til belysning af landstedens skoleliv og nationalpolitiske udvikling.

Asger Nyholm

N. DYRBYE: *Den danske Landbrugsskole 100 år*. Konrad Jørgensens Bogtrykkeri 1969. 227 s.

Landbrugsskolen i Danmark har i historiske fremstillinger ofte været skildret som en aflægger af folkehøjskolen og behandlet i tilslutning til denne. De praktiske fag i forbindelse med agerbruget havde deres faste – og betydelige – plads på timeplanen i Rødding, og Lyngby landboskole, der almindeligvis opfattes som grundlæggeren af den moderne landbrugsskole herhjemme, erkendte fra oprettelsen i 1867 sit nære slægtskab med den grundtvigske højskolebevægelse. Det forekom naturligt i 1891 at finde organisatorisk sammen i Foreningen af højskoler og landbrugsskoler, ligesom det følgende års lovgivning behandlede de to skoleformer under et. Ludvig Schrøder føjede i 1904 et kapitel om landbrugsskolen til sin skildring af højskolen, og siden behandlede også Roar Skovmand la Cours, Anders Svendsens og Niels Pedersens skoler i sin disputats om folkehøjskolen indtil 1892.

Landbrugsskolen har litterært og historisk stået i skyggen af folkehøjskolen, der tidligt blev genstand for omfattende behandling. Der foreligger til landbrugsskolens historie en række jubilæumsskrifter fra enkelte skoler og erindringsbøger af vekslende kvalitet. Her skal dog fremhæves Chr. Christensen, Tune: »Min Livsførelse og Virksomhed« (1918). Med naturligt udgangspunkt i Tune landboskole giver dette værk gode bidrag til landbrugsskolens udvikling op til 1. verdenskrig.

Ved hundredåret for oprettelsen af Lyngby landboskole har Foreningen af danske landbrugsskolelærere markeret begivenheden ved at udsende en bog, hvor landbrugsskolen for en gangs skyld ikke står som et appendix til folkehøjskolen. Opgaven blev overdraget forenin-

gens tidligere formand og den mangeårige forstander for Lyngby landboskole, Niels Dyrbye.

Når man åbner denne jubilæumsbog og blader den igennem, undres man over den mildest talt ringe omhu, der er ofret på den tekniske side. Her plejer festskrifter dog at kunne hævde sig uanset indholdets kvalitet. Illustrationerne er lidet spændende – forstanderportrætter og skolebygninger – men hvad værre er, klicheerne er flere steder ganske elendige. At man har villet være billederne af de gamle Tune-lærere (s. 56, 57 og 59) af Jørgen Petersen, Dalum (s. 72) eller af Jakob E. Lange, Fyns stifts husmandsskole (s. 105) bekendt, er ganske uforståeligt. Man skal anstrenge øjnene for at få et indtryk af Borris landbrugsskole (s. 94). Lay-out synes at have været et ukendt begreb for bogens tilrettelæggere (f.eks. s. 123). Trykfejl optræder i betydeligt tal. Her skal blot nævnes, at 1868 og 1855 rykker hundrede år frem i bogens tekst (s. 40 og 172), og at der optræder navne som Korith, Segelche og Nielsen Koldskov (s. 46, 81 og 173). Den tilsynsførende Ludv. Feilberg blev aldrig professor (s. 88), men beklædte i mange år et docentur på Landbohøjskolen, som det rigtigt nævnes på side 160. Til slut i fremstillingen træffer man s. 225 på en litteratur- og kildefortegnelse på ialt 20 numre, hvor utrykte kilder og monografier står mellem hinanden, og hvor Roar Skovmands disputats har fået ny titel, ligesom første bind af Vilh. la Cours erindringer, »Livet begynder«, optræder som »Barndom og første ungdom«! Hver for sig måske småting, men taget under et giver de mange fejl og unøjagtigheder ingen god introduktion til selve fremstillingen.

Forfatteren har valgt at tredele sin behandling af emnet. Først kommer en indledning om landbrugsundervisningen før 1867, hvorunder bl. a. Næsgaard landbrugsskole er behandlet. Derpå følger hovedafsnittet om de enkelte skolers historie, og til slut behandler Niels Dyrbye – her bistået af andre landbrugslærere – mere generelle emner i forbindelse med landbrugsskolernes historie, således forholdet til det offentlige, til Landbohøjskolen, organisationslivet, undervisningsplanerne og elevtilgangen gennem tiderne m. m. Dette sidste afsnit er ubetinget det mest vellykkede i bogen. Væsentligt er et overvejende af statistiske oplysninger bestående kapitel om landbrugsskolernes elever i de sidste godt 70 år. Det fremgår heraf, at tidligere tiders nære sammenhæng mellem elevtilgang og landbrugets konjunkturer fra 1960'ernes begyndelse synes at være afløst af en relativ konstant søgning.

Sikkert med rette ser man her et resultat af den øgede støtte fra det offentlige til uddannelsesformål. En anden tabel viser, hvorledes øerne – og særlig Fyn – op til 1930'erne var forholdsvis stærkest repræsenteret blandt eleverne, mens Jylland siden er kommet på højde med det østlige Danmark. På udarbejdelsestidspunktet kunne man regne med, at henvend 85 % af landbrugets unge mænd kom på fagskole. Det absolutte tal for elevtilgangen faldt fra ca. 1960, men stadig flere af eleverne søgte de lange kurser. Et andet afsnit i den generelle del sammenligner undervisningsplanerne gennem landbrugsskolens historie (Lyngby, Tune og Dalum), hvilket udmærket illustrerer de ændrede krav til den faglige dygtiggørelse. Grundfagene – herunder også gymnastik – har måttet vige pladsen til fordel for de tekniske og økonomiske discipliner.

Man kunne have ønsket, at bogen havde samlet sig om disse mere generelle sider af landbrugsskolens historie. Her kunne forfatterens mangeårige arbejde i denne skoleform have belyst problemerne ud fra selvoplevelse og daglig fortrolighed med miljøet gennem næsten et halvt århundrede. Istedet har man bestræbt sig for at få alle skoler og alle forstandere omtalt med det resultat, at der om ingen af disse skoler eller deres mænd bliver sagt noget væsentligt. Skildringerne er i telegramstil med op til 15 à 16 små afsnit på hver side. Det er overvejende forstanderdata uden virkelig karakteristik, citater fra tiltrædelsestaler og årstal for ombygninger eller nye undervisningsplaner. Når man læser disse fremstillinger af de enkelte landbrugsskolers historie, får man så godt som intet indtryk af de enkeltes særpræg. Der er hos Dyrbye ikke megen forskel på Næsgaard og Fyns stifts husmandsskole, og man får ikke fornemmelse af, at Hammerum landbrugsskole og St. Restrup husmandsskole repræsenterer forskellige grene af dansk landbrugsskoles historie. Selv i skildringen af Lyngby landboskole, der rimeligt nok får adskilligt grundigere behandling end de øvrige, kommer man ikke bag denne facade af data. Den eneste gang det er tilfældet, bliver det til nogle for landbrugsskolens historie ganske ligegyldige episoder fra besættelsestiden, der får lige så megen plads som hele skildringen af Nordsjællands landbrugsskole – i registeret opført som Slangerup landbrugsskole.

Umiddelbart før omtalen af Lyngby landboskole citeres Jørgen la Cours berømte udtalelse: »Den danske landboskole er et barn af den danske højskole, og den må som denne bygge på troens og folkelivets

grund«, og Niels Dyrbye fortsætter: »Dette har også været ledetråden for de fleste landbrugsskoler hidtil«. Men hermed er også så godt som alt sagt om denne side af landbrugsskolens historie. Gang på gang citeres ved gennemgangen af de enkelte skoler indvielsestaler og forstandererklæringer, der enten direkte gør la Cours ord til deres eller fastholder, at skolen ved siden af den faglige uddannelse også har almen udvikling og menneskelig modning som mål – selv ved indvielsen af »Den danske fjerkræskole« få år tilbage bliver dette anført (s. 145). I slutningen af forrige århundrede forekommer denne påstand helt indlysende. Der var højskolefag på timeplanen, og det første slægtled af landbrugsskoleforstandere og -lærere var udgået fra højskolen og følte sig personligt knyttet til det grundtvigske oplysningsarbejde. Men allerede Chr. Christensen, Tune, noterede med vemod i 1918, at højskolefagene trængtes ud og den rent landbrugsfaglige skole vandt frem overalt. Alligevel går fastholdelsen af forbindelsen med højskolens form og målsætning – for de missionsk prægede skoler det klart kristelige sigte – igen i de citerede taler og erklæringer. Hvordan førte landbrugsskolerne dette ud i livet, når indvielsen var overstået eller forstanderen havde sluttet sin tiltrædelsestale. Her giver fremstillingen blot otte i yderste almindelighed holdte linier, og det fremgår ikke af behandlingen af de enkelte skoler, om der på dette område eventuelt kunne være forskelle i opfattelsen af at stå på »troens og folkelivets grund«.

Det er skuffende, at forstander Dyrbye tier på dette væsentlige punkt. Hans mangeårige ledende stilling i landbrugslærernes kreds og hans mere end fyrretyveårige arbejde i den danske landbrugsskole lægger op til, at han bedre end nogen anden af landbrugsskolens lærerkorps kunne have belyst dette spørgsmål.

Vi har desværre ikke med dette jubilæumsskrift fået »bogen« om den danske landbrugsskoles historie. På alt for mange punkter forekommer forstander Dyrbyes fremstilling utilfredsstillende, hvad ikke mindst den uheldige disposition, hvorefter alt vedrørende landbrugsskolernes udvikling skulle med, er skyld i. Om bogens tekniske udstyr er allerede talt, og man må også for indholdets vedkommende konstatere, at lejligheden, som hundredårsjubilæet gav til at markere landbrugsskolens betydning i det danske uddannelsessystem, er blevet forpasset.

Claus Bjørn

A. R. SCHACHT: *En praktisk mellemskole. Bidrag til en skolereforms historie.* Selskabet for Dansk Skolehistorie. G. E. C. Gad 1971. 157 s.

»Jeg forstod, at det ikke kunne nytte med gammeldags gennemgang, lektielæsning og overhøring. Heller ikke med den bestandige spørgeren og givnen svar. Jeg kasserede den fra fædrene arvede opdeling i fag. Samlede tværtimod på helheder, så vi undgik den stadige skiften fra time til time. Og jeg gennemførte ikke alene et fagenes samarbejde, men et metodernes sammenspil. Børnene kom til at arbejde på egen hånd, så langt de kunne, og derefter med hjælp fra lærer og kammerater. Den differentierede undervisning, som der taltes så meget om, blev tit taget i brug.«

Så enkelt og så værdigt ridser Asger Rosenstand Schacht minder om sit virke som lærer. Det sker i 1971, men minderne er fra 20'erne, 30'erne, 40'erne og 50'erne. Vi nikker genkendende til: intet er nyt under solen. 60'ernes og 70'ernes unge pædagogisk og selv-bevidste lærere har haft frænder også i årtierne forud.

Schacht mindes Berlin-rektoren O. Seinig, der i et foredrag i København 1913 havde fremhævet elevernes selvarbejde med tingene, så de fra at være passivt modtagende bliver aktivt deltagende. Han mindes München-professoren Georg Kirschensteiner, der i et foredrag i København 1925 havde betonet, at undervisningen skulle bygge på det størst mulige arbejdsfællesskab, dels mellem eleverne indbyrdes, dels mellem eleverne og læreren. Han fortæller om skolebiblioteksarbejdets start i 20'erne, Vanløseforsøgene og de nye undervisningsplaner fra 1927 og 1929, der var præget af tidens tanker: »børnenes selvvirksomhed, på visse områder deres initiativ, anbefaling af fri stil og andre friere undervisningsformer.« Han gør rede for sit eget forsøgsarbejde i 30'erne, for udformningen og arbejdet i den praktiske mellemskole. Vi genfinder her i princippet de samme arbejdsformer, som fik ny vækst i 60'ernes orienteringsundervisning: samling om emner, kontakt med tingene selv, bearbejdning af oplevelser og erfaringer.

Rosenstand Schacht bruger ikke de stærke ord om myndighedernes og lærerforeningernes manglende forståelse for eller direkte modvilje mod nye undervisningsprincipper. »Men hvis man nu havde anbefalet, ansøret . . . ?« siger han blot. Men hans enkle konstateringer af nogle af reaktionerne er sigende nok. »Folkeskolen«s redaktør giver ud-

tryk for sin skepsis. Borgmester Kaper fremhæver, at man ikke må forcere noget frem og stiller det som et spørgsmål, om fagsamarbejde var en undervisningsform, som egnede sig for lærere i almindelighed. Også her nikker vi genkendende: den sunde skepsis synes til hver en tid at være et godt værn for traditionalisme imod nytænkning og inspiration.

Den praktiske mellemskole havde to aspekter: dels var den udtryk for en strukturel løsning, dels skulle den kunne give plads for nye undervisningsformer. Men »1937-loven stillede langt fra de to mellemskoler lige. Man behøver blot at huske på, hvordan eksamensskolen havde sin egen centrale ledelse med inspektører og konsulenter, eller erindre sig, at mange af dens lærere ved sommertid kom på censorrejse og fik lejlighed til at se andre skolers forhold og drøfte faglige spørgsmål med kolleger. For den eksamensfri blev der intet tilsvarende. Børnene i den eksamensfri mellemskole havde fortjent en god skole, deres egen skole. De fik den i virkeligheden aldrig«.

Der er her som i bogens allersidste ord et skær af let bitterhed. Ikke destomindre forekommer det mig, at den nye skolestruktur fra 1958 i praksis gav plads for en undervisning i 8. og 9. klasse, som i princippet er en videreførelse ikke af arbejdet i den praktiske mellemskole i almindelighed, men af det pionérarbejde, som blev udført i 30'ernes skole af bl. a. Rosenstand Schacht.

Finn Held

Oversigt over skolehistorisk materiale i Landsarkivet for Sjælland m. m. 2 bd. 270 s. Udg. af Landsarkivet for Sjælland og Institut for Dansk Skolehistorie. Kbh. 1971.

Det er indlysende, at der kan findes skolehistoriske kilder i de enkelte skolers arkiver, men skolehistorikeren må desuden søge til mange andre arkivfunds. Dette – ofte møjsommelige – arbejde bliver nu lettet, idet et udvalg nedsat af Dansk historisk Fællesforening har taget initiativ til udarbejdelsen af en fortegnelse over rigsarkivets og landsarkivernes skolehistoriske materiale. Første bind, der dækker det sjællandske landsarkivs område, er nu udkommet, og det omfatter ca. 5.000 numre. De efterfølgende linjer skal ikke opfattes som nogen egentlig anmeldelse, blot som en præsentation af værket.

Robert Hellner, Harald Jørgensen og Vagn Skovgaard-Petersen har lagt den detaljerede plan for arbejdet, og Birgit Lauesgaard har gennemgået landsarkivets registraturer og på grundlag heraf udarbejdet råmanuskriptet. Det er ikke uden grund at rigsarkivaren i forordet taler om en pionerindsats, og der er ligeledes grund til at glæde sig over at værket er forsynet med såvel sted- som sageregister.

Side for side opregnes de forskellige arkivfonds indhold af skolehistoriske arkivalier. De fleste findes – som venteligt – i skolernes egne arkiver, men sognekaldsarkiverne tegner sig for næsten lige så mange numre, og på tredje- og fjerdepladsen kommer provstearkiver og rådstuearkiver. Nogen indholdsfortegnelse findes ikke – man må håbe at benytterne opdager det omfattende tillæg sidst i bind 2. Oplaget er desværre så lille at bogen ikke kan købes. Dansk historisk Fællesforening agter imidlertid at udsende den i et nyt oplag, hvad der må glæde alle skolehistorisk interesserede. Der foreligger her et særdeles nyttigt opslagsværk – forhåbentlig følger bindene om rigsarkivet og de øvrige landsarkiver snart efter.

Knud Prange.

Bibliografi over dansk skolehistorie 1971

Institut for Dansk Skolehistorie.

Udarbejdet af amanuensis INGRID MARKUSSEN.

Dansk Tidsskriftindex er ikke udkommet til sædvanlig tid. De artikler der ville være taget med i bibliografien fra DT tages med i næste årbog.

BIBLIOGRAFI

HOLST, POUL: Artikler i bogform 1900–1950. Systematisk fortegnelse over artikler i danske blandede skrifter. 1970 sp. 76–85.

'Bibliografi over dansk skolehistorie 1970'. Red INGRID MARKUSSEN. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1971 s. 151–158.

SKOLEVÆSEN

I. ALMEN SKOLEHISTORIE

ANDERSEN, BIRTE: Adelig opfostring. Adelsbørns opdragelse i Danmark 1536–1660. Udg. af Institut for Dansk Skolehistorie. 167 s. 1971.

ARNFRED, KNUD: 'Sang bliver et skolefag'. – Årbog for Dansk Skolehistorie. 1971 s. 54–75.

BERG, JØRGEN: 'X-rum' – Dansk Pæd. Tidsskrift 1971 s. 435–443.

'Bestyrelserforeningen fylder 50 år'. – Den danske Realskole 1971 s. 1006–1010.

BILLESKOV JANSEN, POUL: 'Karakterer og karaktergivning. Historie og definitioner'. – Folkeskolen 1971 s. 2472–2473.

BJØRN, CLAUDS: 'Folkehøjskolen og andelsbevægelsen'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1971 s. 7–28.

BOESEN. EJNAR 'Om sanginspektionen

gennem 111 år. I 1859–1939' – Dansk Sang. udg. af Danmarks sanglærerforening 1971 s. 135–140.

BREGNSBO, HENNING: Kampen om skolelovene af 1958. En studie i interesseorganisationernes politiske aktivitet. 239 s. 1971.

BUNDGAARD LASSEN, T.: 'Halvtredsindstve år, Gud har du mig opholdet. Frederik den Fjerdes rytterskole'. – Folkeskolen 1971 s. 802–804.

ELLKIER-PEDERSEN, SIGV.: Bogen om Rytterskoletavlerne. En undersøgelse i 250-året (1721–1971). 120 s. 1971.

ELVEKJÆR, OVE: 'Akademi i Kungälv'. – Højskolebladet 1971 s. 146–148.

Erziehung und Bildung i Dänemark. 3. Internationale Schulausstellung. Dortmund. Statens Pædagogiske Studiesamling in Zusammenarbeit mit dem Ministerium für Unterricht. 1971.

FOSDAL, FINN: 'HF på Statens HF'. – Gymnasieskolen 1971 s. 1441–1448.

GEERTSEN, LEIF, LISELOTTE TAARUP: Differentiering i skolen. Gyldendals pædagogiske bibliotek. 327 s. 1971.

HANSEN, ERIK JØRGEN: Ungdom og uddannelse. De 14–20 åriges uddannelsessituation 1965 bd. II. 296 s. 1971. Socialforskningsinstituttet Publ. 47.

GULLBERG-HANSEN, N.: 'Trivselsundersøgelse – et forsøg med speciale i historie'. – Gymnasieskolen 1971 s. 437–447.

HAUCH, AASE m. fl.: Jens Sigsgaard. 30 s. 1971.

- HELD, FINN: *Børn og Samfund. Pædagogisk Orientering* 6. 3. opl. 135 s. 1971.
- HORSTEN, HOLGER: *Børne- og ungdomsforsorgen i Danmark*. 7. udg. 534 s. 1971.
- 'Hovedtræk i nordiske undervisningsplaner'. – *Folkeskolen* 1971 s. 1876–1879.
- Hvorfor tilvalgsskole! Rapport fra Kroggårdsskolen om 3 års forsøg med udelt tilvalgsskole. 2. opl. 216 s. 1971.
- Håndbog for danske lokalhistorikere. Red. JOHAN HVIDTFELDT. Fototekn. optryk. 520 s. 1970.
- JØRGENSEN, POUL KR.: 'Frederik IVs rytterskoler gennem 250 år'. – *Jydsk Tidende* 5.6.71.
- JØRGENSEN, MOSSE: *En demokratisk skole*. 219 s. 1971.
[Opbygningen af Forsørgsgymnasiet i Oslo]
- MARKUSSEN, INGRID: 'Folkeskolens tilsyn gennem 150 år'. – *Årbog for Dansk Skolehistorie* 1971 s. 29–43.
- MARKUSSEN, INGRID: 'Skolehistorie i seminariets historieundervisning'. – *Årbog for Dansk Skolehistorie* 1971 s. 44–53.
- MOLBO, ERIK: 'HF på et gymnasium'. – *Gymnasieskolen* 1971 s. 1437–1441.
- NISSEN, GUNHILD: 'Skole og Samfund 1970–71'. – *Årbog for Dansk Skolehistorie* 1971 s. 117–135.
- OLSEN, GERT: 'Forening af fysik- og kemilærere ved gymnasier og seminarier'. – *Danmarks Tekniske Museum* 1970 s. 25–33.
- OLSEN, GERT: 'Et tilbageblik over fysik- og kemiundervisningen ved det danske skolevæsen'. – *Danmarks Tekniske Museum* 1970 s. 9–24.
- Oversigt over skolehistorisk materiale i Landsarkivet for Sjælland m. m. bd. 1. De gejstlige arkiver 117 s. bd. 2. De verdslige arkiver 270 s. Foreløbig arkivregistratur udg. af Landsarkivet for Sjælland m. m. og Institut for Dansk Skolehistorie 1971.
- RIFBJERG, SOFIE: *Hjælpekolebørn*. Gylendals Pædagogiske Bibliotek. 2. udg. 379 s. 1971.
- RY NIELSEN, JENS CARL: *Social oprindelse og skolekarakterer. En sammenlignende analyse af studenterårgangene 1957 og 1965*. *Nyt fra Samfundsvidenskaberne*. 96 s. 1971.
- PETERSEN, CHR.: 'Den historiske Folkehøjskole'. – *Højskolebladet* 1971 s. 484–489.
- PIHL, MOGENS: 'Træk af dansk fysiks historieforskning og undervisning'. – *Gymnasieskolen* 1971 s. 1257–1266.
- Retsgrundlaget for det kommunale skolevæsens styrelse og tilsyn. 7. udg. *Kroghs skolehåndbog* 256 s. 1971.
- Retsregler for handicappede børn og unge. 1971. *Kroghs Skolehåndbog*.
- RØNNE, KARL: 'Læseklasserne – deres opståen og første udvikling'. – *Årbog for Dansk Skolehistorie* 1971 s. 91–116.
- SCHACHT, A. R.: *En praktisk mellem-skole. Bidrag til en skolereforms historie*. Udg. af Selskabet for Dansk Skolehistorie, 157 s. 1971.
- Statistik for Efterskoler, Husholdningsskoler, Folkehøjskoler, Landbrugsskoler. Udg. af Undervisningsministeriet. Årg. 1969–70. 78 s. 1971.
- Statistik. Folkeskolen. Udg. af Undervisningsministeriet. Årg. 1970–71. 146 s. 1971.
- 'Særudstilling på Danmarks tekniske Museum'. – *Danmarks Tekniske Museum* 1970 s. 34–36.
[Undervisningsmidler i fysik og kemi]
- TILLING, CLAUDS: 'HF på et seminarium'. – *Gymnasieskolen* 1971 s. 1434–1437.

- Trivsel i Gladsaxe skolevæsen. Af OLE JENSEN, POUL SKOV, JESPER FLORANDER, EGGERT PETERSEN. Udg. af Mentalhygiejnisk Forskningsinstitut og Gladsaxe skolevæsen 1-2. 115 og 74 s. m. bilag. 1970.
- Uddannelse i Danmark. Fra barn til voksen. Red.: K. HELVEG PETERSEN, FINN JOLANDER. Kroghs skolehåndbog. 953 s. 1971.
[anm. i Folkeskolen 1971 s. 1894-95]
- Uddannelse af lærerkræfter ved sociale seminarier og skoler m. v. Betænkning nr. 576/1970 fra socialuddannelseskommissionen.
- Undervisningsministeriets bidrag til perspektivplanredegørelsen 1960-85. 222 s. 1970.
- WINTHER, SØREN: 'De første folkeskoler'. - Aalborg Stiftstidende 28.3.71. [Rytterskoler]
- ØRUM, BENTE: Samspillet mellem social baggrund, intellektuelt niveau og placering i skolesystemet efter 7. klasse. Socialforskningsinstituttet Studie 20. 137 s. 1971.
- Årbog for Dansk Skolehistorie 1971. Red. VAGN SKOVGAARD-PETERSEN. Udg. af Selskabet for Dansk Skolehistorie. 171 s.
2. LOKAL SKOLEHISTORIE
- Birkerød. Protokol over Sogneforstanderskabets Forhandlinger for Birkerød Sognedistrict fra 1841-1863. Udg. af Birkerød Egnshistoriske Studieklub 124 s. 1970.
- Brovst. BJERG, JENS: 'Pædagogisk udviklingsarbejde i Brovst kommune'. - Den danske Realskole 1971 s. 186-190.
- Frederiksborg. Sjællandske rådstuearkiver indtil ca. 1868. Frederiksborg amt I. Foreløbige arkivregistraturer udg. af Landsarkivet for Sjælland m. m. 210 s. 1971.
- Frederiksborg. Grundtvigs højskole. Frederiksborg. Red.S. HAUGSTRUP JENSEN. 116 s. 1970.
- Gentofte. HEEBØLL-NIELSEN, K.: 'Handicappede skoleelever og skolegymnastikken i Gentofte kommune'. - Tidsskrift for legemsøvelser. 1970 s. 1-15.
- Gladsaxe. 'Skolerne'. - Gladsaxebogen II. Gladsaxe Kommunes historie fra 1900 til 1941. s. 192-209. 1971.
- Grønland. GESSAIN, ROBERT: Ammassalik. Den påtvungne civilisation. 239 s. 1970 s. 213-224.
- Karlebo. BRANDT, A. H.: Træk af Karlebo kommunes historie. 61 s. 1970 s. 34-37, 42, 50, 54.
- København. HERTZ, ANNA E.: 'Skole-sundhedsplejerskernes arbejde i de københavnske skoler'. - Københavns Kommuneskole 1971 s. 314-316.
- København. JØRGENSEN, HARALD: Om-sorgen for børn og unge i København gennem 250 år. 139 s. 1970.
- København. DAMGAARD, ELLEN, POUL H. MOUSTGAARD: Et hjem - en familie. En etnologisk punktundersøgelse af et borgerligt københavnsk miljø o. 1890. 150 s. 1970. s. 103-107.
- Langtved. 'Den syvklasede skole i Langtved som centrum i et sogns fritid'. - Dansk Ungdom og idræt 1971 s. 466-468
- Lolland-Falster. IBENFELDT, P. M.: 'Lolland-Falsters Rytterskoler 250 år'. - Lolland-Falsters Venstreblade 3.4.71.
- Mors. COLDING, O. P.: 'Nedlagte skoler på Mors'. - Historisk Årbog for Thy og Mors 1971 s. 63-76.
- Skive. SCHOU, PETER: 'Julius Schou 27. juli-4. august 1911. Skive bys of-

- fentlige liv omkring århundredskiftet'. – Skivebogen 1971 s. 36–80.
- Sydslesvig. RAVN, L. S.: Lærerne under sprogreskripterne 1851–1864. Sydslesvigske år og dage. 298 s. 1971.
[heri bl.a. lærer Peter Geleffs optegn. fra Havetofte sogn, lærer Peter Lastheins minder fra Harrestov og Store Vi, Aage Bonde: H. H. C. Nissen, lærer i Pommerby, Rydde, degn og lærer i Treja]
- Sydslesvig. RAVN, L. S.: 'Danskskrevne sydslesvigske skolekrøniker'. – Årbog for Dansk Skolehistorie 1971 s. 76–90.
- Søllerød. MARKUSSEN, INGRID: Prinseskolerne i Søllerød sogn 1721–1823. Særtryk af Søllerødbogen 1971. 141 s. 1971.
- Sønder Omme. DEJGAARD PEDERSEN, OLE: Sønder Omme Sogn. 176 s. 1970 s. 50–53, 138–140.
- Viborg. SPANGGAARD PEDERSEN, HELMUTH: Viborg i 30'erne. Lokalhist. arkiv for Viborg kommune publ. nr. 12 102 s. 1971 s. 62–66.
- Vrå gennem 100 år. 1871–1971. 105 s. 1971 s. 51–60.
- Århus. LAURIDSEN, FINN H.: 'Arveprinsesse Carolines Børneasy. Af en Århus-institutions historie'. – Fire lokalstudier. Særtryksamling udg. af Erhvervsarkivet. 85 s. 1971.
3. ENKELTE SKOLER
- 'Alsgades skole 50 år'. – Københavns Kommuneskole 1971 s. 448–50.
- BERTELSEN, AAGE: 'Træk af Aarhus Katedralskoles Biblioteks historie'. – Bogvennen. 1971.
- Birkerød Statsskole. FÆRREL, HANS HENRIK: 'Kostskoleliv anno 1971'. – Dansk Pæd. Tidsskr. 1971 s. 488–497.
- Duborgskolen. HANSEN, BERNHARD M. FL.: Duborg-Skolen 1920–1970. 76 s. 1970.
- Geelsgård Kostskole. – 'Historien om Geelsgård Kostskole'. – Børnesagens Tidende 1971 s. 11–14.
- Havnbjerg skole. SCHRØDER, URBAN: 'Et besøg i Havnbjerg skole omkring århundredskiftet'. – Sprogforeningens Almanak 1970 s. 89–95.
[Optegn. fra Christine Jørgensen, Als. Skildrer skolens historie tilbage til ca. 1670]
- 'Henriette Hörlücks skole 100 år'. – Den danske Realskole 1971 s. 18–20.
- Jyderup skole. RØRBECH, V.: 'Af Jyderup skoles historie'. – Holbæk Amts Venstreblad 5.1.71.
- 'Klostermarksskolen i Ålborg 100 år'. – Den danske Realskole 1971 s. 675–676.
- Lyngby private Skole . . . en skole gennem hundrede år. Red. af Sv. E. KLAUSEN, HANNE VANG JENSEN m. fl. 95 s. 1971.
[Thyssens skole – Lyngby Realskole, Lyngby private Underskole, Lyngby private Skole]
- M. Mørks skole. 2. september 1895–1970. 64 s. 1970.
- 'Nr. Åby Realskole 75 år'. – Den danske Realskole 1971 s. 976–968.
- 'Nykøbing F. private Realskole 100 år'. – Den danske Realskole 1971 s. 60–61.
- 'Ole Suhrs Gades skole 25 år'. – Københavns Kommuneskole 1971 s. 446–448.
- Rimsø skole. MOGENSEN H.: 'Træk af Rimsø skoles historie'. – Fra Randers Amt 1971 s. 29–53.
- 'Skelhøje Friskole'. – Friskolebladet 1971 sp. 185–190.
- Sønderborg Statsskole 1920–1970. Red.: ERIK ERIKSEN, ASTRID GREVSEN KAPPEL OG VIGGO PETERSEN. 368 s. 1970.
- Sønderborg erhvervsskole. RASMUSSEN, VAGN: 'Sønderborg erhvervsskole –

- en ny ungdomsinstitution'. – Børnesagens Tidende 1971 s. 555–560.
- Tønder seminarium. JAPSEN, G.: 'Debat om Tønder seminarium før 1848'. – Tønderinger Samfundet 1971 s. 10–26.
- Tønder Statsskoles jubilæumsbog 1970. Red. af HANS OTTO JENSEN, KJELD OG KAREN EJRNÆS m. fl. 226 s. 1970. [Lærer- og elevfortegnelse m. biografiske opl.]
- Aabenraa Statsskole 1920–1970. Red.: ESTER BUCHREITZ m. fl. 210 s. 1971.
- Vallekilde friskole. TRIER HANSEN, HANS: 'Spredte træk af Vallekilde friskoles historie'. – Friskolebladet 1971 sp. 430–434.
- Vesterlund Ungdomsskole. MEIBUM, AKSEL: 'Ved Vesterlund Ungdomsskoles 50 års jubilæum'. – Vejle Amts Folkeblad 30.1.71.
- Viborg Handelsskole. JENSEN, FOLMER, KJELD MOGENSEN OG AKSEL NIELSEN: 'Viborg Handelsskole'. – Viborg Handelsstandsforening 1945–70 s. 49–70.
- Århus Katedralskole. SEJR, EMANUEL: 'Et usædvanligt biblioteks omtumlede tilværelse'. – Århus Stiftstidende 20.10.1971.
4. LÆRERE OG SKOLEFOLK
PERSONALHISTORIE
- Astrup, Peter og Lovise. ASTRUP, HALVOR: 'I friskole og »statsskole«. Om Peter og Lovise Astrup et lærerpar fra Oddereggen'. – Århus Stifts Arbog 1970 s. 95–145.
- BØRUP, ANNE MARIE LIND: De mange år. Erindringer. Udg. af de danske gymnastik- og ungdomsforeninger. 205 s. 1970.
- Christiansen, Pip. PETERSEN, EMIL: 'Ved Pip Christiansens død'. – Højskolebladet 1971 s. 362–364.
- Detharding, Georg. BOSTRUP, OLE: 'Georg Detharding. En studie i fysikundervisningens historie'. – Fysisk Tidsskrift 1971 s. 11–26.
- 'Seminarierektor Ad. Fuglsang-Damgaard 1904–1971'. – Dansk Seminarieblad 1971 s. 27–30.
- Grosen, Uffe. SKOVMAND, ROAR: 'Uffe Grosen – 29.11.1894–10.10.1971'. – Højskolebladet 1971 s. 698–700.
- Grundtvig, N. F. S. KJÆR, HOLGER: Højskolens grund. 139 s. 1971. [Anm. i Højskolebladet 1971 s. 407–409, 470–72]
- Grundtvig, N. F. S. THANING, KAI: For menneskelivets skyld. Grundtvigs opgør med sig selv. 223 s. 1971.
- JENSEN, JENS MARINUS: Strejftog i erindrungen. 288 s. 1971. [Forstander på Brøderup, om de danske ungdomsforeninger]
- Madsen, Jens. KÜRSTEIN, POUL: 'Småting om Jens Madsen'. – Sønderjyske Årbøger 1. halvbd. 1971 s. 90–104. [Lærer, udg. af »Folkeminder fra Hanved sogn ved Flensborg« 1870]
- Müller, Poul. 'En pædagogisk foregangsmand'. – Folkeskolen 1971 s. 185.
- Novrup, Hans. HAHNEMANN, MARGUERITE: 'Hans Novrup, Sønderborg'. – Sprogforeningens Almanak 1970 s. 145–46. [Amtsskolekonsulent for Aabenrå-Sønderborg Amter 1937–59]
- PEDERSEN, SØREN: 'En præstekones friskolegerning'. – Friskolebladet 1971 sp. 377–382.
- Rosendahl Nielsen, Aage: NISSEN, ERIK B.: 'Om Aage fra Thy'. – Højskolebladet 1971 s. 489–492, 503–505.
5. SKOLEERINDRINGER
- H. C. Andersens Dagbøger 1825–1875. Udg. af Det Danske Sprog- og Litterat-

- ratursekskab under ledelse af KÅRE OLSEN OG H. TOPSØE-JENSEN. Bd. 1. 1825–1834. 511 s. 1971 s. 1–56.
[Skoledagbog 1825–1826]
- KRUSE, JENS: Lykkelig skoletid. 139 s. 1971.
- 'Minder fra min skoletid'. – Sprogforeningens Almanak 1970 s. 121–122.
[Erindr. fra Mellerup skole i Agerskov, Nordslesvig 1905–12]
- NIELSEN, FREDERIK: En gang for længe siden. 172 s. 1971 s. 72–172.
[Skoletiden ca. 1920–1928 i Randers, Hornslet, Hvidovre, Amager, Øresundsvej]
- STUBBE-TEGLBJÆRG, C. V.: Fra min drengetid. 57 s. 1969.
[Braaby skole, Sorø Amt omkr. 1900–1907]
- VILLEMOS ANDERSEN, ELLEN: I livets skole. En landhusmoders oplevelser og virke. 59 s. 1968 s. 11–19.

6. OPDRAGELSENS HISTORIE

- RIFBJERG, SOFIE: Træk af den moderne opdragelses historie. Gyldendals Pædagogiske Bibliotek. 2. udg. 276 s. 1971.

Nyt og Noter

SKOLESTUEGYMNASTIK

Efter forslag fra fhv. seminarielæktor *Frede Hansen*, Tønder, har gymnastikinspektionen i 1971 ladet optage en kortfilm om skolestuegymnastikken. I den anledning har redaktionen bedt Frede Hansen, der fra 1921 til 1960 var tilsynsførende i faget gymnastik, om at give en orientering om baggrunden for dette initiativ.

Ved Gymnastikinspektionens velvillige støtte er der blevet optaget en film visende skolestuegymnastik, som den brugtes i mange skoler, der ikke havde gymnastiksal omkring og efter 1920.

Filmen er ganske vist først taget 1971, men efter mine gamle optegnelser og notater, og den viser så nær som det er gørligt en tro kopi af den gymnastiske udnyttelse af de dengang så almindelige tomandsborde.

Der er væsentligst lagt vægt på god udførelse og alsidige bevægelsesudslag, mindre på samtidighed.

Øvelserne vises efter få ganges instruktion af yngste og ældste klases elever i den treklassede Østerbølle skole ved Ålestrup. Alle elever i klassen deltog. –

De første forsøg med gymnastik i skolestuen kom vist i stand ved, at særligt interesserede lærere ved mindre skoler stablede skolebordene op i den ene side af klasseværelset for at bruge den frigjorte plads til almindelige gymnastiske øvelser.

Måske har det været »Håndbog i Gymnastik (1899), der blev udsendt til alle skoler, der har givet inspirationen: Det hedder »man har det i sin magt at give de bevægelige dele af benbygningen de stillinger i forhold til hverandre, som de helst skulle have, således gøres ryggen rank, skuldrene tilbagetrukne og brystet hvælvet, kort sagt: den »gode« d. v. s. den sunde *holdning* frembringes.« (side 3) – men der har været for mange ulemper: vanskeligheden med at få bordene stablet, de væltede blækhuse, skrammer på materiellet, den fæle støvplage m. v. gjorde, at den måde blev opgivet.

Efterhånden fandt man frem til en form, der udnyttede bordene, hvor de stod og desuden gav gode muligheder for rimeligt udbytte kædet sammen med boldspil og ribbe- og bomøvelser på legepladsen, spring over buk og plint.

I et hæfte »Kortfattet Vejledning i Gymnastik for Landsby-skoler« udgivet på foranstaltning af undervisningsministeriet (1916) er der et mindre afsnit om skolestuegymnastik. Senere har *Else Thomsen* til brug i forskoler udgivet »Skolestuegymnastik« (1931).

Men allerede omkring 1906/07 og derefter havde vi i en toklasset skolegymnastik ved bordene uden nogen form for omflytning. Glemte læreren det en enkelt gang, lød det højlydt: »Vi ska ha Gymnastik!« Vi ville ikke snydes, selv om det var i slutningen af sidste time.

Som elev på »Statens Gymnastikinstitut« i 1916/17 fik jeg af instituttets lærer *O. A. Ottar* til opgave for de mandlige elever at vise skolestuegymnastik med en førsteklasse i den nærliggende kommuneskole. Jeg øvede et par gange med børnene.

Forsøget var overraskende godt, og da jeg senere som medhjælper ved gymnastikinspektionen (1921–60) – navnlig i den første halvdel af tiden – fik rig anledning til at bruge denne særlige form for gymnastik, havde jeg tidligere erfaringer at bygge på.

Det filmen viser er et udsnit af, hvad jeg fandt frem til var nogenlunde let for lærerne at gennemføre.

I den frivillige gymnastik, der også påvirkede skolens, var der, navnlig i tiden 1916–30 en stærk spænding mellem »gammel« og »ny« opfattelse, det nye indslag var, at gymnastikken skulle være ganske anderledes virkningsfuld og der lagdes meget stor vægt på smidighed; de yderliggående gik så vidt, at de fandt det selvfølgelig at stræbe efter gennem gymnastikken at fastholde det lille barns store bevægelighed bl. a. gennem passive spændbøjninger.

Såvel den »gamle« som den »nye« opfattelses synspunkter blev skarpt kritiseret af professor *J. Lindhard*, der klarlagde sin opfattelse i »Den specielle Gymnastikteori«.

Den måde, øvelserne her vises på, er i tilslutning til Lindhards synspunkter. Man ser ikke nogen opstrammet retstilling, men en fri stående stilling, ikke stramme og spændte skuldre, men afspændte og naturlige, ikke oppustet brystkasse, men hjælp til at undgå at stemme åndedrættet, ikke yderliggående smidiggørelse, men kraftigt aktivt muskelarbejde, ikke eksersits i ombytninger o. l., men praktiske og formåls-

tjenlige bevægelser, fikse, selvvalgte. Et hovedsynspunkt: Bevægelserne skulle give »håndelag«, skulle »klæde« børnene, være naturlige.

Skulle det være muligt for eftertiden at fastholde denne særegne form for gymnastik, så skulle det gøres, mens det endnu var muligt at finde et lokale med det nødvendige inventar. (Østerbølle skole blev nedlagt 1. august 1971). Dertil kommer, at jeg vist er den sidste af det kuld, der var stærkt interesseret i denne form for legemsøvelser, hvor andre muligheder var ringe.

Jeg er derfor gymnastikinspektionen taknemmelig for velvillig modtagelse af mit forslag om at optage filmen, og jeg siger mange tak til førstelærer *Dalgaard* og kolleger for særdeles god hjælp under prøverne og ved optagelsen.

Forhåbentlig kan filmen vise, at den ofte fremsatte påstand: »Alt det »gamle« var stift og stramt og værdiløst« ikke slår til, når skolens indsats for gymnastikken i den omtalte periode skal vurderes.

Frede Hansen.

p. s. Der er indtalt et bånd om filmen, der dog næppe har mere end tidshistorisk interesse.

Fr. H.

TIL UDFORSKERE AF DEN LÆRDE SKOLES HISTORIE

Ved udarbejdelsen af den summariske oversigt over skolebøgerne i de lærde skoler til Gyldendals jubilæumspublikation »Skolebøger i 200 år« konstaterede jeg, at der nok foreligger et betydeligt studiemateriale i form af de trykte bøger, men at oplysninger om hvordan de er blevet benyttet i undervisningen, og hvordan denne i det hele taget har formet sig, er anderledes vanskelige at finde frem til. Der er i det hele taget ikke arbejdet nok med latinskolens virkelige »indre« historie. Selv Bjørn Kornerups dybtgående og grundige værker om Frederiksborg Statsskole og om Ribe Katedralskole giver slet ikke noget udtømmende billede.

Da interesserede, der måtte arbejde videre med disse spørgsmål, let kan komme til at overse ting, der findes på besynderlige eller uventede steder, vil jeg gøre opmærksom på hvad jeg selv nyligt ved et tilfælde er stødt på. På et tilsyneladende så fjernliggende sted som i en norsk teologisk doktordisputats, *Chr. Svanholm: H. C. Andersens*

ungdomstro, Trondheim 1952, vil man kunne finde frem til et sjældent materiale til den danske lærde skoles indre historie i 1820'erne.

I sin grundige, højst læseværdige opposition mod denne disputats, trykt i *Edda* LII, 1953, s. 394–423, genoptrykt i festskriftet til forfatterens 70-års fødselsdag s. 42–79, skriver *Helge Topsøe-Jensen*:

»Doktorandens Bog har i Grunden to Helte, og den vil interessere to vidt forskellige Kategorier af Læsere. Folk, der studerer den lærde Skoles Historie i Danmark, vil finde nye og væsentlige Bidrag, især til Religionsundervisningens Historie, for en Del bygget paa hidtil upaaagtet Arkivstof. Og De har samtidig sat Deres Landsmand, den brave Trønder Peder Krog Meyer, et Æreminde som Lærebogsforfatter, fremdraget hans Værk af ufortjent Glemsel og derved føjet et nyt Led til Studiet af den fællesdansk-norske Kulturindsats fra Tvillingrigernes Dage.«

Det fremgår af Topsøe-Jensens opposition (disputatsen selv har jeg desværre ikke set), at man ikke alene har nøje kendskab til de lærebøger, navnlig i religion, som H. C. Andersen har brugt, men gennem hans bevarede skolestile også kan følge, hvordan undervisningen har været.

Der er nemlig bevaret ikke mindre end 72 skolestile, først fra H. C. Andersens skolegang i Slagelse og Helsingør og dernæst fra den tid han blev undervist som privatist af L. Chr. Müller, alle med de forskellige læreres rettelselser og kommentarer, hvoraf navnlig Müllers synes at frembyde stor interesse såvel pædagogisk som almenkulturhistorisk. Det må nok kaldes et enestående studiemateriale, som såvidt mig bekendt aldrig er blevet udnyttet af skolehistorikere, men som ifølge Topsøe-Jensen synes at have fået en kyndig og grundig teologisk behandling af Svanholm.

Stile-emnerne hørte for en meget stor del ind under faget religion. Bemærkelsesværdigt er det, at det stærkt rationalistiske præg, som kendes fra stile-emner fra århundredets begyndelse (bl. a. Bendt Bendtsens fra Frederiksborg Statsskole, f. eks. »Har man nogen Grund til at tro Fortællingerne om Kristus, eller har de ingen Spor af Troværdighed, siden de indeholder Mirakler?«), synes at have holdt sig meget længe. Af de 72 stiles emner falder 18 inden for den rene teologi, 5 er bibel- eller kirkehistoriske, 3 er fra kristelig etik, 27 har filosofiske eller moralske temaer, 12 er historiske, 4 fra sprog og litteratur, og kun tre er frie opgaver.

Selv om der således er mest at hente for den, der vil studere religionsundervisningens historie, skulle jeg tro, at der både her og andetsteds ville kunne findes stof til mange andre fag. F. eks. ville jeg gerne, om jeg engang får tid og mulighed derfor, forfølge behandlingen af oldtidens historie i lærebøger og undervisning. Sidst har læsningen af Ole Vindings bog om de romerske kejsere overbevist mig om, at der her findes et interessant stof, ikke mindst til belysning af de mange faste, kliché-agtige domme om historiens store mænd. Men det er en anden historie.

Dette skulle blot være en henvisning for eventuelle interesserede.

Per Krarup.

SELSKABET FOR DANSK SKOLEHISTORIE

holdt sit årsmøde med generalforsamling søndag den 31. oktober 1971 på Den frie Lærerskole i Ollerup.

I sin beretning oplyste formanden bl. a., at Selskabet havde udsendt *A. R. Schacht*: En praktisk Mellem-skole, som medlemmerne havde fået tilbudt til favørpris. Endvidere støttede Selskabet udgivelsen af *O. Warthoe-Hansen*: Skolehistorisk Billedbog. Medlemstallet var 471.

I tilslutning til beretningen drøftedes årbogen; fra forskellige sider blev der udtrykt anerkendelse af dens indhold, men nogen kritik af dens lay-out: man foreslog flere billeder og et muntre omslag.

Ved styrelsesvalget trak mag. art. *Ingrid Markussen* sig tilbage; i hendes sted indvalgte arkivar *Knud Prange*. De øvrige styrelsesmedlemmer, der var på valg, genvalgte, nemlig *Aage Bonde*, *G. Japsen* og *Skovgaard-Petersen*. *Robert Hellner* ønskede at fratræde som formand, men var villig til at fortsætte som menigt medlem af styrelsen; han blev takket for dygtig ledelse af Selskabet i dets første femårsperiode.

Bestyrelsen konstituerede sig med *J. Ingemann Petersen* som formand, *Aksel Nellemann* som næstformand, *Robert Hellner* som kasserer og *Skovgaard-Petersen* som sekretær. *Hellner* fortsætter som Selskabets repræsentant i DHFs skolehistoriske udvalg og *Skovgaard-Petersen* som årbogsredaktør.

Mødet sluttede med et foredrag af *Skovgaard-Petersen*: Enheds-skole og fagdifferentiering 1871–1971, et perspektiv i C. C. Halls skolelov.

Robert Hellner.

INSTITUT FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Instituttet har i det forløbne år udgivet *Birte Andersen*: Adelig opfostring. Adelsbørns opdragelse i Danmark 1536–1660, 1971. Desuden har Instituttet medvirket ved udgivelsen af *Ingrid Markussen*: Prinsesseskolerne i Søllerød Sogn 1721–1823, udg. 1971 af Historisk-Topografisk Selskab for Søllerød kommune. I efteråret 1971 udsendes tobindsværket »Oversigt over skolehistorisk materiale i Landsarkivet for Sjælland m. m.«, der er mangfoldiggjort i 100 eksemplarer; oplysningerne er samlet af cand. mag. *Birgit Lauesgaard* på initiativ af Dansk historisk Fællesforenings skolehistoriske udvalg, medens Landsarkivet og Instituttet har stået for tilrettelæggelsen og udgivelsen.

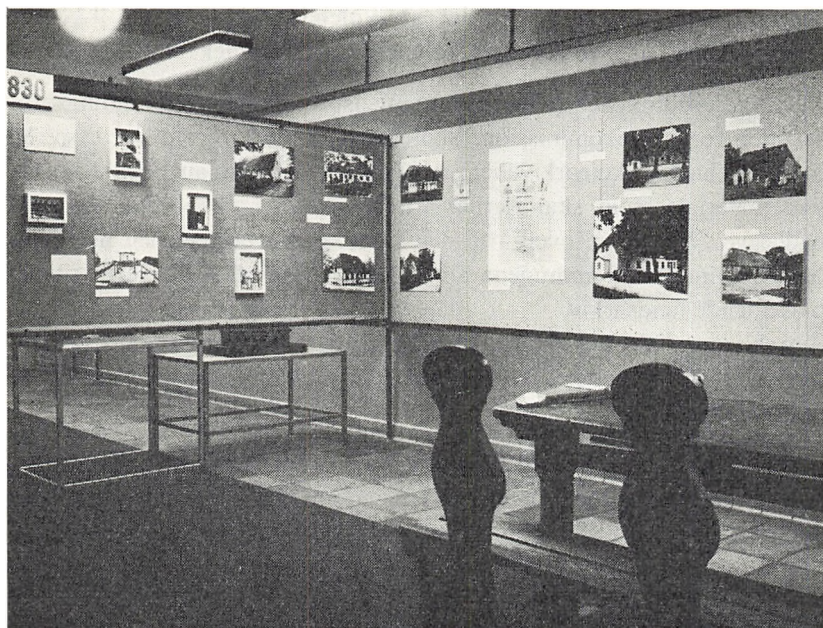
I april 1972 har forskerstipendiat *Gunhild Nissen* indleveret sin afhandling »Bønder, skole og demokrati. En undersøgelse i fire provstier af forholdet mellem den offentlige skole og befolkningen på landet i tiden ca. 1880–1910« til bedømmelse for den pædagogiske doktorgrad ved Danmarks Lærerhøjskole.

I tiden 18. april–19. maj 1972 har udstillingen »Små skoler – store skoler« været vist på Danmarks Lærerhøjskole. Udstillingen, der illustrerer den danske landsbyskoles bygningshistorie fra ca. 1730 til nutiden, var arrangeret af de tre biblioteksstuderende *Karen Marie Andersen*, *Bente Kann* og *Ester Christensen* i samarbejde med Institut for Dansk Skolehistorie.

Vagn Skovgaard-Petersen.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS SKOLEHISTORISKE UDVALG

har i årets løb nået smukke resultater. På udvalgets foranledning har Landsarkivet for Sjælland i samarbejde med Institut for Dansk Skolehistorie udsendt »Oversigt over skolehistorisk materiale i Landsarki-

Fra udstillingen »Små skoler – store skoler« på Danmarks Lærerhøjskole.

vet for Sjælland m. m.«, 1–2, i 100 eksemplarer (foto), der er fordelt til arkiver og større biblioteker.

Udvalget har gennem flere år arbejdet for, at der skulle fastlægges retningslinier for opbevaring af skolehistorisk materiale ved nedlæggelse af skoler. Under 6. marts 1972 er sådanne retningslinier givet i et cirkulære fra undervisningsministeriet. Cirkulærets ordlyd er følgende:

Cirkulære om bevarelse af arkivmateriale, inventar og undervisningsmidler af skolehistorisk interesse

(Til samtlige amtsråd og kommunalbestyrelser uden for København, skolekommissioner og skolenævn, fælleslærerråd og lærerråd samt ledere af kommunale skoler).

Efter henstilling fra rigsarkivaren og Dansk historisk Fællesforening skal undervisningsministeriet herved opfordre skolemyndighederne til, at der – f. eks. i forbindelse med nedlæggelse af skoler –

drages omsorg for, at materialer af skolehistorisk interesse ikke går tabt. I den forbindelse anbefales følgende retningslinier fulgt:

1. Skoleprotokoller (elev- og eksamensprotokoller, forhandlingsprotokoller for skolekommission, skolenævn, fælleslærerråd og lærerråd o. l.) og andre skolearkivalier, herunder bygningsplaner og fotografisk materiale, som skal fjernes fra en skole, f. eks. fordi den skal nedlægges, bør enten overgå til den skole, der overtager den nedlagtes opgaver, indgå i kommunens almindelige arkiv eller afleveres til det pågældende landsarkiv.

Arkivmateriale bør ikke afgives til private, til museer eller egnhistoriske arkiver, heller ikke i de tilfælde, hvor de nævnte institutioner er kommunale.

2. Skoleinventar, der skal kasseres, men som skønnes af skolehistorisk interesse, bør inden eventuel afhændelse eller destruktion tilbydes det lokale museum eller Statens pædagogiske Studiesamling.

3. Undervisningsmidler, der skal kasseres, men som skønnes af skolehistorisk interesse, bør inden eventuel afhændelse eller destruktion tilbydes Statens pædagogiske Studiesamling.

Undervisningsministeriet,

Direktoratet for folkeskolen og seminarierne, den 6. marts 1972.

Hans Jensen.

/ Ib Granerud.

Fra udvalgets side hilser vi dette cirkulære velkomment, idet vi er overbevist om, at det vil få stor betydning ved fremtidige skolenedlæggelser.

Johan Hvidtfeldt.

Personregister for årgang 1972

Udarbejdet af *Margit Jørgensen*, Institut for Dansk Skolehistorie.

- Adeler, Frederik s. 146.
Aggesen, Th. s. 71.
Aggesen, Aage Johannes s. 71.
Ahlmann, Michael s. 57.
Alsbach, Lauritz s. 24.
Andersen, Bent, s. 121.
Andersen, Birte s. 131, 170.
Andersen, Frode s. 20.
Andersen, H. C. s. 167 f.
Andersen, H. Vitting s. 126.
Andersen, J. Oskar s. 140.
Andersen, Karen Marie s. 170.
- Barløse, Børge s. 56.
Bendtsen, Bendt s. 168.
Bergholdt, P. s. 90 n.
Bjørn, Jakob s. 135.
Boisen, Peter Outzen s. 63.
Bojesen, Ernst s. 85.
Bomholt, Julius s. 8, 10, 14, 18.
Bonde, Aage s. 169.
Boyhus, Else-Marie s. 148.
Brahe, Aksel s. 135.
Bram, Eskild Sønnichsen s. 49 f.
Bregnsbo, Henning s. 7 ff.
Brendekilde, H. A. s. 85.
Brochmand, Jesper s. 135.
Brockenhus, Oluf s. 136.
Brogård, Søren, s. 130.
Brondbjerg, K. F. s. 119.
Bruhn, Verner s. 92.
Bruun, Chr. s. 96 f, 106, 110, 145.
Bryske, Lisbet s. 140.
Buch, Hans s. 33.
Bugge, K. E. s. 91 n.
- Callisen, Chr. Frederik s. 64.
Christensen, Chr. s. 152, 155.
- Christensen, Ester s. 170.
Christensen, Helge s. 116.
Christensen, Marie s. 108, 110, 112 n.
Christian IV s. 136 f.
Christian V s. 136 f.
Christian VI s. 146.
Christian VIII s. 60, 149.
Christiansen, Rasmus s. 85.
Colbjørnsen, J. E. s. 40.
la Cour, Jørgen, s. 152.
la Cour, Vilh. s. 153, 155.
- Dalager, C. C. s. 45.
Dall, Hans s. 85.
Deweys, John s. 82.
Diderichsen, Paul s. 90 n.
Dohn, Lars s. 119.
Drachardts, Christian s. 24.
Dybdahl, Vagn s. 111 n.
Dyrbye, N. s. 152 f, 155.
- Egede, Frederik Christian s. 22.
Egede, Hans s. 21 ff, 27, 51, 52 n.
Egede, Niels s. 29, 52 n.
Egede, Poul s. 31.
Ellkier-Pedersen, Sigv. s. 145 f.
Emmiksén, Otto s. 135.
Engberg-Pedersen, H. s. 128.
Eriksen, Erik s. 14.
Esbensen, Andreas s. 63.
Eskildsen, Claus s. 91 n.
- Fabricius, Otho s. 29, 34 ff, 53 n.
Feilberg, Ludv. s. 153.
Fix, J. H. s. 80.
Fogde, Henning, s. 114.
Frederik II, s. 134, 137 f.
Frederik IV s. 142.

- Frederiksen, Kirstine s. 81 f, 85, 89,
 90 n.
 Friis, Christian s. 135.
 Friis, Jesper s. 135.
 Friis Jørgen s. 145 f.
 Friis, Tønne s. 135.
 Fröbel, Fr. s. 82.
- Gad, Finn s. 21, 51 n.
 Gam, Mikael s. 21.
 Gersdorff, C. F. s. 136, 138.
 Gersdorff, Joachim s. 141.
 Gjellerup, S. M. s. 131.
 Gjõe, Birgitte s. 134, 140.
 Gjõe, Falk s. 135.
 Gjõe, Mogens s. 135.
 Granerud, Ib s. 172.
 Grue-Sørensen, K. s. 89 n.
 Grundtvig, N. F. S. s. 79, 90 n.
 Gude, N. H. s. 90 n.
 Gyldenstjerne, Christian s. 139, 141.
 Gyldenstjerne, Henrik s. 135.
 Gyldenstjerne, Mogens s. 139, 141.
- Hage, H. F. s. 103, 110.
 Hansen, Andreas s. 63.
 Hansen, Frede s. 165, 167.
 Hansen, Georg s. 145.
 Hansen, Hans s. 63.
 Hansen, Knud s. 128.
 Hansen, Martin A. s. 88, 91 n.
 Hansen, Osvald s. 113 n.
 Hansen, Peter s. 85.
 Hansen, Rud s. 91 n.
 Hansen, Svend Aage s. 138.
 Hardenberg, Erik s. 135.
 Hartling, Poul s. 14.
 Hauge, C. N. s. 101, 102, 110.
 Heinesen, Knud s. 122, 124 f, 127, 130.
 Heins, Valentin s. 58.
 Held, Finn s. 123, 157.
 Hellner, Robert s. 158, 169 f.
 Henningsen, Erik s. 85.
 Herbart, J. Fr. s. 82.
 Hjelholt, H. s. 137.
 Hjort, P. s. 90 n.
- Huitfeldt, Jakob s. 135.
 Huitfeldt, Otto s. 135.
 Holm, Thorkil s. 91 n.
 Holm, Viggo s. 89 n.
 Hveysssel, Niels s. 34.
 Hvidberg, Flemming s. 13.
 Hvidtfeldt, Johan s. 172.
- Ilsøe, Harald s. 141.
 Israel, Heinz s. 52 n.
- Jacobsen, Jørgen s. 128.
 Jansen Hans Peter s. 35.
 Japsen, G. s. 55, 169.
 Jensen, Ad. S. s. 53 n.
 Jensen, Asger Baunsbak s. 125.
 Jensen, Carsten Vesterø s. 119.
 Jensen, Ejv. s. 127.
 Jensen, H. E. Hillerup s. 119.
 Jensen, Hans s. 172.
 Jensen, Jens s. 86.
 Jensen, Jørgen s. 122, 124.
 Jessen, Hans Møller s. 66.
 Jessen, Jens s. 66.
 Jessen, Johs. C. s. 90 n.
 Johansen, Julien s. 90 n.
 Juel, Niels s. 138.
 Jørgensen, Andreas s. 75 f, 90 n.
 Jørgensen, Anker s. 129.
 Jørgensen, Harald s. 158.
 Jørgensen, Jørgen s. 8, 10, 13 ff.
- Kampmann, Viggo, s. 114, 127 f.
 Kann, Bente s. 170.
 Kaper, Ernst s. 157.
 Keller, Johan s. 86.
 Kirschensteiner, Georg s. 156.
 Kloster, Anders s. 67.
 Koch, Bodil s. 114.
 Kornerup, Bjørn s. 53 n, 167.
 Krag, Jens Otto s. 122.
 Krag, Niels s. 135.
 Kragelund, Gunnar s. 114.
 Krantz, Albert s. 141.
 Krarup, Per s. 169.
 Krarup-Lodberg, C. J. s. 78.

- Krause, E. s. 85.
 Kruchow, Edele s. 12, 20 n.
 Kyrre, Hans s. 90 n.
 Kürstein, Poul, s. 148, 151.
 Kaarsted, Tage s. 7.
 Kaas, Mogens s. 135.
- Lange, Jakob E. s. 153.
 Langvad, N. K. s. 101, 107 f, 110, 111 n.
 Larsen, A. H. s. 108, 110, 111 n.
 Larsen, Ernst s. 90 n.
 Larsen, Helge, s. 114, 118, 120 f, 128.
 Larsen, Joakim s. 79, 89 n, 90 n.
 Lassen, R. F. s. 52 n, 53 n.
 Laesgaard, Birgit s. 158, 170.
 Lauridsen, Claus s. 139.
 Lauritzen, Fr. s. 102.
 Lehmann, Edv. s. 86, 91 n.
 Lidegaard, Mads s. 128.
 Lindenov, Hans s. 141.
 Lindenov, Otto s. 131.
 Lindhard, J. s. 166.
 Lund, Andreas Molbech s. 36, 52 n,
 53 n.
 Lyngbye, Jørgen s. 101 f, 104, 107.
 von Lützwow, Hugo s. 137.
 Løn, Viggo s. 116.
- Machabæus, Johs s. 135.
 Madsen-Vorgod, N. s. 91 n.
 Markdanner, Caspar s. 136.
 Markussen, Ingrid s. 141 ff, 146, 169 f.
 Meier, Ivar Nielsen s. 63.
 Meyer, Peder Krog s. 168.
 Mortensen, M. s. 85.
 Mortensen, Thyra s. 85, 90 n.
 Motzfeldt, Peter Hanning s. 41 f, 49,
 53 n.
 Munk, Ludvig s. 136.
 Müller, L. Chr. s. 168.
 Müller, Tage s. 79.
 Møller, Aksel s. 13.
 Møller, Poul s. 13.
 Mølsted, Chr. s. 85.
 Mørck, Joh. Chr. s. 52 n.
- Nellemann, Aksel H. s. 19, 169.
 Nielsen, Chr. s. 85.
 Nielsen, Hans s. 113 n.
 Nielsen, Ingeborg s. 76, 81.
 Nielsen, Lars Nordskov s. 124.
 Nielsen, Stinus s. 14, 116, 119.
 Nissen, Gunhild s. 79 n, 170.
 Noer, Johny s. 117.
 Nyegaard, P. N. s. 90 n.
 Nyholm, Asger s. 152.
- Obelitz, C. A. s. 95, 107, 110 n.
 Oest, Johan Friedrich s. 63.
 Olrik, Hans s. 90 n.
 Olsen, Karl s. 13, 16, 18.
 Olsen, Moses s. 123.
 Ostermann, Ed. s. 52 n.
 Ostermann, H. s. 51 n.
 Ottar, O. A. s. 166.
- Pagh, Henrik s. 101, 110.
 Patridge, L. s. 90 n.
 Paulsen, Peter s. 58, 65 f.
 Pedersen, J. Ingemann s. 169.
 Pedersen, Niels s. 152.
 Pedersen, Viggo s. 85.
 Pestalozzi, J. H. s. 74, 80, 82, 87, 89 n,
 90 n.
 Petersen, Amdi s. 118.
 Petersen, Balthasar s. 62.
 Petersen, C. L. s. 86.
 Petersen, Carl S. s. 136.
 Petersen, Jørgen s. 153.
 Petersen, K. Helveg s. 13, 123.
 Petersen, Olaf s. 111 n.
 Petersen, Olaf Rybner s. 96 f, 100,
 106 f, 109, 110, 111 n, 112 n, 113 n.
 Petersen, Tom s. 85.
 Plum, Fr. s. 74, 80, 88, 89 n, 90 n.
 Podebusk, Predbjørn s. 135.
 Pogwisch, Marcus s. 137.
 Pontoppidan, Erik s. 31.
 Posselt, Julius Frederik Andreas s. 63.
 Prange, Knud s. 158, 169.

- Rachlew, Jørgen s. 33.
 Rasmussen, Erik s. 7.
 Rasmussen, Henning s. 125.
 Ravn, L. S. s. 148 f, 151.
 Ravn, Niels s. 103, 110.
 Regensburg, A. s. 148 f.
 Rehhoff, Andreas s. 58 f, 68.
 Resen, H. P. s. 139.
 Reventlow, Chr. D. Fr. s. 40, 53 n.
 Reventlow, Ludwig s. 73 f, 77, 89 n.
 v. Rochow, E. s. 73, 77.
 Roikjer, Folke s. 12, 17.
 Rosendal, Jens s. 121.
 Rosenkrantz, Frederik s. 139.
 Rosenkrantz, Holger s. 140.
 Rostgaard, Frederik s. 145.
 Rothkirch, Wenzel s. 139.
 Rud, Knud s. 138.
 Rugaard, D. E. s. 90 n.
 Rønne, Karl s. 73.
- Salling, Severin Chr. s. 61.
 Samuelsen, Ole s. 126, 128.
 Schacht, A. R. s. 91 n, 156 f, 169.
 Schrøder, Ludvig s. 152.
 Schrøder, Poul s. 117.
 Schultz-Lorentzen, C. W. s. 53 n.
 Schultz, Børge Johan s. 37 f, 52 n.
 Schwabe, Johan Friderich s. 38.
 Seefeld, Hans s. 137.
 Seinig, O. s. 156.
 Sewerin, Jacob s. 24, 32.
 Sikjær, Søren s. 12.
 Simesen, R. J. s. 90 n.
 Simonsen, Knud s. 102.
 Skade, Mouritz s. 136.
 Simonsen, Vedel s. 138.
 Skeel, Aksel s. 140.
 Skeel, Jørgen s. 140.
 Skov, Helge s. 114, 127.
 Skovgaard, Frederik s. 135.
 Skovgaard-Petersen, Vagn s. 158, 169 f.
 Skovmand, Roar s. 152.
 Skovmand, Sven s. 129.
 Steensen, Erik s. 137.
- Steenstrup, Resen s. 85.
 Steffensen, J. s. 118.
 Steffensen, Poul s. 85.
 Strøm, C. L. s. 89 n.
 Sulpitius, Johannes s. 140.
 Sundbo, Jens Peter s. 94, 96 f, 101 n,
 102, 104 ff, 110, 112 n.
 Svanholm, Chr. s. 167.
 Svendsen, Anders, s. 152.
 Sverdrup, Jørgen, s. 30.
 Søre, Poul Erik s. 121.
 Sjøgaard, Poul s. 124.
 Sørensen, N. A. s. 148.
 Sørensen, Poul s. 13.
- Tagmose, Knud Erik s. 147.
 Tegnagel-Jørgensen, B. s. 111 n.
 Thomsen, Chr. s. 102.
 Thomsen, Else s. 166.
 Thorsen, Erik s. 129.
 Thuesen, Bent, s. 114, 129.
 Tillisch, F. F. s. 148 f.
 Tøgeby, Lise s. 129.
 Thomassen, Fr. s. 90 n.
 Topsøe-Jensen, Helge s. 168.
 Trolle, Herluf s. 134.
 Tøttrup, Erik Horn s. 119, 130.
- Ulfeld, Mogens s. 135.
 Ulfeldt, Jakob s. 138 f.
 Ulfstand, Holger s. 136.
 Urne, Karl s. 135.
- Warthoe-Hansen, Ole s. 146 ff, 169.
 Weis, A. P. s. 101, 110.
 Vestergaard, Niels s. 113 n.
 Vig, Johannes s. 88.
 de Wignete, Johannes s. 138.
 Wille, Hans Jørgen s. 61.
 Vilstrup, C. N. s. 78, 90 n.
 Vinding, Ole s. 169.
 Wøldike, A. s. 90 n.
- v. Zedlitz, O. A. s. 151.
 Young, Oran R. s. 20.

Årbog for Dansk Skolehistorie 1971 (5. årgang)

– kan købes ved henvendelse til overbibliotekar Robert Hellner, Statens pædagogiske Studiesamling, Lersø Park Allé 101, 2100 København Ø.

Indholdsfortegnelse 1971

<i>Claus Bjørn</i> : Folkehøjskolen og andelsbevægelsen	7
<i>Ingrid Markussen</i> : Folkeskolens tilsyn gennem 150 år	29
<i>Ingrid Markussen</i> : Skolehistorie i seminariets historieundervisning	44
<i>Knud Arnfred</i> : Sang bliver et skolefag	54
<i>L. S. Ravn</i> : Danskskrevne sydslesvigske skolekrøniker	76
<i>Karl Rønne</i> : Læseklasserne – deres opståen og første udvikling	91
 <i>Skole og Samfund 1970–71.</i>	
Af højskoleadjunkt, cand. mag. <i>Gunhild Nissen</i>	117
 <i>Skolehistorisk Litteratur.</i>	
Margrethe Christiansen: Ingeborg Appel og Askov. – Ved professor, dr. theol. <i>P. G. Lindhardt</i>	136
Margrethe Christiansen: Jacob Appel. En mand og hans arv. – Ved professor, dr. theol. <i>P. G. Lindhardt</i>	136
Jørgen Jørgensens Erindringer. – Ved professor, dr. phil. <i>Erik Rasmussen</i> . .	142
Vagn Skovgaard-Petersen m. fl.: Skolebøger i 200 år. – Ved professor, dr. phil. <i>Roar Skovmand</i>	144
C. C. Kragh-Müller: En skole bliver til. Bernadotteskolen – de første 20 år. Ved kandidatstipendiat, cand. mag. <i>Ellen Nørgaard</i>	148
 <i>Bibliografi over dansk skolehistorie 1970.</i>	
Ved amanuensis, mag. art. <i>Ingrid Markussen</i>	151
 <i>Nyt og noter.</i>	
Fra chatollets gamle skuffer	159
Den gamle skole i Toftum på Rømø	162
Selskabet for Dansk Skolehistorie	163
Institut for Dansk Skolehistorie	164
Indsamling af kilder til friskolernes historie	165
 <i>Personregister</i>	 167